

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
“Қатағон қурбонлари хотираси” музейи
“Шахидлар хотираси” жамоат фонди

Баҳром ИРЗАЕВ

**ТУРКИСТОН
ЖАДИДЛАРИНИНГ
“КЎМАК” ТАШКИЛОТИ**

«Тошкент ислом университети»
нашриёт-матбаа бирлашмаси
Тошкент – 2016

УДК 94(1-925.2)

63.3(543)

И 73

Ирзаев, Баҳром.

Туркистон жадидларининг «Кўмак» ташкилоти [Матн] / Б. Ирзаев. - Тошкент : Тошкент ислом университети, 2016. - 148 б.

КБК 63.3(543)

ТУРКИСТОН ЖАДИДЛАРИНИНГ “КЎМАК” ТАШКИЛОТИ

“Туркистонлик жадидларнинг янги тафаккур ва маънавиятга қўшган ҳиссаси (1900–1930 йй.)” мавзусидаги амалий илмий-техник тадқиқот доирасида тайёрланган

Р и с о л а

Масъул муҳаррирлар:
тарих фанлари доктори
Бахтиёр ҲАСАНОВ

Грант раҳбари:
“Қатагон қурбонлари хотираси” музейи директори
тарих фанлари доктори
Бахтиёр ҲАСАНОВ

ISBN 978-9943-4825-0-0

© Баҳром ИРЗАЕВ, 2016

© «Тошкент ислом университети»
нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2016

ТУРКИСТОН ЖАДИДЛАРИНИНГ МАЪРИФАТПАРВАРЛИК ФАОЛИЯТИ ВА “КЎМАК” ТАШКИЛОТИ

XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистонда вужудга келган жадид тараққийпарварлик ҳаракати кўп асрлик ўзбек халқи тарихида муҳим ўрин эгаллайди. Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Убайдулла Хўжаев, Обиджон Маҳмудов, Фитрат, Чўлпон, Саидносир Миржалилов ва бошқалар маҳаллий халқни миллий истиқлол байроғи остида бирлаштириш ва ҳокимиятни қўлга олиб, миллий ўзбек давлатини барпо этиш йўлидаги илк қадамни амалга оширганлар. Улар мавжуд тарихий шароитдан фойдаланиб, “Турон”, “Имдодия” сингари маърифий жамиятлар ҳамда “Шўрои ислом”, “Турк адам марказия” каби миллий сиёсий ташкилотларни туздилар.

Тараққийпарварлар худди шу даврда халқ ва мамлакат тақдирига алоқадор муҳим масалалар билан шуғулланиб, халқнинг юмуқ кўзларини очишга, уни эрк, хуррият ва мустақиллик сингари буюк тарихий қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялашга интилдилар. Улар миллатни мустамлакачилик кишанларини парчалаб ташлаши учун курашга даъват этдилар. Жадидлар бу йўлда халқ маорифини тараққиётнинг энг ишончли қуроли сифатида бирламчи даражага кўтардилар. Туркистонда олий таълим муассасаларининг йўқлиги туфайли жадид тараққийпарварлари ёшларни чет элларда ўқитиш, айниқса, Европа илм-фани ютуқлари билан таништириш масаласига алоҳида эътибор қаратганлар.

1909 йил 12 май куни дастлаб Тошкентда тузилган Туркистон жадидларининг “Жамияти хайрия” ташкилоти талабаларни чет элларда ўқитишга раҳбарлик қилди. Унинг кўмагида ёшлар Ички Россиянинг Петербург, Саратов, Қозон, Уфа, Оренбург шаҳар-

ларидаги олий мактаб ва мадрасаларига, шунингдек, Истанбул, Қоҳира каби хорижий шаҳарлардаги дорилфунунларга ўқишга юборила бошлади.

1909 йил 18 июлда Бухоро шаҳрида тузилган жадидларнинг “Тарбияи атфол” жамияти шу йилнинг ўзида Фитрат, Усмонхўжа Пўлатхўжа ўғли, Ато Хўжа, Мазҳар Бурхонов каби кўпгина ёшларни Истанбулга ўқишга йўллаган эди. Бухородан чет элга тахсил олиш учун юбориладиган талабалар сони 1911 йил 15 нафарга, 1912 йил 30 нафарга етказилган. Кейинчалик шундай талабалар орасидан Фитрат, Ғози Олим Юнусов, Холид Саид, Эсон афанди Мусаев каби ёзувчи олимлар, Мустафо Чўқаев, Убайдулла Хўжаев, Норбўтабеков каби етук ҳуқуқшунослар етишиб чиқдилар.

Туркистонда совет тузуми ўрнатилгач, 1918 йил 21 апрелда Тошкентнинг янги шаҳар қисмида А.В.Попов раҳбарлигида Туркистон давлат университети очилди. Бу олий таълим даргоҳининг педагогик жамоаси ҳам, талабалари ҳам асосан европалик миллатлар вакилларидан иборат эди. Маҳаллий миллатлар фарзандлари учун 1918 йил 12 майда Тошкентнинг эски шаҳар қисмида Мунаввар қори Абдурашидхонов раҳбарлигида Туркистон Мусулмон халқ дорулфунуни очилди. Самарқандда Маҳмудхўжа Бехбудий ҳам мазкур дорулфунун шўъбасини очишга киришди. Бироқ, большевик ҳукумати томонидан рухсат берилмади. Советлар ўз ҳокимиятини мустаҳкамлаб бориши билан 1920 йилдаёқ Туркистон халқ дорулфунуни ҳам ёпилди.

Айни пайтда ўлкада Туркистон давлат университетига ўқишга кириш учун тайёрлайдиган ўрта босқич билим юртлари мавжуд эмас эди. Натижада Туркистон давлат университети талабалари орасидаги маҳаллий ёшларнинг кўлами Москвадаги ўзбек талабаларидан ҳам камроқ эди. Жумладан, 1920–21 ўқув йилида Туркистон дорулфунунининг 2500 талабасидан атиги

2 нафари, Дорул илми Шарқия (Шарқшунослик институту)нинг 200 талабасининг 3 нафари ўзбек фарзандлари бўлиб, Тошкент темир йўл ишчилари факультетида ўқийдиган 70 нафар ўқувчи орасида ўзбек миллатига мансуб бирорта ҳам талаба йўқ эди.

Бу ҳол маҳаллий зиёлиларнинг ва ёшларнинг жиддий қаршилигига сабаб бўлди ва аввалдан мавжуд бўлган талабаларни чет элларда ўқитиш ғояси яна қайтадан кун тартибига кўтарилди. Ўлкада таълимни ташкил этиш ва бошқаришда Ўзбек билим ҳайъати муҳим ташкилот ҳисобланар эди. Бироқ, унинг фаолиятини самарали йўлга қўйишга ҳам совет ҳукумати маъмурлари томонидан кўплаб сунъий тўсиқлар қўйилган эди¹.

Элбек талабаларни хорижда ўқитиш масаласида куйидагиларни маълум қилади: “Туркистондан четга бориб ўқиш учун 1921 йил бошларида Ўзбек билим ҳайъати томонидан бир лойиҳа тузилиб, бошида студент Саййидалихўжа бўлгани ҳолда бир неча ўқувчиларнинг рўйхати олиниб ҳукуматга топширилган эди. Бир неча муддат бунинг кетидан юриб, натижада ҳукуматимизнинг моддий кўмак бера олмаслиги билингач, бу масала ўз-ўзидан тўхталди. Лекин, ўқувчиларнинг орасида кўтарилган четга кетиб ўқиш ҳаваси эса бунинг билан битмади. Ўқувчилардан қайси бир ўзига тўқроқлари (гарчи борлиқ нарсаларини сотиб бўлса-да) яна четга кетмак орзусида бўлдилар.

Буларнинг ўзаро ташаббусини кўрган Ўзбек билим ҳайъати четдан томошачи бўлиб тура олмади. Бўлса-бўлмасада умид билан ишга киришди ва четга кетгучи студентларнинг ўзларидан бир комиссия тузиб ва бунга ўз аъзоси бўлган Саййидалихўжани шул комиссияга бошлиқ этиб, “Кўмак” отида бир уюшма туз-

¹ Қаранг: Э л б е к. Ўзбек билим ҳайъати ва унинг холи // Қизил байроқ. 1921 йил 1 октябрь., Э л б е к. Ўзбек элининг билим юртлири //Қизил байроқ. 1921 йил 21 декабрь.

ди. Уюшма кеча-кундуз ишлаб турли ёқдан гадойлик қилиб бўлсада, бир кишини четга жўната олди (бизнингча – Абдуваҳҳоб Муродий)”².

“Кўмак” жамиятининг юзага келишида Маориф комиссарияти Ўзбек билим хайъати қошида ўрта, олий мактабларда ўқувчи ўзбек ёшларининг “Адабиёт тўгараги” асосий ўзак бўлиб хизмат қилди. Тўгарак томонидан 1922 йил 8 апрелда “Армуғон” номли бир марталик журнал чоп этилди. У ёш қаламкашларга улкан тажриба мактаби бўлди. Журналда Туркистон жадиждларининг отаси Маҳмудхўжа Бехбудий ҳақида мақола, устоз Чўлпоннинг “Тилак йўлида” шеъри, Абдулла Авлонийнинг “Тарихий ҳикоя”лари билан бирга ёшлардан Боту, Ш.Сулаймон, Ойбек, айникса, Хосият Тиллахон қизи, Манзура Собир қори қизи (Ойдин), Х.Тожи қизи қабиларнинг шеърларига ҳам кенг ўрин берилди. Элбек, Усмонхон Эшонхўжаев, Саид Аҳмадларнинг бир қатор илмий, ижтимоий-сиёсий мавзулардаги ўткир мақолалари чоп этилди. Шунингдек, кейинчалик Германияда таҳсилни давом эттирган Саттор Жабборнинг “Ўксиз руҳим”, Саййидалихўжанинг “Табиатдан жавоб” мақолалари тўгаракда жамланган ёш қаламкашларнинг нақадар кучли бадиий дидидан далолат бериб турибди.

Элбек “Икки оқим” номли бош мақоласида ёшларни буюк мақсад йўлида олға юришга даъват этади. Уларни турли оқимларга эмас, аксинча ўз билим ва кучига, ақлига таяниб иш кўришга чақиради. У: инсон “ўқиб, илм олиб хунар билан юксалиб бориши лозим. Яна энг муҳими инсон ўз ақлига эга бўлиши керак. Бизнинг фожиаларимизнинг асоси иярувчиликдир. Одамларга ишониб не не зодлар халққа ташвишлар келтиргани сир эмас. Ишондиларда алдандилар. Яша-

² Х у м с о н л и қ. Сўнги кўмакни кимлардан кутишимиз керак? // Туркистон. 27 январь 1923 йил.

син ўзбошли ва эркин мияли йигитлар! Йўқ бўлсин ўз миясини йўқотиб, бошқанинг мияси билан ишлагувчилар!”³ деб мақолани якунлайди.

“Кўмак” ташкилотининг юзага келиши жараёнини Салимхон Тиллахонов ўз мақоласида қуйидагича тасвирлайди. “Кўмак” уюшмасининг мақсади Туркистон талабаларига олий таҳсил асосларини яратмоқ, хорижга ва ички Россияга бориб ўқувчиларнинг ишларини енгиллаштиришдир”. Ташкилот биринчи навбатда “Тошкент дорулфунуни ва бошқа мактабларда ўқувчилар ўқишда давом этиб турган чоғларидаги кўрган кийинликларни тажрибадан кечирганларидан кейин ва келгусида ўқушларини ва юқори таҳсилларини тамом қилмоқлари учун ташкил этилди” дейди. “Россияда ва чет элларда кўрадирган кийинликларини кўзда тутиб: 1. Саййидалихўжа 2. Иброҳим Орифхонов 3. Камол Додахўжа ўғли 4. Ризки Раҳимий 5. Абдувоҳид Жаҳонгир 6. Тўлаган Мўмин ўғли 7. Очил Хўжа 8. Аҳмад Шукурий 9. Тоҳир Шокирий 10. Салимхон Тиллахоновлар тўпланиб, 1922 йил 2 майда “Кўмак” уюшмасини уюштирдилар”⁴.

Дарҳақиқат 1922 йилнинг май ойидан Тошкентда хориж-да ўқиш учун талабаларни танлаш ва уларни керакли йўналишлар бўйича ўқув юртларига тақсимлаш ишлари бошлаб юборилди. “Кўмак” уюшмасига ғоявий раҳбарликни Фитрат, Чўлпонлар амалга оширган бўлса, ташкилий жиҳатдан Абдулла Раҳимбоев, Акмал Икро-

³ Э л б е к. Икки оким // Армуғон. 1922 йил 8 апрель.

⁴ Қаранг: С а л и м х о н. Кўмакнинг жавоби // Туркистон. 1923 йил 29 июл.

мов, Элбек, Қайюм Рамазон ва Ботулар катта ёрдам бердилар. Натижада кенг кўламли амалий ишлар бошлаб юборилди. Жаид мактабларининг иқтидорли ўқувчилари тез кунда ўлканинг турли қисмларидан Тошкентга оқиб кела бошлади. Қисқа муддатда “Кўмак” ташкилоти томонидан чет элда ўқишни истаган юзлаб талабалар рўйхати тузиб чиқилди.

“Армуғон” журналининг муҳаррири, кейинроқ Москва текстил институтини тугатган Саид Аҳмад Назировнинг 1930 йил 24 декабрдаги сўроқ баённомасида: “1921 йил охирида Тошкентда Рабфакда ўқирдик. Талабалар ўртасида четда ўқиш учун кураш ҳаракати пайдо бўлди. Ўшанда икки гуруҳ шаклланди. 1-гуруҳ Москва ва Ленинградга ўқишга интилувчи ёшлар, 2-гуруҳ эса Германияда таҳсил олмоқни истадилар. Мен ва Абдувосиқ Муҳаммедовлар Москва ва Ленинградга кетадиганлар гуруҳга етакчилик қилдик. Тошкентдаги “Навой” мактабида ўқитувчилик қилган Тўлаган Мўмин эса Германияга кетувчи ёшларнинг бошлиғи эди. Бизнинг ҳаммамизни “Кўмак” ташкилоти ва ватанга хизмат қилишдек улуғ орзу бирлаштирган эди” деб эслайди.

Яна бир қатағон қурбони, “Кўмак” етакчиларидан бири, 1922–24 йилларда Москва ишчи факультетини, 1928–32 йилларда Ленинград Архитектура институтини тугатган Абдувосиқ Муҳаммедов 1938 йил 10 март кунисидаги сўроқ баённомасида: “Талабаларни чет элларда ўқитиш орзуси 1920 йил “Чиғатой гурунги”да ҳам бор эди. 1922 йил “Кўмак” тузилгач, амалий ишлар бошланди. Ташкилотнинг раҳбарлари Фитрат ва Ботуларнинг талаби билан кўплаб талабалар аҳолидан пул тўплашга жалб этилди. Мен ҳам Пискент туманига бордим ва одамлардан “Кўмак” фойдасига пул йиғиб келдим. Бу пулни Германияда ўқувчи ёшларга юборганмиз”, деган эди.

Дарҳақиқат, узоқ кутилган орзу амалга ошди. 1922/23 ўқув йили бошланиши билан юзлаб туркистонлик иқтидорли талабалар Германиянинг Берлин, Россиянинг Москва, Петербург, Озарбойжоннинг Боку, Ганжа шаҳарларига йўл олдилар. Улар асосан, Фитрат ва Файзулла Хўжаев ажратган Бухоро Халқ Республикаси сармояси, “Кўмак” ташкилоти томонидан йиғилган пуллар ва айримлари ота-оналарининг хисобидан йўлга чиқдилар.

Ғози Юнуснинг “Бароқхон талабаси” имзоси бо-силган хабарида Бухоро Халқ Жумҳурияти “Кўмак” уюшмаси илтимосига кўра айрим туркистонлик талабалар учун ҳам ҳомийликни ўз зиммасига олган. Жумладан, Бухоро икки талабанинг пулини тўлагани (Саййидалихўжа ва Аҳмад Шуқурий - *муаллиф*) ва яна икки талаба учун ваъда берганини (Сағтор Жаббор ва Вали Қайюмхон - *муаллиф*) ёзади. У Бухоро ҳукуматида Туркистон номидан миннатдорчилик билдирди ва ҳаммани “Кўмак” уюшмасига ёрдамга шошилишга чақиради⁵.

Бу ҳол бутун Туркистон зиёлилари томонидан ниҳоятта улкан ҳодиса сифатида қарши олинди. Бироқ, кўп ўтмай тўпланган пул жуда оз эканлиги маълум бўлиб қолди. Натижада барча миллатпарвар зиёлилар чет элларда таҳсил олаётган талабаларни қўллаб қувватлаш ишига бош қўшдилар.

Ғози Юнус 1922/23 ўқув йили учун “Кўмак” ташаббуси билан юборилаётган талабалар 200 дан ошиши мумкин, деб “Бултур Москов ва Петербургда ўқиғувчи талабаларимизнинг маишат ва ўқув асбоблари етишмаганлиги орқасида, уларнинг қандай қийин ҳолларга тушганлари кўпимизга маълумдир... Бу йил борган шогирдларнинг ҳам жуда кўп нарсадан етишсизликла-

⁵ Бароқхон талабаси. Шарафлик “Кўмак” // Қизил байроқ. 1922 йил 22 июль.

ри овқат-кийим ва ўқув қуроллари важҳдан жуда кўп қийинликларни тортишлари аниқдир. Бу муҳим иш ўз ишимиз бўлганлигидан мунинг чорасига киришмак ҳам албатта, ўз вазифамиздир” дейди. У “Русияда ўқиғувчи талабаларимиз учун ўзимиздан тўпланган нологлардан бир миқдорини ва миллий бойлигимиз бўлган вақфларнинг йиллик вардатидан бир қисмини ажратиб, талабаларимизни овқат, кийим ва ўқув қуроллари билан таъмин этишимиз керак. Бундан бошқа ҳеч чора йўқдир”, деб мулоҳаза билдиради⁶.

Элбекнинг “Хумсонлик” имзоси остида босилган мақоласида бу борада: “Ҳозир, четда ўқувчи талабаларнинг бир нечаси “Кўмак” уюшмасининг юборган талабаларидир. Энди биз “Кўмак” уюшмасининг юборган кишилари тўғрисида чуқурроқ ўйласак, бул бояқишларнинг ҳам моддий ёқининг тўла эмаслиги кўринадир. Ҳатто, шул “Кўмак” уюшмасининг юборган бир кишиси Москвада пулсизликдан қайтиб келишга ва ё кўзлаган ерига боришга оқчаси йўқлигидан боши айланиб ярим йўлда қолмишдир... Биз шул билим юртларимиз билан (маҳаллий таълим ўчоқлари – *муаллиф*), четдаги ўқувчиларимизга кўмак берганда яна дунёда яшамокқа ҳақлик бўлурмиз”⁷ деб барчанинг эътиборини яна бир бор чет элларда таҳсил олаётган ёшларга кўмак бериш ишига тортади.

Абдулҳамид Сулаймон Чўлпон матбуотда: “Тошкентда бир неча йил муаллимлик қилган ишлик ёшларимиздан ўртоқ Абдуваҳҳоб Муродийнинг Германиянинг олий зироат мактабида ўқиб турғонлиги тўғрисида газетамизда вақти билан маълумот берган эдик.

Яқиндан мазкур Абдулваҳҳоб ўртоқдан “Кўмак” уюшмасига бир хат келган. Ваҳҳоб ўртоқ ул хатида ...

⁶ Ғ. Ўқиғувчи талабаларга “Кўмак” бериш лозим // Қизил байроқ”. 1922 йил 6 сентябрь.

⁷ Х у м с о н л и к. Сўнги кўмакни кимлардан кутишимиз керак? // Туркистон. 1923 йил 27 январь.

ҳозир бутунлай таъминсиз қолғонлиғини, агар ўз юр-тидан ёрдам бўлмаса ўқишдан чиқишга мажбур бўли-шини ёзадир. Унинг таъминотсизлик сабаблиқ қийин ва оғир бир ҳолда қолғонлиғини Германияга янгигина бориб етган талабаларимиздан ўртоқ Саййидалихўжа ва Аҳмад Шукурийлар ҳам тасдиқ этганлар.

23 ноябрда Тошкент ёшларининг гап мажлислари-да шу тўғрида сўз кўзғолиб, ўртоқ Ваҳҳобнинг ёзғон хати ўқулди ва дарҳол уни таъмин қилмоқ учун таша-ббус бошланди. Гап мажлисида ҳозир бўлмаган бошқа ўртоқлардан ҳам йиғиб шул маблағни ўртоқ Абду-ваҳҳобнинг бир йиллик таъминотига етказмакка бў-линди.

Шу мақсад билан эски шаҳарда бир адабиёт-томо-ша кечаси ясамоқ учун кишилар белгиланди”⁸. Шун-дан кейинги ишлар М.Усманий томонидан: “Тошкент-да маориф-маданият ишларида ишлагувчи бир тўда ёшларнинг ташаббуси билан, Берлин олий зироат ма-драсасида ўқиғучи талабамиз Абдулваҳҳоб ўртоқнинг таъминоти учун қуйидагича моддий кўмак йиғилди: Мунавварқори, Саййид Носир Миржалил, Абдулха-мид Сулаймон, Шокиржон Раҳимий, Асадулла Хўжа-хонов, Салимхон Тиллахон ва бошқаларнинг ҳиммат-лари ва 6 декабрь куни ўтказилган адабиёт кечасидан соф фойда 75 000 сўм, жами 139 700 сўм пул тегишли йўл билан ўртоқ Абдуваҳҳобга юборилган”ининг ха-барини ўқувчиларга етказди”⁹.

Журналист Аҳмаджон (Ёқубов) фахр билан: “Рус-сиянинг муҳим шаҳарларидаги юқори ва ўрта макта-бларда, Озарбойжоннинг маркази бўлган Боку шаҳри-да, ҳатто, Германиянинг Берлин шаҳрида ўқуб ётқон анчагина ўқувчиларимиз борлигини кўрамиз” дейди ва уларнинг шижоати ватаннинг истиқболига қаратил-

⁸ А.С. Четдаги талабаларга ёрдам // Туркистон. 1922 йил 26 ноябрь.

⁹ У с м о н и й М. Берлиндаги талабаларга кўмак (ҳисоб)// Туркистон. 1922 йил 18 декабрь.

ганини уқтиради. Муаллиф талабаларнинг иқтисодий қийинчиликларини, кам кўстини тўғрилашни миллатнинг вазифаси деб билади ва “Ай, келгуси учун қайғурғуси жигарпораларимиз! Ўқушни давом эттирингиз, Сизнинг кўмагигингизга элимиз белини маҳкам боғлагандир” деб мақоласини тугатади¹⁰.

Усмонхон Эшонхўжаев эса: “Туркистон, Бухородан Берлинга ўқишга кетган ўқувчиларнинг кўплари турлик муассасаларнинг кўмаги билан баъзилари энг кўп бўлганда бир йиллик таъминотларига етарлик нарса билан кетганлар. Баъзи бир талабалар жуда оз оқча, ҳатто куруқ “таваккал” йўли билан бориб қолганлар. Маълумдир-ким жаҳон уруши натижаси Германиянинг иқтисодий аҳволини жуда издан чиқариб юборди. У ерда ҳам биздагидек соат сари бозор баҳолари кўтарилиб, оқча кадри кун сайин тушиб борадир. Бутун Туркистондаги ҳиммат эгалари, жамоат ходимлари, масъул ишчиларимиз турлик йўллар ва керак топилган ҳар бир чорани кўришлари лозим. Агар уларнинг овозини Туркистонда эшитилмас экан, у вақт ўқишларини давом эттира олмасдан иложсиз Туркистонга қайтиб келишга мажбур бўларлар. Бу хунук ҳол. Албатта, Туркистон жамоат, маориф ходимлари ва масъул ишчиларга уятдир”¹¹ (*Таъкид бизники – Б.И.*) дейди ва ҳукуматдан талабаларни молиялаштиришда амалий ёрдам кўрсатишларини талаб этади.

Салимхон Тиллахонов ўз мақоласида “1922 йил ўқиш мавсумида Тошкентда ташкил этилган “Кўмак” уюшмасининг ташаббуси, Бухоро жумҳуриятининг ғайрати ва Шўролар Русиясининг соясида Туркистон ва Бухородан 70 га яқин ўқувчи Германияга кетган эди. Германияда Россиянинг 10000, Япониянинг 4000,

¹⁰ А х м а т ж о н. Четда ўқувчи талабаларимизга кўмак ишлари // Туркистон. 1923 йил 9 февраль.

¹¹ У с м о н. Четда ўқувчиларни унутмайлик // Туркистон. 1923 йил 15 апрель.

Туркиянинг 3000 талабаси бор экан... Мана бу ҳисобга қараганда 12 млн нуфусга молик Туркистонимиздан 70 гина талабанинг бўлиши ҳеч вақтда бизни қаноатлантира олмайду. Ҳаракат қилиб, келгуси йилларда Оврупонинг ҳар бурчагига 70 минглаб талабалар юборишимиз керакдир. Бизнинг табиий бойлигимизни четлар эмас, ўзимиз ишлашимиз керак ва бу йўлда ҳар ким маслаҳат қилсун, ўйласун. Ҳар бир маслаҳат, ўйлашнинг натижаси болаларимизни четга юбориб ўқитиш бўлиб чиқсун” (*Таъкид бизники – Б.И.*) дейди¹². У ўлкадаги техник билим кўникмаларнинг жаҳон тараққиётидан нақадар ортда эканлигини кўплаб мисоллар билан тушунтиради. Европанинг оғир ва енгил саноати, қишлоқ хўжалиги соҳаларидаги ютуқларини жорий этишда четда ўқиган талабаларнинг аҳамиятига алоҳида урғу беради.

Шокир Сулаймон эса: “Туркистон ёшлари борлик ҳаётимиз, нажотимиз маорифда, маориф ҳам Оврупода эканлигини билиб, Оврупо сари оғила бошладилар. Натижада, Қафқоз Боқуда 50 лаб, Масков Петербурғда 150 лаб, Берлинда 70 лаб, бутун Оврупода борлиғи 270 га яқин Туркистон ўқувчиларини кўраимиз. Бу кўриниш ҳар ҳолда Туркистоннинг келгусини порлоқ, тарихининг жонлиқ эканлигини билдирадир. Ундай бўлсада бир оз умид боғлатади. Бироқ, хайҳотки бу сонлар бошқаларга қараганда йўқ даражасидадир (*Таъкид бизники – Б.И.*)₂.

Яқинда Берлинда ўқувчи бир ўртоғимиздан келган хатда фақат Германияда ўқувчи бошқа мамлакат болаларини қуйидагича кўрсатадир-ки биз ўз сонимизга қараб уялсоқ, қизорсоқ бўладир. Руслар 10000, японлар 4000, усмонли турклари 2000, мисрликлар 300, ҳиндистонликлар 500, араблар 200, эронликлар 500,

¹² С а л и м х о н Т и л л а х о н и й. Четга кўпроқ ўқувчилар юбориш керак //“Туркистон”. 1923 йил 11 март.

афғонлар 500, бутун Туркистондан 70 талаба илм олади.

Масковдаги ҳисобсиз олий, ўрта мактабларда ўқувчи шогирдлар орасида туркистонлилар денгиздан бир томчи қабилдадир. Ўтган йил Туркистон ўқувчилари Масковда ёлғиз 10 та бўлғонлари ҳолда, бу йил Петербург, Масков ўқув юртларида 100 кишилик истипендия очилиб, яхшигина таъмин этилганлар.

Четда ўқувчи болаларини йўқлаб турғон бошқа миллатлар каби бизнинг Туркистон зиёлилари, маорифпарварлари ҳам ўзларининг “жийда халталари” билан четдаги ўқувчиларини йўқласалар, ёрдам этсалар яхши бўлур эди. Юрти, элидан узок турғон ўқувчилар Туркистондан шуну кутарлар”¹³ (Таъкид бизники – Б.И.). Дарҳақиқат, талабаларнинг ҳар кунги ютукларидан хурсанд “Туркистонлик” янада катта режаларни илгари суради. У “Шаҳарнинг энг унумлик жойлари баладия (маҳаллий ҳокимият) идорасининг машруъ ҳаққи бўлган электрик истансалари, кушхона, трамвай (кўнка) ва телефон истансаларидир. Буларни баладия идоралари қарамоғига ўтказилиши керак. Шаҳарнинг юраги устида гулдураб юриб турғон бу маданий кучлардан тушган унум, шу шаҳарнинг маориф ва маданиятига сарф этилиши лозимдир. Бу тўғрида, ишбилармон, савдо-саноат курпирлари билан турғон халқ хўжолиғи бошқармаларининг ҳар хил баҳоналарини қабул қилмаслик керакдир” дейди¹⁴.

“Кўмак” ташкилотининг раҳбарларидан бири Аҳмаджон Иброҳимов Германияга етиб бориши билан Берлиндан Туркистонга хат йўллади ва ташкилотни янада ривожлантириш учун ўз тавсияларини баён этади. Мақолада “Кўмак” киска фурсат ичида Россия ва

¹³ Ш о к и р С у л а й м о н. Оврупода Туркистон ўқувчилари // Туркистон. 1923 йил 1 январь.

¹⁴ Т у р к и с т о н л и к. Баладия идоралари учун унумлик жойлар // Туркистон. 1922 йил 24 сентябрь.

Оврўпоға бир қанча ўқувчилар юборишга муваффақ бўлди. Мана бу бошланғон яхши ишларни давом эттириш, тобора кучайтириш керак. Бу Кўмак уюшмасидаги ўртоқларнинг вазифасидир.

Мен ишонамен, келар йилларда Туркистон ҳам бошқалардек 1000лаб ўқувчиларни четларга юборур. “Кўмак”нинг юборғон талабалари борғон ерларида уюшиб, “Кўмак”нинг обрўсини бошқалар олдида ҳам кўтарадирлар (*Таъкид бизники – Б.И.*).

Берлин талабаларимиз ўртоқ Саййидалихўжа дардлик йигитларимизнинг ғайрати соясида Кўмакнинг бўлимини очконлар ва ҳам “Кўмак” исмида бир журнал чиқармоқчилар” дейди.

Ташкилотни янада ривожлантириш учун “Кўмак” уюшмасини фақат ўзбекларники эмас, бутун Туркистон ерлик халқи “Кўмак” уюшмаси деб аташ, Кўмакнинг барча вилоятларда бўлимларини очиш, “Кўмак”ни тарғиб этиш, газета ва журналларда мақолалар бостириш, Рамазон кириши билан ҳар бир шаҳар ва қишлоқлардан кўмак тўплаш, ҳайит кунига “Кўмак” уюшмасининг аҳамиятини тушунтириш учун бир номер газета чиқариш, ёшларнинг қизиқишларини ўрганиш ва Россия, Оврўпа, Амриқо дорулфунун ҳамда ўрта мактабларининг проғромлари ҳаёти, ўқиш ва ўқитиш йўллари билан туркистонлик ёшларни таништириб бориш каби фикрларни илгари суради¹⁵.

Мазкур шароитда Мунаввар қори Абдурашидхон, М.Рамзий, Ш.Раҳимий, Заҳириддин аълам, Элбек, Ш.Эҳсон, С.Тиллахонов, Ҳ.Сулаймон, Х.Охундий, М.Қодирийлар томонидан Туркистон шўролар жумҳуриятидаги маорифпарвар ёшларга Хитоби эълон қилинди. Унда “Туркистоннинг порлоқ келгуси, балки ҳаёти ва кўркунчли қоронғуликдан кутулиши фақат

¹⁵ Иброҳимов А. “Кўмак” уюшмасидаги ўртоқларимга // “Туркистон”. 1923 йил 14 март.

маорифгагина боғлиқдир. Туркистон халқи маориф ва маънавият нарвонининг биринчи поясига эндигина қадам босди” дейилган. Шунингдек, бутун ўлкадаги ўзбек маориф-маданият ходимларига маорифнинг юксалиши учун зўр ғайрат билан ишлашга, маориф ва маданият ишларини тўғри бир йўлга қўймоқ учун Тошкентда “Нашри маориф” номида бир жамият очиш ва шу жамият расмийлашганидан сўнг матбуотда эълон қилиниши билан дарҳол шу жамиятнинг ҳар ерда шўъбаларини очишга киришсинлар” деб қарор қилинди¹⁶. Бироқ, бу Хитобда илгари сурилган мақсадларни амалга ошириш учун совет ҳукумати томонидан умуман имкон берилмади.

“Кўмак”нинг марказий ташкилотининг амалдаги раҳбари Салимхон Тиллахонов ташкилот учун жуда кўплаб инсонларнинг беминнат ёрдами бўлганлиги, айниқса, ҳукумат идораларида ишловчи ёшлар ҳам ниҳоятда кўп кўмак берганлигини айтади. Ҳозир ҳам улар қараб турмасдан ўз устиларига тушган хизматларни бажо келтирмоқдалар. Ва ўқувчилар томонидан бир неча ерда клуб, театру ва йиғинлар қилиб оқча тўпладилар. Бундан бошқа ҳар бир шаҳар ва уездларга алоҳида вакиллар юбориб кўмак тўпладилар¹⁷ дейди. Бироқ, бу пайтга келиб турли тазйиқлар натижасида марказий “Кўмак” ташкилоти ҳам амалда ўз фаолиятини тугатишга мажбур бўлди.

Марказий “Кўмак” ташкилотининг фаолиятсизланганлиги ҳақида дастлаб матбуотда Қосим Сорокиннинг мақоласи босилди¹⁸. “Туркистон”нинг кейинги сонидида Боис “бир йил олдин жуда катта умидлар билан иш бошлаган “Кўмак” ташкилотида эндиликда фақат бир киши қолганлигини ёзади. Мақолада “Кў-

¹⁶ Туркистон шўролар жумҳуриятидаги маорифпарвар ёшларга Хитоб// Туркистон. 1923 йил 1 январь.

¹⁷ Қаранг: С а л и м х о н. Кўмакнинг жавоби // Туркистон. 1923 йил 29 июл.

¹⁸ Қ. “Кўмак”ка кўмак// Туркистон. 1923 йил 17 апрель.

мак” уюшмасига аниқ ишлаш жойи берилмаганлиги учун, ташкилотга тегишли хужжат ва қоғозлар Туркистон Маориф Комиссарлиги йўлаклариди сочилиб ётибди. Четда ўқишга кетишни истовчи ёшлар эса бу йил аввалгидан уч баробар кўп йиғилган. Аммо, ташкилотни уюштириш ва ишини юритишга на пул ва на бирорта масъул одам қолмаган. “Нашри маориф” жамиятининг номи бору ўзи йўқ¹⁹, дейилади.

Ташкилот энди вилоятлар ва қуйи поғоналарда иш олиб бора бошлади. Жумладан, “Кўмак” уюшмасининг Самарқанд бўлими ҳам кенг кўламли тадбирларни амалга оширди. Муаллим Исматулла Раҳматуллазода Жиззах ва Ўратепа шаҳарларига бориб, жами 9571 сўм иона тўплаб қайтган ва Самарқанддаги “Кўмак” ташкилотига топширган. “Зарафшон” газетаси Самарқанд, Хўжанд, Ўратепа, Каттақўрғон шаҳарларидан Россия ва бошқа шаҳарларда ўқиётган талабалар ва уларнинг адрессларини билмагани учун ёрдам жўната олмаётганларини маълум қилади. Газета ёрдамга мухтож талабалар ва уларнинг манзилларини сўраб эълон берган²⁰.

1923 йил 29 апрель якшанба куни Самарқанд зиёлилари томонидан “кўмак” адабий кечаси ташкил этилган ва халқдан уюшма фойдасига 7000 сўм пул иона тўпланган. Иона тўплаш ишида фаоллиги ва энг кўп ҳиммат кўрсатган инсон сифатида Ҳожи Муин Шукруллаев кўпчиликка шахсий намуна кўрсатди. 1923 йил 19 май куни ийд Рамазон куни муносабати билан “Кўмак” номли махсус сон газета чиқарилди²¹. “Кўмак” ташкилотининг Самарқанд бўлими томонидан Бокуда ўқувчи 3 нафар самарқандлик, 2 нафар хўжандлик яна Ганжа шаҳрида ўқувчи 2 нафар хўжандлик талабанинг ҳаммасига 400 сўмдан пул

¹⁹ Б о и с. Кўмак уюшмаси. // Туркистон. 1923 йил 20 апрель.

²⁰ Очик хат // Зарафшон. 1923 йил 12 апрель.

²¹ Хабарлар // Зарафшон. 1923 йил 1 май.

юборилган²². Албатта, бу каби ёрдам ишлари мунтазам амалга оширилиб турилган эди.

Совет қатағон сиёсати жабрланувчиларидан Сафа Саидмуродов 1938 йил 7 июл куни берган сўроқ баённомасида: “Биз 1923 йил Туркистоннинг Иқон қишлоғидан бир гуруҳ ёшлар Абдуллаев Карим, Ахмедов Исо, Жунаев Беглар, Норқўзиев Атахон ва бошқалар Тошкентга келиб, турли илм даргоҳларида ўқишни бошладик. Биз ҳам бошқа талабалар қатори “Кўмак”да ишлаганмиз. Биз турли жойларга чиқиб аҳолидан пул йиғиб ё Берлинга ёки Москва, Петербург, Боку каби шаҳарлардаги ўзбек талабаларига уни юборар эдик. Мен ҳам бу пул йиғиш ишларида иштирок этганман”. Юқоридаги мисолдан кўринадики, “Кўмак” ташкилоти уни ташкил этган талабалар ўқишга кетганидан сўнг бошқа талабалар томонидан давом этирилган.

Совет ҳукумати Туркистонда ўзининг сиёсий мавқеъини мустаҳкамлаш мақсадида Россиянинг марказий шаҳарларида туркистонлик ёшлардан ўқитиш ишларини бошлаб берган эди. Бу ўқишлар бир неча ойлик рабфак – ишчи факультетлари бўлиб, уларни битирувчилар асосан Туркистонда совет сиёсатини жорий этиш ишига жалб этилар эди. Туркистон халқ хўжалиги ёҳуд илм фани тараққиёти учун хизмат қилиши мумкин бўлган кадрлар етиштирувчи Россия таълим даргоҳларида туркистонлик талабалар деярли йўқ эди. Бу борада Абдулла Қамчинбек: “Туркистоннинг келгусидаги турмушида йўл кўрсатувчи ўз илм-хунарлари билан кўмаклашувчи йигитларимиз Москва олий мактабларида кўринмайдирлар” дейди. У “Свердлов университетида ўқиётган 14 талабадан уч нафари, Ҳукумат дорулфунунида Туркистон номидан ўқиётган 15 талабадан бор йўғи 1 нафари ўзбек”,

²² Хабарлар // Зарафшон. 1923 йил 3 май.

шунингдек, “...олий уста техникуми, Қишлоқ хўжалик академияси, Олий мусиқа мактаби ва Шарқ до-рул улумида ҳам туркистонлик талабалар бўлсаларда, ўзбеклар уларнинг умуман арзимас қисмини ташкил этади”, дейди. “Кўрсатилган олий мактаблардаги оврапалик шогирдлар ўзлари Туркистон номидан келган бўлсалар ҳам ўқиб битиргач, Туркистонга фойда келтиришига ишона олмаймиз. Туркистоннинг эгаси ўзбек, козоқ-қирғиз ва туркманларни аҳволи мана шу ҳолда” (Таъкид бизники – Б.И.). Абдулла Қамчинбек ўз мақоласида “Туркистондан Туркистонга келажакда фойдаси тегадирган кишиларни танлаб юборилмоғи керакдир” ва туркистонлик талабаларнинг ярим очлик холида кун кечиришига тўхталиб, “бундаги Туркистон вакилимиз томонидан чақалик бўлсин кўмак ололмай-миз”²³ деб ёзган эди.

Бу мақола ҳам Туркистонда ташкил топган талабаларнинг “Кўмак” ташкилоти учун муҳим аҳамият касб этди. Ёшлар Москва ва Петербург шаҳарларидаги йирик илм даргоҳлари ва уларга кириш тартибларини ўргана бошладилар. Ҳатто, улар Москва шаҳрида махсус жойни ижарага олиб, ўқитувчиларни ёллаб имтиҳонларга тайёрланганлар. Аҳмаджон Иброҳимов: “Кўмак” уюшмаси томонидан (Москвага) келган 50 қадар ўзбек ўқувчилари олий мактабларга кириш учун ошиқиб кеча-кундуз тинмасдан ўқиб ётибдирлар. Бу қандай шодлик”, дейди. У ўзи кўрган Москвадаги Петровский зироат академияси ҳақида ахборот беради. Унинг “3000 дан зиёда ўқувчиси бўлиб, булар Россиядаги турлик миллатлардандир. Бунда Сибирдаги энг озчилик ташкил қилган ёқут халқидан 10 лаб ўқувчи бўлгани ҳолда Туркистон ўзбекларидан (Туркистон ўзбекларининг 4/5 қисми деҳқончилик билан кун кечирадирлар) бир

²³ А й н у л л и н А . Москвада туркистонлик шогирдлар // “Қизил байроқ”, 1922 йил 1 май.

киши ҳам йўқдир. Мана бу ҳол кишининг юрагини эзадир. Ўрта мактабларни битириб олий билим юртига кирадирган ёшларга Туркистон учун жуда муҳим бўлган Масковнинг Петровский зироат академиясига кўпроқ киришларини тавсия этаман. Бултур Маскав ўрта мактабларида Туркистондан биргина ҳам ўқувчи йўқ эди. Мана бу йилдан бор. Улар ўрта мактабларни битиргандан кейин шул Петровский зироат академиясига кирсунлар²⁴ (*Таъкид бизники – Б.И.*) дейди.

1922–23 ўқув йили туркистонлик ёшлар учун жуда муваффақиятли бошланди. Дарҳақиқат, юзлаб ёшлар Москва ва Петербургнинг турли нуфузли илм даргоҳларига талаба сифатида қабул қилинди. Аммо, уларнинг на ётоқхонаси ва на бу сарфлар учун пули, ҳатто қишги кийими ҳам йўқ эди. Шу вақт “Туркистон” газетаси бошқармаси томонидан: “Бу йил Масков ва Петербурғга турлик билим юртларида ўқи-моқ учун кўпгина йигитларимизнинг кетганликлари маълумдир. Масков ярманкасидан келган бир йигит “Масковга борғон ўқиғувчиларнинг ҳаммаси дегундай ҳар кимнинг олдига кириб тиланиб юрадилар” деган хабар тарқатган. Масковдаги ўқиғувчиларимизнинг ота-оналарига хабар берамиз-ким, Масковдаги ўқиғувчиларимизнинг барчаси бугун яхшилаб ўрнашқонлар. Таъминотлари яхши, ўртоқ Боту каби фидокор йигитларимизнинг ғайрати орқасида Туркистон жумҳуриятининг Масков ваколатхонаси уларга моддий ёрдамда бўлинғон”²⁵ деган хабарни босади. Дарҳақиқат, талабаларни советлар мамлакатининг пойтахтида жойлаштириш масаласи осон кечмади. Боту, Шокир Сулаймонлар Туркистон ва Бухоро ҳукуматлари кўмаги асосида бу масалани жиддий қийинчиликлар билан ҳал этдилар.

²⁴ Иброҳимов Аҳмадjon. Петровский зироат академияси // Туркистон. 1923 йил 2 март.

²⁵ Масковдаги ўқиғувчиларимиз тўғрисида// Туркистон. 1922 йил 5 октябрь.

Таржимон ва журналист Санжар Сиддиқ мақола-сида ўзининг советларнинг Х қурултойига боргани ва унда Москвадаги туркистонлик талабалар аҳволи билан қизиққанини ёзади. Уларнинг моддий ҳолати яхши экани ва турли гап сўзларнинг ёлғонлигига ишонганини маълум қилади. Талабаларнинг айрим вақтларда тўпланишиб турли кечалар ўтказишлари ва ўзбек маданиятини ёйишаётганига тўхталади. Уларнинг аҳволи билан қизиқиш ҳар бир ватандошимизнинг бурчи ҳисобланади. Тужжорларми ёки бошқа иш билан борганлар ҳам талабалар билан учрашиб, уларга ёрдам бериши ва талабаларнинг ҳам ўз вақтида ўзбек матбуотидан хабардор бўлиб туришларини мақсадга мувофиқ иш, дейди. Шу билан бирга Берлин, Петербург ва Боқулардаги талабаларни ҳам асло кўздан қочирмаслик лозим. Уларнинг халқимиз келажаги эканлигини унутмай, улар билан мунтазам алоқалар ўрнатиш кераклигини уқтиради²⁶.

Кўп ўтмай юқоридаги Санжар Сиддиқнинг “С” имзоси билан ёзган “Москвадаги ўқувчиларимиз” мақо-ласига қарши Туркистоннинг Москвадаги доимий вакили Муҳаммаджон Исеевнинг “Ачинишми, иғво-ми?” номли мақоласи босилди. Унда ваколатхона то-монидан туркистонлик талабаларни қўллаб қувватлаш мақсадида амалга оширган ишларни бирма бир санаб ўтади. “С”нинг ваколатхонани бюрократизм ва турли ортикча дабдабабозликларга йўл қўйганликда айблаганига норозилик билдиради. Таъминот масаласидаги камчиликларга тўхталиб, талабаларни икки гуруҳга ажратади ва биз қашшоқларнинг стипендиясини бера-миз, бойларнинг болалари ва спекулянтларга стипен-дия бермаймиз” деган важни илгари суради²⁷.

²⁶ С. Маскавдаги ўқувчиларимиз // Туркистон. 1923 йил 3 февраль.

²⁷ Қаранг: М у х а м м а д ж о н И с е е в . А ч и н и ш м и , и ғ в о м и ? // Туркистон. 1923 йил 9 февраль.

“С” ҳам ўз навбатида вакил М.Исеевга жавобида ўша “хунук гап” деган талабаларнинг қанча вақт ваколатхона биносининг совуқ йўлакларида хор бўлиб, яшаб юрганлари, уларнинг овқатсиз, иссиқ кийимсиз қолганларининг ўзидан чиқмагани, айнан талабаларнинг ўзлари айтганини ҳам келтириб ўтади²⁸. Шундан сўнг Москва ва Петербургда таълим олаётган туркистонлик ёшларга амалий кўмак бериш масаласи муҳокама этилади. Талабаларга Н.Тўрақулов, А.Раҳимбоев ва Х.Бурнашевлардан иборат оталиқ комиссия ташкил этилади²⁹.

Москва талабалари иттифоқининг масъул вакили ва бир пайтда талаба бўлган Абдулла Қамчинбек “... ўтган йил Маскавда жами 10–15 ўзбек студенти бўлса, бу йил улар юзлабдирлар. “Карл Маркс” институтида инженер электрик Саййид Хўжаев, Москва Петровский Қишлоқ хўжалик академиясида каттақўрғонлик Ортиқмурод Йўлдошев, Ҳукумат дорулфунуни юридик факультетида наманганлик Алиакбар Қирғизбоев, Свердлов университетиде А.Икромов ва Р.Иноғомовлар, “Зиновьев” дорулфунунида Саид Аҳмад Назир ўғли кабилар туркистонлик талабаларнинг фахридирлар. Шунингдек, Москва Шарқ дорулфунунининг турли тайёрлов бўлимларида 23 ўзбек (5 та қиз), Москва рабфакида 37 ўзбек фарзанди таҳсил олмоқда. Умуман, Москвада туркистонлик ўзбек талабаларининг сони 106 нафар... уларнинг барчаси стипендия билан таъмин этилган ва ваколатхона ҳам ёрдам бериб келмоқда”³⁰ деб хабар беради.

Туркистонлик ўқувчилар кўмитаси раиси Абдулла Қамчинбек “Фарғона” газетасида Москва ва Петербург шаҳарларида таҳсил олаётган 47 нафар фарғоналик талаба ва уларнинг таъминоти ҳақида ахборот

²⁸ С. Жавоб ўрнида// Туркистон. 1923 йил 13 февраль.

²⁹ Қ а м ч и н б е к А. Маскав ўқувчилари Туркистон билим юрғларининг отаси // Туркистон. 1923 йил 24 апрель.

³⁰ Қ а м ч и н б е к А. Маскавда ўзбек истудентлари // Туркистон. 1923 йил 6 апрель.

бериб, самарқандлик талабаларнинг “Зарафшон” газетасидаги чиқишларидан хафа бўлади. Бу талабаларга нисбатан зарурий чораларни кўриш керак деб дағдаға қилади³¹. Қамчинбекнинг юқоридаги мақоласига қарши “Йўқсул” имзоси билан жавоб ёзган фарғоналик талаба Москва талабаларининг қанчалик кийинчиликлар билан тишини тишига қўйиб яшашларини, бериладиган стипендия на овқатга, на кийим ва на дарсликларга етмаслигини ёзади. У самарқандлик талабаларнинг ҳақлигини ёзади ва А.Қамчинбекнинг дағдағаларига таассуф билдиради³².

1922–23 – ўқув йилининг қаҳрамони ёш ўзбек шоири Боту (Маҳмуд Ходиев) бўлди. У Россия мактабларининг энг биринчиси бўлган Москвадаги биринчи ҳукумат дорулфунунинг ишчилар факультетини битирди. У 3 йиллик барча дарсларидан имтихонларни муваффақиятли топшириб, ҳукумат дорулфунунининг иқтисод факультетига кирди. Боту бутун туркистонлик талабаларнинг фахрига айланди³³.

Гала-ғовурларга бой кечган 1922–23 ўқув йили яқунланиши арафасида советлар ҳукумати Москва ва Петербург олий мактабларини Туркистондан талабалар олиш ишида янги тақсимот белгилади. Унга кўра бундан кейин Москва ва Петербург олий мактабларига Туркистон ёшларидан фақат минтақадаги комсомол ёшлар ташкилоти тақдим этган номзодларгина талаба бўлиши кўрсатилди. Яна таркиб тақсимотига кўра Туркистондан юбориладиган талабалар учун партиёга 18%, ёшларга 17% (комсомол), деҳқонларга 20%, касабачиларга 45% деб белгиланди. Партия ёки иш-

³¹ Қамчинбек А. Ички Руссияда фарғоналик ўқувчилар // Фарғона. 1924 йил 10 январь.

³² Йўқсул. Масков студентлари қандай ҳолда // Фарғона. 1922 йил 14 февраль.

³³ Тўлқин. Ўртоқ Боту Туркистонга қайтди // Туркистон. 1923 йил 21 июл.

чилар хисобидан ўқишга йўлланма олиш учун 3 йиллик стаж талаб этиладиган бўлди. Янги 1923–24 ўқув йили учун Туркистонга рабфак учун 4 нафар, Туркистонда мавжуд бўлмаган олий мактабларга 10 нафар ўрин берилган эди³⁴. Бу билан Россиянинг марказий шаҳарларида туркистонлик талабаларнинг кўпайиб боришига жиддий тўсиқ ҳосил қилинди.

1923 йил Россиянинг марказий шаҳарларида ўқиш учун 10–12 ўрин ажратилганига қарамай, Туркистондан ўз кучлари билан бориб Москва, Петербург олий мактабларига кирган талабалар 60–70 нафардан ортиб кетди. Советлар ҳукумати бу ёшлар учун стипендия беришни ўз зиммасига олмади. Шундан сўнг А.Қамчинбек раислигида таркибида А.Икромов, Х.Бурнашев, Т.Рискулов, А.Раҳимбоев, Ҳ.Тожийлар бўлган комиссия томонидан ҳукумат стипендияси олаётган талабалар қайта тафтиш этилди. Унга кўра Туркистон ҳукумати стипендия тўлаган ўқувчиларнинг кўпчилиги ерликлар эмас, рус миллатига мансуб талабалар бўлиб чиқди. Натижада туркистонлик талабалар тўлиқ стипендияга ва ётоқ жойларга эга бўлдилар. Туркистон ва Бухоро ҳукумати биргаликда Россиядаги туркистонлик талабалар учун 150–200 ўринлик ётоқхонани сотиб олиб, таъмирдан чиқариб берди. Талабаларга қишги кийим олишлари учун қарз пуллар ҳам тарқатилди³⁵. Бироқ, туркистонлик талабалар ўртасида турли уйдирмаларнинг авж олдирилиши натижасида уларга тазйиқ ортиб борди. Ўқувчилар илм-ҳунар соҳиблар бўлишидан ташқари улар партия аскарлари, сиёсий тарғиботчилардир, деган қараш кучайтириб борилади³⁶

³⁴ Қ а м ч и н б е к А. Масков мактабларига қабул тартиблари // Туркистон. 1923 йил 21 июл.

³⁵ Қ а м ч и н б е к А. Россияда Туркистон ўқувчилари // Туркистон. 1924 йил 17 февраль.

³⁶ Қ а м ч и н б е к А. Россиядаги ўқувчилардан фойдаланиш керак // Туркистон. 1924 йил 1 июн.

Озарбойжон маркази Боку шахрига туркистонлик илк талабалар 1911–12 йиллардан кела бошлаган эди. 1916–17 йилларда эса Боку педагогика техникумида Мақсуд Бехбудий, Салим Тиллахонов, Қажом Рамазон каби ўнлаб туркистонлик талабалар таълим олганлар. “Кўмак” уюшмасининг ўқувчилари эса 1922–23 йилдан кела бошлаганлар. Улар Озарбайжон давлат дорулфунуни, олий техника институти, нафис санъат, рабфак ва бошқа мактабларида аъло баҳоларга ўқийдилар. Талабалар йиғилишлар ўтказиб рефератлари билан бир бирларига таъсир этганлар. 1923 йил “Кўмак” уюшмаси томонидан талабалар учун махсус ётоқхона сотиб олинган. Унда алоҳида кутубхона ва талабаларнинг 15 кунда бир чиқадиган “Ёш қалам” номли деворий газетасини чиқариш мунтазам равишда йўлга қўйилган эди.

Бокудаги харбий мактабда таҳсил олаётган Фарғона водийсидан ўқишга борган талабалар ўқишнинг биринчи йилидаёқ моддий ёрдамга мухтож бўлиб қолади. Улар Тошкентдаги “Кўмак” ташкилотига ёрдам сўраб икки кишини жўнатадилар. “Кўмак”дан ёрдам пули олинади ва Ўшга борган Ғани Саломийга Ўш ижроқўми раиси Султонов бу гал тегишли ёрдамни кўрсата олмайди³⁷. Олдин Ўшдан 6300 сўм йиғилиб Бокуга юборилган эди.

“Зарафшон” газетасининг 1923 йил 52-сонида Санжар Сиддиқнинг “Биров” имзоси билан ёзган мақола-си ҳам диққатга сазовордир. Унда “...ҳар бир халқ ўз маданияти, куйи, дostonлари, адабиёти билан бордир, мавжуддир. Бокудан таътилга қайтган бир гуруҳ талабаларимизни кўриб, уларнинг камоли таҳсилдан хурсанд бўлдик. Бироқ, уларнинг тили, одатларидаги айрим ўзгаришлардан қувончимиз тўхтаб қолди. Улар халқ ашулаларимизни ҳам бошқаларники билан

³⁷ М у х т о р х о н. Тўғри эмас // Туркистон. 1923 йил 30 март.

чалғитганларига ҳайрон бўлдик. Уларнинг бизнинг тенгсиз оҳангларимизни бошқалар билан алмаштиришганидан кўриб бу сатрларни ёздик. Бу хил тақлид ва таъсирдан биримиз русчи, иккинчимиз усмончи, учинчимиз татарчи бўлиб, ишни яна мош биринж қилмасалар эди. Улар бизнинг тил ва адабиётимизни билмасалар, қадр этмасалар қандай бўлади. Унақа чалалар аввал ҳам бўлган ва ҳеч қачон халққа хизмат эта олмаганлар. Талабалар, ёт таъсирларга берилманг, ўқинг, илм олинг, акс ҳолда фойдасиз бўласиз”, дейди³⁸.

Газетанинг 55-сонидаяк Боку дорулмуаллимини (педагогика техникуми) талабаси Абдурахим Солиҳ ўғли “Биров”га жавоб ёзди. “Бу талабалар эндигина биринчи йил таълимни тугатмоқдалар. Улар Бокуга адабиёт ва санъатни ўрганиш учун эмас, аниқ ва техник фанларни ўрганишга келдилар. Улар ҳеч кимнинг таъсирига берилмайди. Қаҳвахоналарда кўшиқлар эшитмадилар. Улар ҳали жуда ёш миллий маданиятимизни Ватанга бориб тўлиқ ўрганадилар” деб жавоб йўллайди³⁹.

Боку билим юртларига кейинги йилларда ҳам мунтазам равишда талабалар юбориб турилган. 1929 йил “Маориф ва ўқитувчи” журналининг 5-сонида Музайяннинг “Бокуда Ўзбекистон йигитлари” мақоласи босилган. Унда ёзилишича, 1928 йил 19 нафар ўзбекистонлик талаба Боку таълим муассасаларини битириб ватанга қайтганлар. Улар бугун халқ хўжалигининг турли йўналишларида жавлон уриб меҳнат қилмоқда, дейилган. 1928–29 ўқув йилида эса Боку шаҳрида таълим муассасаларининг турли йўналишларида ўзбекистонлик 46 нафар йигит таҳсил олган. Улар Ганжа ва Арманистондагилари билан кўшиб ҳисобланса, жами

³⁸ “Б и р о в”. Бировларнинг таъсирига берилмаса эди // “Зарафшон”. 1923 йил 10 июн.

³⁹ Боку дорул муаллимини талабаси Абдурахим Солиҳ ўғли. Ўйлаш керак // Зарафшон. 1923 йил 21 июн.

53 нафар эди. Талабалар Ўзбекистоннинг турли ҳудудларидан келган. Жумладан, Бокуда бухоролик Шоймардон Шарифзода, жиззахлик Баҳром Иброҳимов (Йўксил) Ганжада ўқир эди⁴⁰.

Шу ўринда мазкур даврда мавжуд бўлган Туркистоннинг ички таълим даргоҳлари ҳақида ҳам қисқача тўхталиб ўтсак. 1918 йил октябрь ойида очилган ўзбек билим юрти узоқ вақт молиявий қийинчиликлар остида фаолият олиб борди. Унга дастлаб турк офицери Фаҳмий, сўнг Шокиржон Раҳимий, Афандизода ва Абдулла Авлониёлар бирин кетин мудир бўлганлар. Ўзбек ўқитувчилари етишмаслиги туфайли дарслар усмонли, татар, рус тилларида олиб борилди. Бир неча ойлаб ойлик маошлар берилмагани учун ўқитувчилар деярли келмасди. Мураббийсиз қолган 200 нафар ўқувчининг кўпчилиги қишда совуқ хоналарда касал бўлиб, билим юртини ташлаб кетдилар. Ўзбек билим юрти қозоқ, татар билим юртларига қараганда ҳам оғирроқ аҳволга келиб қолганди⁴¹.

1923 йил 12 май куни Ўзбек билим юртининг мудир Салимхон Тиллахонов муҳим тадбирни очди. Бу тадбирда билим юртининг 5 йиллик фаолияти натижасида биринчи марта битирган 5 кишига диплом топширилди. Тадбирга келган И.Хидиралиев битирувчиларни чин дилдан табриклади⁴², шоир Чўлпон уларнинг шаънига “Ўзбек билим юртини биринчи марта битириб чиққан 5 талабага бағишлаган”⁴³ шеърини ўқиб эшиттирди. Тадбирга келганлар ўзбек билим юртини энди ҳеч қачон ташлаб қўймасликка ваъда бердилар. Бироқ, кейинги ўқув йилида ҳам аҳвол ўнган-

⁴⁰ М у з а й я н (Боку) Бокуда Ўзбекистон йигитлари // Маориф ва ўқитувчи. 1929. № 5.

⁴¹ Ю г у р у к. Нимага ўзбек билим юртига аҳамият берилмайдир // Туркистон. 1923 йил 15 апрель.

⁴² С и р о ж и й. Ўлка ўзбек билим юртида тантаналик мажлис // Туркистон. 1923 йил 16 май.

⁴³ Ч ў л п о н. Ирфон келадир // Туркистон. 1923 йил 16 май.

мади. Ўқувчилар оч, ўқитувчилар ойлик берилмагани учун дарсга келмайди. Яна қишга тайёргарлик кўрилмади⁴⁴. Албатта, ўлкадаги турк-татар билим юртлари⁴⁵ ҳам Шарқ билим юрти⁴⁶ ҳам худди шундай оғир қийинчилик ва ярим очлик шароитида иш олиб борганлар. Дарс қуроллари ва дарслик қўлланмалар етишмас, мутахассис ўқитувчилар эса йўқ эди.

Шунга қарамай доим маърифатни ўзига мақсад билган ўзбек халқи илм олиш учун ўз фарзандларини тинимсиз билим юртларига йўллайвердилар. Ҳатто, “Ўш шахрининг шаҳар ва уезд инқилобий қўмитаси раиси Акбарали Ўрозалиев Ўш шахрининг етимхонасида ўқиб турғон болалардан 13 кишини ўзининг хусусий ташаббуси билан, бутун йўл харжларини бергани ҳолда, Тошкентдаги билим юртларига жўнатади”⁴⁷.

1919 йил сентябрда ўзбек қизлари учун ўлка билим юрти очилган эди. Билим юртининг биринчи муdiri Фотимахоним Сутулиева эди. Сўнг Зоҳида Бурнашева, Анвар Туташ Явушева, Зариф Музаффаруф, Маннон Рамз, Усмонхўжа Тўхтаўжаев, Салимхон Тиллахонов, Шоқир Раҳимий, А.Авлонийлар бошқарган. Ўлка ўзбек хотин-қизлари билим юртида ҳам бир қатор муаммолар бўлиб, аввало олий маълумотли аёл ўқитувчилар етишмасди. Эраққ ўқитувчи ҳам олиб бўлмасди, у ҳолда милиция билан зўрға тўплаган ўқувчиларидан ҳам ажралиб қолиши мумкин эди. Дарслар доимий молиявий қийинчилик остида олиб борилган⁴⁸. 1923 йил Саодатхоним Еникеева мудирлиги даврида

⁴⁴ Ў қ и ғ у в ч и. Ўзбек билим юртининг бу йилги ҳоли // Туркистон. 1923 йил 28 октябрь.

⁴⁵ Х а й р у л л о О б и д у ф. Туркистонда билим юртлари // “Қизил байроқ”. 1922 йил 16 февраль.

⁴⁶ А б д у л л а Ҳ а к и м з о д а. Шарқ билим юрти // Туркистон. 1923 йил 5 февраль.

⁴⁷ А б д у л х а к и м А х м а д и й. Талабалар қуллуғи // Туркистон. 1922 йил 18 декабрь.

⁴⁸ У с м о н х ў ж а. Ўлка ўзбек хотин-қизларининг билим юрти тўғрисида // Қизил байроқ. 1921 йил 29 декабрь.

билим юртининг биринчи қалдирғочлари 7 нафар киз (6 таси ўзбек) диплом олди. Бу тадбир ҳам ниҳоятта кизгин суръатда ўтказилди⁴⁹.

Москва Петербург студентлари вакили А.Қамчинбек ўзбек кизлари ўлка билим юртини тугатган 7 киз билан учрашди. Йиғинда кизгин мунозаралар бўлиб ўтди. Жумладан, Абдурахмон Саъдий “Октябрь инқилоби минтақада илм олиш учун бир оз йўл очди, лекин биз нималарга эришаётган бўлсак, инқилобнинг шарофатидан эмас, ўзимизнинг меҳнатимиз ва тиришқоқлигимиз орқасидан эришдик” дейди. Мунаввар қори эса албатта, маориф ўзбек халқининг турмуш қадриятларига асосланган бўлмоғи лозим, акс ҳолда “Маслак-сиз маорифнинг аҳамияти йўқ”⁵⁰ деб фикр билдиради.

1920 йил Туркистондаги илк доялар (акушер) мактаби очилганида 50 ўқувчига мўлжалланган эди. Мактабда барча дарслар рус тилида бўлиб, маҳаллий миллатлардан ўқитувчилар йўқ эди. 1922/23 ўқув йилида мактабда 2 гуруҳда 35 киз ўқиган ва улардан фақат 1 нафари ўзбек кизи эди. Мактаб очилганида ўқишга кирган ўзбек ва қозоқ кизлари рус тилини билмагани учун лекцияларни тушунмаган ва оғир шароит туфайли мактабни ташлаб кетганлар⁵¹. Мактабда фақат татар кизлари қолган эди. 1924–25 ўқув йилида мактаб маориф вазирлиги ихтиёрига берилиб, қабул миқдори 100–120 ўқувчига оширилади⁵².

Тошкентда Туркистон дорулфунуни бўлса-да унда ўзбек ўқувчилари деярлик йўқ эди. Боиси, унга кириш имтихонлари ва дарслар тўлиқ рус тилида олиб борилган. Таълим даргоҳида миллий камситиш ва шовуни-

⁴⁹ Э р м а т. Ўзбек элининг ҳаётида энг ёруғ бир кун // Туркистон. 1923 йил 14 октябрь.

⁵⁰ Ўқувчилар боғланиши // Туркистон. 1924 йил 29 январь.

⁵¹ С и р о ж и й. Ерлик халқ учун очилган доялик (акушерка) мактаби // “Туркистон”. 1923 йил 25 апрель.

⁵² А.Ш. Ўлка мусулмон фельдшерлик мактаби // Туркистон. 1923 йил 1 апрель.

стик рухнинг устунлиги ҳам ўзбек фарзандларининг бу ерга киришига тўсқинлик қилар эди. Иккинчидан, ўлкада ҳамон олий таълим муассасаларига тайёрлайдиган ўрта бўғин мактаблари ташкил этилмаган эди. Қолаверса, рус тилини мукаммал биладиган ўзбек ўқувчиси ҳам кўп эмасди. Дорулфунунга тайёрлаши мумкин бўлган Марказий ишчилар факультети (рабфак)да мавжуд 12 гуруҳдан фақат биттаси асосий гуруҳ ҳисобланган. Қолган 11 гуруҳ эса 2–3 йиллик тайёрлов курслардан иборат эди. Уларда ўзбек ўқитувчилари арзимас ойлик учун ишлар, бинолари эски ва хороб, турли вилоятлардан келган талабаларнинг таъминоти эса оғир ҳолда эди. Талабаларнинг деярли ҳаммаси саводсиз, дарслар ҳам вақтида ўтилмасди. Шунга қарамай рабфакда иш юритиш тўласинча рус тилида бўлиб, ўзбекча хатлар ақалли ўқиб ҳам кўрилмасди. Юқоридаги муаммоларни таҳлил этиш асосида ўлкада олий таълимни шакллантириш учун бутунлай янги тизимда тайёрлов муассасаларини очиш лозим, деб хулоса чиқаради Ўктам (Каюм Рамазон)⁵³.

Абдулҳамид Мажидий: бутун Туркистон учун Тошкентдаги марказий ишчилар факультетининг биргина ўзи кам экани ва рабфакдаги тил масаласидаги нотенгликлар, моддий қийинчилик, озуқа ва таъминот соҳаларидаги камчиликларни ёзади⁵⁴. Натижада ўлкада олий таълимни йўлга қўйиш масаласи жиддий кўриниш олди. Бошқа томондан туркистонлик ёшларни Россиянинг марказий шаҳарлари Москва ва Петербург олий таълим даргоҳларига интилишларини ҳам тўхтатиш зарур эди.

1923 йил 21 июлда Туркистон Компартияси Марказий Қўмитаси мажлисида алоҳида қарор қабул қи-

⁵³ Ў к т а м. Ўрта мактабларга аҳамият бериш керак // Туркистон. 1923 йил 20 февраль.

⁵⁴ А б д у л х а м и д М а ж и д и й. Билим йўлларимиз: ерлик халқ факультетини кучайтириш керак // “Туркистон”. 1923 йил 9 март.

линди. Унга кўра: 1. Туркистон дорулфунунига ўқишга кираётган ерлик ёшлар учун рус тилини билиш шарт эмас. 2. Туркистон дорулфунунига ўқишга кираётган ерлик ёшлар учун ўрта мактабни тугатганлиги тўғрисидаги шаҳодатнома шарт эмас. 3. Туркистон дорулфунунига ўқишга кираётган ерлик ёшлар учун бир йиллик тайёрлов курсини ташкил этиш. 4. Ерлик студентлар учун ҳам европалик ишчилар қатори ётоқ ва стипендия жорий этиш. 5. Дарс программаларига ерликлар адабиёти ва тарихини киритиш. 6. Туркистон дорулфунунда маҳаллий турк тилларидан бирини ўрганиш барча талабаларга мажбурий қилиб киритиш. 7. Ерликлар тилларини билган профессорларни қўллаш мақсадида уларга юқори ойлик маоши белгилансин⁵⁵.

Дарҳақиқат, Ўрта Осиё Туркистон дорулфунунига кириш учун қабул шартлари енгиллаштирилди. Бухоро, Хоразм, туркистонликлар талабгорлар учун рус тили фанидан маълум имтиёзлар белгиланди. Талабаларнинг таъминоти масаласида ҳам бир қатор ўзгаришлар амалга оширилиб, жумладан, ерлик ва европалик миллатлар вакиллари учун бир хил шароит яратишга келишилди⁵⁶.

Туркистон коммунистик дорулфунунда (САКУ) ҳам ўқувчилар сони бир неча юз бўлса ҳам ўзбеклар ҳеч қачон 15 нафардан ортмаган эди. 1923/24 ўқув йилидан Ўрта Осиё Комуниверситети олдингидек 8 ойлик эмас, 3 йиллик бўлди. Мазкур ўқув йили бошида талабаларнинг 3% ўзбеклар бўлса, 75 % қозоқлар эди. Бу ҳол жиддий норозиликка сабаб бўлди ва жорий ўқув йилида 112 нафар ўзбек ёшлари талабаликка қабул қилинди⁵⁷. Умуман, Туркистонда совет таълим ислохотлари тўлиқ тазйиқ ва маъмуриятчилик асосида

⁵⁵ ТКП МҚнинг муҳим қарори: 1923 йил 21 июлдаги мажлисида // Туркистон. 1923 йил 21 июл.

⁵⁶ Н у р м а т. Олий таълим ва биз //Туркистон. 1923 йил 3 августъ.

⁵⁷ К о м и л ж о н. Текиссизлик тузатилди // Туркистон. 1923 йил 21 октябрь.

амалга оширилди. Айниқса, советларнинг ўзбек халқига нисбатан миллий камситиш сиёсати тараққийпарвар зиёлиларнинг жиддий норозилигига олиб келди.

Туркистонлик ёшларни чет элларда ўқитиш мақсадида юзага келган “Кўмак” уюшмаси ҳам айнан совет таълим сиёсатининг ноҳақликларига қарши миллий тараққийпарвар ёшларнинг ўзига хос норозилиги ифодаси эди. 1922–23 ўқув йилида Германияга 70 дан ортиқ талаба йўлланган бўлса, кейинги йилларда унга бирор-та ўқувчи қўшилишининг имкони бўлмади. Аксинча, совет раҳбарлари 1924 йилданок бу талабаларни қайтаришнинг турли йўллари қидира бошлади. 1922–23 ўқув йилида Москва ва Петербург шаҳарларига 150 га яқин, Бокуга 50 дан ортиқ ўқувчи йўллаган бўлсалар кейинги йилларда бу шаҳарларга ҳам талабалар юбориш тобора қисқариб борди. Юборилганлари ҳам турли коммунистик идоралар йўлланмаси билангина амалга оширилди. Хуллас, Марказий “Кўмак” уюшмаси бир йил ҳам фаолият кўрсата олмади. Бироқ, у томонидан четга ўқишга юборилган 200 дан ортиқ талабаларнинг орасидан жаҳон илму фани тараққиётига муносиб ҳисса қўша олган етук олимлар, инженерлар, муҳандису архитекторлар етишиб чиқди. Минг афсуски, уларнинг аксар қисми 1937–38 йиллардаги машъум сталинча қатағон даврида маҳв этилди. Шунга қарамай, уларни тўлиқ ишонч билан Ўзбекистоннинг замонавий кишлок хўжалиги, ирригация, кимё, тиббиёт, энергетика ва текстил саноатларининг асосини қўйиб берган, дейиш мумкин. Уларнинг Ўзбекистондаги меҳнат фаолиятини ўрганиш, илмий ва адабий меросларини тадқиқ этиш алоҳида илмий аҳамиятга молик.

* * *

Қуйида биз сизнинг эътиборингизга ҳавола этаётган мақолалар, шеърлар, хатлар, адабий лавҳаларнинг ҳеч бири сизни бефарақ қолдирмайди. Улар ўтган аср

бошларида жадид мактабларида тарбия топган Туркистон ёшларининг кучли иқтидору салоҳиятидан, билим ва тафаккур доираларининг кенглигидан ҳамда миллат, Ватан тақдирига бўлган фидокорона муҳаббатларидан далолатдир. “Кўмак” жамияти фаолияти билан боғлиқ ва унинг аъзолари томонидан нашр этилган барча мақола ва бадиий асарларнинг мазмун ва моҳиятидан келиб чиқиб, улар “Кўмак” ташкилоти томонидан четга ўқишга юборилган талабалар ҳақида”, “Германияда таҳсил олган талабаларнинг Туркистон матбуотидаги чиқишлари”, “Кўмак” уюшмаси ташкилотчилари ва талабалари шеърларидан намуналар” каби бўлимлар асосида тақсимланди. Айниқса, бундан қарийб юз йил аввал Германияда таълим олган туркистонлик талабаларнинг Берлин шаҳрида чоп этган “Кўмак” журналининг тўлиқ шакли илк бор тақдим этилмоқда. Ўқинг, мулоҳаза қилинг, мунозара қилинг.

Тарихимизнинг энг қора даври бўлган тоталитар тузум шароитида битилган бу ижод намуналари ҳамма замонларда ҳам барча ватанпарвар инсонларнинг қалбларини ларзага солади ва истиқлолнинг нақадар буюк неъмат эканлигини англашга хизмат қилади.

“КЎМАК” ТАШКИЛОТИ ТОМОНИДАН ЧЕТ ЭЛЛАРГА ЎҚИШГА ЮБОРИЛГАН ТАЛАБАЛАР ҲАҚИДА

Ўқуғувчи товуши

Истак меним гул-фариштам, хаёлимнинг аршидир,
Қанот қоқиб кеча-кундуз талпинаман, учаман.
Юксак руҳим юрагимнинг жон озиғи, шоҳидир,
Этай-етмай бори-бирдир даргоҳига бораман.

Йўлларимда тўсиқ кўпдир, локин сира қўркмайман,
Барчасини ботирларча уруб-йиқиб ўтарман.
Меним кўнглим денгиз каби, кўклар каби эркиндир,
Аччиқ алам, ғурбатларни, билдирмасдан ютарман.

Истакларим, тилакларим қўл етмаслик юксакда,
Кундан нурлик, ойдан тиниқ юлдузларнинг устида
Бўшлиқ билан, ҳазил билан етилмаслик йироқда,
Қувватим зўр, қанот қоқиб бургутлардек учаман.

Улуғ истак борлиғимнинг оби ҳаёт чашмаси,
Сенга етсам сўнгра учса майли руҳим қушчаси!..

Шокир Сулаймон. Масков.

Туркистон. 1923 йил 21 январь.

Москвада туркистонлик шогирдлар

Октябрь инқилоби бошқа миллатларга нисбатан оз бўлсада биз туркистонликларга ҳам илм эшикларини очди. Лекин, бахтга қарши Туркистонда илгаридан олий мактабларга ҳозирланган, ҳозирги факультетларга кириб ўқийдиган йигитларимиз йўқ эди. Шунинг учун ҳозирги кунга қадар Москва дорулфунунларида Туркистоннинг соф йўқсул болалари ўзбек йигитлари йўқдир.

Йўқсуллар ҳукумати Шарқнинг маданиятда пастда қолганлигини назарда тутиб шарқликлар учун махсус “Шарқ меҳнаткашларининг дорулфунуни” исмида бир дорулфунун очганига бир йил бўлди. Бу йил мартнинг 25 ида 700 га яқин Шарқ йўқсулларининг болалари ўзгариш руҳида тарбияланиб чиқарилди. Буларнинг кўпи Туркистон, Бухоро ва Хоразмга ишга юбориладир. Бу ёш ўртоқларнинг ўзгариш даврида Шарқ йўқсулларига йўлбошчилик ишлари маълум. Лекин, бизнинг Туркистоннинг келгусидаги турмушида йўл кўрсатувчи ўз илм-хунарлари билан кўмаклашувчи йигитларимиз Москва олий мактабларида кўринмайдирлар.

Москва олий мактабларидаги туркистонлик шогирдлар шўросининг ҳисобига қараганда туркистонликлар тубандагича ҳисоб этиладир: ўзбеклар 31 (2 нафари хонимлар), таранчилар - 16 (1 нафари хоним), пирсиён 11, нўғойлар 10, армани 8, туркман 4, тожик 1, қашқарлик 1, бошқирд 1 нафардир. Туркистондан борган руслар 15, яҳудийлар 28 нафардир. Булардан ташқари ҳам олий мактабларда шўро рўйхатига кирмаган бир қанча рус шогирдлар мавжуд.

Мактабларга бўлинганида қуйидагича: 1. Шарқ дорулфунунида 89 та ҳаммаси Туркистон мусулмонлари 2. Свердлов университетидида 14 (шундан уч нафари ўзбек) 3. Ҳукумат дорулфунунида 15 та (1 таси ўзбек). Олий уста техникумада (11 та), Қишлоқ хўжалик академиясида (8 та), Олий мусиқа мактабида (10 та), Санои нафиса мактабида (20 та), Шарқ дорул улумида (2 та) ҳам туркистонлик талабалар бўлсалар-да ўзбеклар уларнинг умуман арзимас қисмини ташкил этади. Бошқа олий мактаблар ҳам оврупаликлар билан тўладир. Кўрсатилган олий мактаблардаги рус ва яҳудий шогирдлар ўзлари Туркистон номидан келган бўлсалар ҳам ўқиб битиргач Туркистонга фойда келтиришига

ишона олмаймиз. Сабаби буларнинг ўргаларида байналмилалчилик руҳида ва Туркистоннинг маҳаллий халқларининг фойдаси учун ишлайтирганлари кўринмайдир. Бу ёз талабаларни юбориш тўғрисида Туркистон ЦИКнинг ҳаракати бор деб эшитамиз. Туркистон мусулмонларининг ичида олий маълумотлик ёшларнинг йўқлигини назарда тутиб ҳозирда Туркистон до-рулфунуни ва ишчилар факультетининг охириги синфида ўқувчи кишилардан юборишларига ишонамиз.

Бу ерда ўқиш асбобларининг мукамаллиги ўқи-тувчилар илмий томонининг қувватлилиги, албатта, Маскавга келиб ўқувчи ўртоқларимизга зўр фойдали бўлиб чиқадир. Бугунга қадар Туркистоннинг партия ташкилотларидан Маскавга юборилган ўзбек йигитла-ри ичида русчани биладирганлари жуда оз. Улар дарс ва лекциялардан фойдалана олмайдирлар.

Туркистоннинг эгаси ўзбек, қозоқ-қирғиз ва турк-манларни аҳволи мана шу ҳолда. Туркистондан Туркистонга келажакда фойдаси тегадирган кишилар-ни танлаб юборилмоғи керакдир.

Бошқа жумҳуриятларнинг бунда бўлган шогирд-лари ўзларининг бундаги ваколатхоналари орқали мамлакатларидан кўмак олиб ўқишларини роҳат билан давом эттириб турганларида Туркистон шогирдлари бўлса ярим очлик ҳолида кун кечирадирлар. Бундаги Туркистон вакилимиз томонидан чақалик бўлсин кў-мак ололмаймиз. Ваҳоланки, бугун очлик билан кун кўриб турган жумҳуриятлар ҳам ўзларининг юборган шогирдларидан хабар олиб, овқат ва ўқишларига керак яроқлари билан таъмин этиб турадирлар.... ишни риво-жи учун Туркистон ҳукумати бу йўлда катта аҳамият бериб ўз вазифаларини ўрнига қўйишларига ишона-ман.

Абдулла Айнуллин. Москва, 5 апрел 1922 йил.
“Қизил байроқ”, 1922 йил 1 май.

Ўқиғувчи талабаларга кўмак бериш лозим

Россияда ўқиғувчи талабаларимизнинг сони борган сари кўпайиши аниқдир. Бултур бутун Россияда туркистонлик талабалар 20 га етмагани ҳолда бу йилги ўқиш вақтида (агар борғучи ўқувчиларга турли тўсиқлар бўлмаса) 200 дан ошиши мумкиндир. Бултур Масков ва Петербургда ўқиғувчи талабаларимизнинг маишат ва ўқув асбоблари етишмаганлиги орқасида, уларнинг қандай қийин ҳолларга тушганлари кўпимизга маълумдир. Россияда ўқувчиларимиз ўз оҳ-зорларини эришдирмак учун бор кучлари билан тиришиб кўрдилар. Туркистондан иш билан Масковга борган мусулмон масъул ишчиларга ўзларининг камчиликларини эшиттириб турдилар. Буларнинг дард ҳасрати ҳар ким томонидан эшитилди. Лекин, чораси кўрилмади. Бу йил борган шогирдларнинг ҳам жуда кўп нарсадан етишсизликлари овқат-кийим ва ўқув қуроллари важҳдан жуда кўп қийинликларни тортишлари аниқдир. Шу нарсаларни ким бажарадир? Бу муҳим иш ўз ишимиз бўлганлигидан мунинг чорасига киришмак ҳам албатта, ўз вазифамиздир.

Россияда ўқиғувчи талабаларимиз учун ўзимиздан тўпланган нологлардан бир миқдорини чиқариш керак. Ҳамда ўзимизнинг миллий бойлигимиз бўлган вақфларнинг йиллик вардатидан бир қисмини ажратиб Россияда ўқувчи талабаларимини овқат, кийим ва ўқув қуроллари билан таъмин этишимиз керак. Бундан бошқа ҳеч чора йўқдир.

“F.” (Ғози Юнус)

“Қизил байроқ”. 1922 йил 6 сентябрь.

Оврупода Туркистон ўқувчилари

Сўнги кунларда юртни идора қиларлиқ сиёсий, илмий, фанний муқтадир кучларимизнинг йўқлиғи очик ва қаттиғ сезилди. Замонимиз Туркистондан ўзини ўзи идора қила олатурғон устолар талаб қила бошлади.

Мана шул ҳолларни кўрган Туркистон ёшлари борлиқ ҳаётимиз, нажотимиз маорифда, маориф ҳам Оврупода эканлигини билиб, Оврупо сари оғила бошладилар. Натижада, Қафқоз Бокуда 50 лаб, Масков Петербурғда 150 лаб, Берлинда 70лаб, бутун Оврупода борлиғи 270 га яқин Туркистон ўқувчиларни кўрамиз. Бу кўриниш ҳар ҳолда Туркистоннинг келгусини порлоқ, тарихининг жонлиқ эканлигини билдирадир. Ундай бўлсада бир оз умид боғлатади. Бироқ, ҳайҳотки бу сонлар бошқаларга қараганда йўқ даражасидадир.

Яқинда Берлинда ўқувчи бир ўртоғимиздан келган хатда фақат Германияда ўқувчи бошқа мамлакат болаларини қуйидагича кўрсатадир ки биз ўз сонимизга қараб уялсоқ, қизорсоқ бўладир.

Руслар 10000, японлар 4000, усмонли турклари 2000, мисрлилар 300, хиндистонликлар 500, араблар 200, эронликлар 500, афғонлар 500, бутун Туркистондан 70 талаба илм олади.

Туркистон ўқувчиларининг кўпини Бухоро таъмин этадир.

Масковдаги ҳисобсиз олий, ўрта мактабларда ўқувчи шогирдлар орасида туркистонлилар денгиздан бир томчи қабилидадир. Булар ҳаммаси бошқа миллатларнинг шогирдлари билан тўлиқ. Ўтган йил Туркистон ўқувчилари Масковда ёлғиз 10 та бўлғонлари ҳолда, бу йил Петербурғ, Масков ўқув юртларида 100 кишилиқ истипендия очилиб, яхшигина таъмин этилганлар.

Четда ўқувчи болаларини йўқлаб турғон бошқа миллатлар каби бизнинг Туркистон зиёлилари, мао-

рифпарварлари ҳам ўзларининг “жийда халгалари” билан четдаги ўқувчиларини йўқласалар, ёрдам этсалар яхши бўлур эди. юрти, элидан узоқ турғон ўқувчилар Туркистондан шуни куталар. Шундай бўлса, истипенциясиз турғон юзлаб ўқувчиларимизга бир оз мадад бўлур эди. Юртидаги камчиликларни кўриб, юраги ачинатурғон ёшларимизнинг кундан-кун, йилдан-йилга кўпайиши лозимдир.

Шокир Сулаймон
Туркистон. 1923 йил 1 январь.

Баладия идоралари учун унумлик жойлар

Янги иқтисодий сиёсат ички унумларимизни табиий бир йўлга туширди. Энди бошқа бойлигимиз каби баладия идорамизга ҳам унумнинг тинмасдан оқиб туриши, баладиянинг сандуғига оқчанинг киришидан сезилиб туродир.

Локин, замон жуда жиддий, бизга ҳар нафасда “Кўзингни оч!” деб туртиб турадир.

Бир тарафдан беш йил ичида бузулғон, хароб бўлғон биноларимиз, кўча-кўприklarимиз тузатиш ва ўнглашни талаб қилса, иккинчи ёқдан маориф, соғлиқни сақлаш, милиция, ижрокўм каби муҳим идораларни шаҳар унуми устига юклаб турадир.

Ҳозирғи унум қанча зўр бўлсада кўрсатилган ерларга сарф этиш учун кифоя этмайдир. Энди унумни оширмақ учун унум манбаларини топиш лозимдир. Шаҳарнинг энг унумлик жойлари баладия идорасининг маршруъ ҳаққи бўлган электрик истансалари, кушхона, трамвай (кўнка) ва телефон истансаларидир. Буларни баладия идоралари қарамоғига ўтказилиши керак. Ҳозирда бу унум манбалари ҳар хил муассасалар қўлида бўлиб, тушган унуми тегишлик ерига сарф бўлмайд келди.

Бу унум манбаини баладия идораси қўлига олиб бериш учун шаҳар ижроқўмлари жиддий ташаббус ила киришишлари керак.

Шу йил 4 июлда Халқ Комиссарлари Шўроси юқоридаги кўрсатилганларни бутунлай баладия идоралари қўлига бериш учун қарор чиқорғон эди. Нима учундир, ҳалигача бу қарорнинг натижаси кўринмай туродир. Шаҳарнинг юраги устида гулдураб юриб турғон бу маданий кучлардан тушган унум, шу шаҳарнинг маориф ва маданиятига сарф этилиши лозимдир. Бу тўғрида, ишбилармон, савдо-саноат курпир(кооператив)лари билан турғон халқ хўжалиғи бошқармаларининг ҳар хил баҳоналарини қабул қилмаслик керакдир.

Туркистонлик

Туркистон. 1922 йил 24 сентябрь.

Ўлка ўзбек билим юрти эсда тутилсин!

Ҳар бир тушунган кишининг қулоғига ўзбек билим юрти номи эшитилганда ўзида бир шодлик ҳисси уйғониши табиийдир. Лекин, бу шодлик ҳиссининг уйғониши ўзбек учун ва ўзбекнинг илмий истеъдодгоҳи бўлғон ўзбек билим юрти учун фойдалиқ натижани бера олмайдир.

Ўзбек билим юртининг давом ва бақоси учун қуруқ ҳис уйғонишигина кифоя қилмасдан уйғонғон ҳиснинг таъсири билан ўзбек билим юртига моддий ва маънавий кўмак бериш билангина миллатнинг эҳтиёжиға фойдалиқ жавоб бериш мумкиндир. Бўлмаса қуруқ ҳис, уйғонғон ерида қотиб қола берадир. Ўзбек билим юрти очилғон йилидан кўра бўлур ўз бошидан ғоят оғир кунларни кечирди. А, бу бўлса, жуда умидсизлик кунларни кечириб турадир. Мактаб маънавий

қувват билан таъмин қилинмағони каби моддий қувватида жуда заиф ва бўшдир. Бултур ўлканинг ҳар томонидан келган ўқувчилар минг қийинлик билан қишдан чиққанларида, олдиларидан имтиҳон келиб чиқиши уларнинг қайтадан ўз жойларига қайтишларига боис бўлиб, ўқушлар тўхтагон эди. Энди бўлса, ўқиш мавсумида бир томондан очлик, иккинчи томондан баъзи ўқувчиларнинг касаллиги, ўқувчиларнинг руҳини синдириб бу йилги ўқиш мавсумининг қийинлик билан ўтишига комилаш ишонтирмоқдадир.

Ўқувчиларнинг турмушида ҳозирғи қийин ҳоллар мушоҳада қилингон бир ҳолда қишқи ҳолимизга вой дейишга тўғри келади.

Ўзбек билим юртининг теварагидаги билим юртининг ҳолига келсак, бизнинг билим юртининг ҳолидан бусбутун бўлакчадир.

Улар моддий ёқдан қанча таъмин қилинган бўлсалар, маънавий томондан ҳам жуда қаноатланарликдирлар.

Биз ўқиғувчиларнинг биргина тилаги бор: бутун ўзбек масъул ишчилари ўзбек билим юрти деган бир илм манбаи борлигини ва бу манбадан фойдаланиш учун билим юртининг моддий ва маънавий ёқдан бой бўлиши лозимлигини кўзда тутиб, ўзбек билим юртини ҳар соат, балки ҳар минут эсда тутуб туришлари лозимдур.

*Талаба
Туркистон. 1922 йил 24 сентябрь.*

Масковдаги ўқиғувчиларимиз тўғрисида

Бу йил Масков ва Петербурғга турлик билим юртларида ўқимоқ учун кўпгина йигитларимизнинг кетганликлари маълумдир. Бу ҳол йўқсул элимизнинг саодатини истаган ҳар бир кишини суюнтириб, юртимизнинг келгуси учун порлоқ умидларга солмоқдadir. Шунинг билан баробар, шу хайрли ишни нимагадир ёмон кўрган, шуни “хато” деб ўйлағон кишилар ҳам бор экан. Масалан: бир муддат Нижний ярманка(ярмарка)си билан Маскавда бўлиб, шу кунларда Тошкентга қайтган ва қандоғ ўй ва фикрга молик бир киши эканлиги бизга маълум бўлғон бир йигитимиз, Масковдаги ўқиғувчиларимиз тўғрисида ҳар хил бўлмағур хабарлар тарқотғон. “Масковга борғон ўқиғувчиларнинг деярли ҳаммаси ҳар кимнинг олдига кириб тиланиб юрадирлар” деган. Бу ёлғон ва асоссиз хабар Масковдаги ўқиғувчиларимизнинг яхши жиҳатига суюниб, ёмон жиҳатига куюниб юрган кўп кишиларимизни ташвишга солғон, улар орасида ҳар хил гап сўз ташвиш кўзғотқон.

Шунинг учун биз ундай ташвишланган ўртоқларга ва Масковдаги ўқиғувчиларимизнинг ота-оналарига хабар берамиз ким, Масковдаги ўқиғувчиларимизнинг барчаси бугун яхшилаб ўрнашқонлар. Таъминотлари яхши, ўртоқ Боту каби фидокор йигитларимизнинг ғайрати орқасида Туркистон жумҳуриятининг Масков ваколатхонаси уларга моддий ёрдамда бўлинғон. Бу тўғрида идорамизда хатлар, хабарлар бор. Масковдан келган ишончли кишилар бизга маълумот бердилар. Шунинг учун бу жиҳатдан ташвишланишга сира ўрин йўқдир. Тарқатилган “кўркунчли хабарларнинг асли ва асоси йўқдир”.

*“Туркистон” газетасининг бошқармаси
Туркистон. 1922 йил 5 октябрь.*

Сўнги кўмакни кимлардан кутишимиз керак?

Туркистон халқининг билим олмоқ тўғрисидаги интилиши ва энг тўғриси дунёда яшаш учун қилган орзуси, сўнги 5–6 йилдан тубли равишда бошланадир. Бундан илгариги даврда бундай орзу ва интилиш йўқ деярлик, бўлсада жуда кучсиз бўлгани учун биз ул вақтларни чин билимга интилиш даври деб айта омаймиз.

Чиндан шундай. Бугунда ўқитувчилар билим юртлари, хотин қизлар билим юрти ва бошқа муҳим билим юртлари, айниқса, Оврупо майдонида ўз борлигини кўрсатгувчи Туркистон йигит ўқувчилари, мундан 5–6 йил бурун йўқ эди.

Ўзгариш баракасида эскидан бери бизнинг миямизда ўрин олиб қолган чирик тушунчаларимиз, яна тўғрироғи яшамоқ йўллари тескарисинча англашимиз энди бутунлай иккинчи бир ҳолга, ўхшатиб бўлмас бошқа бир тусга кира бошлади. Бунинг натижасида биз билимга кенгроқ бир қараш билан қараб ҳозирги ўлжаларга бир оз бўлсада эга бўлдик.

Бирок, бизнинг келгусидаги план ва яшамоқ йўлидаги чизган чизик шундай улуғдир ким бунинг учун бизнинг ҳозирги билим юртлари ва четдаги озгина ўқувчиларимиз бу чизик ва планларни бизнинг ўйлаганчалик қоплоя оларлик бир ҳолда эмасдирлар.

Энди ҳол шундай эса, биз бунга қарши нима қилмоғимиз керак бўлур. Албатта, бунга қарши яна бир неча билим юртлари очмоғимиз ва Оврупога мингларча ўқувчилар юбормоғимиз зарурдир.

Мана биз шу муқаддас хаёл билан хаёлланар эканмиз бизга энг биринчидан шул тилакка етиш учун қандай ишламак керак деган бир фикр эсга тушадир. А, бул фикрни тубли равишда майдонга чиқариб, ишга ошириш учун эса энг олдин ўқувчиларнинг таъмини

ва бу тўғрида бўлатурғон ва бўлиб ўтмиш моддий кўмаклар тўғрисида бир оз сўзлаб ўтмакка тўғри келадир.

Туркистондан четга бориб бориб ўқиш учун 1921 йил бошларида Ўзбек билим хайъати томонидан бир лойиҳа тузулиб, бошида студент Саййид Али Хўжа бўлгани ҳолда бир неча ўқувчиларнинг рўйхати олиниб ҳукуматга топширилган эди. Бир неча муддат бунинг кетидан юриб, натижада ҳукуматимизнинг моддий кўмак бера олмаслиги билинган, бу масала ўз-ўзидан тўхталди. Лекин, ўқувчиларнинг орасида кўтарилган четга кетиб ўқиш хаваси эса бунинг билан битмади. Ўқувчилардан қайси бир ўзига тўқроқлари (гарчи борлиқ нарсаларини сотиб бўлсада) яна четга кетмак орзусида бўлдилар.

Буларнинг ўзaro ташаббусини кўрган ўзбек билим хайъати четдан томошачи бўлиб тура олмади. Бўлса бўлмасада умид билан ишга киришди ва четга кетгучи студентларнинг ўзларидан бир комиссия тузиб ва бунга ўз аъзоси бўлган Саййид Алихўжани шул комиссияга бошлиқ этиб “Кўмак” отида бир уюшма тузди. Уюшма кеча-кундуз ишлаб турли ёқдан гадойлик қилиб бўлсада бир кишини четга жўната олди.

Ҳозир, четда ўқувчи талабаларнинг бир нечаси “Кўмак” уюшмасининг юборган талабаларидир. Энди биз “Кўмак” уюшмасининг юборган кишилари тўғрисида чуқурроқ ўйласак, бул бояқишларнинг ҳам моддий ёқининг тўла эмаслиги кўринадир. Ҳатто, шул “Кўмак” уюшмасининг юборган бир кишиси Москвада пулсизликдан қайтиб келишга ва ё кўзлаган ерига боришга оқчаси йўқлигидан боши айланиб ярим йўлда қолмишдир.

Мана бу хилларни ўйлагач, яна “ўзинг учун ўл етим!”, “қўйингдан тўкилса қўнжингга” деган мақоллар бўйинча бор кучимиз ила оқчамизни аямасдан би-

лим юртларимизга ва четдаги ўқувчи-ларимизга кўмак этмагимиз керакдир. Бу тўғрида эса бошқалардан кўмак кутишимиз бўшдир.

Биз шул билим юртларимиз билан, четдаги ўқувчиларимизга кўмак берганда яна дунёда яшамокқа ҳақлик бўлурмиз.

*Хумсонлиқ
Туркистон. 1923 йил 27 январь.*

“Четда ўқувчи талабаларимизга кўмак ишлари”

Элимизда кундан-кунга маданий ҳаёт томонига жиддий интилиш, олий мақсадга қараб қанот қоқиш кўринмоқдадир. 200–300 йиллаб муздек қотиб қолган элимизнинг ўзгариш куёши таъсири билан кўзгала бошлаганига энди 5 йил тўладир.

Бу 5 йил ичида маданий ҳаётга қараб жилишимиз жуда аҳамиятсиз кўринсада ҳақиқатан ҳафта сайин, кун сайин тошбақа қадам билан кўпгина масофа юрганимизни ҳеч ким яшира олмайди. Бу жилишимизнинг табиий қадам билан жилиш тусига киришига имонимиз комилдир.

Мана илмий ўзгаришимизнинг 5 йил бўлган тепамиздаги 23 йилда Россиянинг муҳим шаҳарларидаги юқори ва ўрта мактабларида Озарбойжоннинг марказий шаҳри бўлган Боку шаҳрида, ҳатто, Германиянинг Берлин шаҳрида ўқуб ётқон анчагина ўқувчиларимиз борлигини кўрамыз.

Кундан кунга элимизнинг “Бўлса бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар” янглиш тушунчаси йўқола борганини кўрамыз.

Элимизнинг дейишдан мақсад, бу ерда афсуским омма эмасдир. Ҳали бутун омма тузилган равишда билим сари оқилғони йўқ. Бу кунда тараққиёт йўлига қадам босган бир қисм ёшлар экан. Бу йўлда халқимизнинг баққоли, қассоби, аён ва ашрофига қадар

тортиш керак. Ана ўшал вақтда ўзбек миллатида маданиятга томон ялпи оқим бошланадир.

Бу йўлда ҳар бир тушунган киши тиришмоғи ва чолишмоғи лозимдир.

Биз ёшлардан ўтказган майда чуйда тажрибаларга кўра, ҳаммани шу муқаддас ипга боғлашга имкон борлигига ишона бошладик.

Сўнгги вақтларда бутун ўлка сатҳида халқнинг маориф масаласини қаерга бошлагани Германия, Озарбойжон, Россия шаҳарларидаги ўқувчиларимизни таъмин қилиш ва уларга ҳар бир йўл билан кўмак бериш тўғрисида ҳар жойда мажлислар қурилиб музокаралар, фикр олишувлар бўлиб тургани ва ҳам амалий йўсунда кўмаклар тўпланиб ётганини эшитиб ва кўриб турмоқдамиз.

Бундан кейин ой, ҳафта, ҳатто, кун сайин четда ўқувчи талабаларимизга кўмак юбориб туришимизга ишонамиз. Берлин ва Озарбойжонда ўқувчи талабаларимиз учун муҳим кўмак берилиб тургани ва Россия қурултойига борганда Эски шаҳар Ижрокўмининг раси ўртоқ Миржамолов ва бошқалар томонидан Московдаги талабаларимизнинг ҳоллари текширилиб чиқилди. Кўмаклар бериш учун ваъдалар берилиши, четда ўқувчиларга кўмак комиссиялари тузилиб ишга киришгани юқоридаги умидимизнинг бўш умид эмаслигини очиқ кўрсатадир.

Бундан кейин матбуотимиз ҳам четда ўқувчиларимизни доимий суратда қайғуриб туришига ва матбуот бетларида берилган кўмаклар ва бу йўлда ишланган ишлар тўғрисида мукамал ҳисоботлар, берилиб турилишига аминмиз.

Эй, келгуси учун қайғурғуси жигарпораларимиз! Ўқушни давом эттирингиз! Сизнинг кўмагингизга элимиз белини маҳкам боғлагандир.

Аҳматжон (Ёқубов)
Туркистон. 1923 йил 9 февраль.

Четга кўпроқ ўқувчилар юбориш керак

22 йил ўқиш мавсумида Тошкентда ташкил этилган “Кўмак” уюшмасининг ташаббуси, Туркистон хукуматининг кўмаги, Бухоро жумҳуриятининг ғайрати ва Шўролар Россиясининг соясида Туркистон ва Бухородан 70 га яқин ўқувчи Германияга кетган эди.

Германияда Россиянинг 10000, япониянинг 4000, Туркиянинг 3000, ҳатто, Хитойнинг 3000 талабаси бор экан...

Мана бу ҳисобга қараганда 12 млн нуфусга молик Туркистонимиздан 70 гина талабанинг бўлиши ҳеч вақтда бизни қаноатлантира олмайдур. Ҳаракат қилиб келғуси йилларда Оврупонинг ҳар бурчагига 70 минглаб талабалар юборишимиз керакдир. Бизнинг дўхтуримиз, адибимиз, муаррихимиз, техникимиз, файласуфимиз ва ҳаказо улуғ ишчиларимиз йўл бошлағувчиларимизни ўз ичимиздан чиқаришимиз лозимдир. Тажрибалик дўхтирларимизнинг йўқлигидан элимизнинг буюк қисми кўрқинчли юкумлиқ касалликлар билан дунёга вақтсиз видоъ этмоқдалар.

Тарбия йўсунини билмаганимиз учун янги туғилган болаларнинг 30–40 фоизи ўлиб кетадир. Тошкентнинг ўзида бизга қараганда озгина бўлган Овруполикларнинг 100 га яқин дўхтурлари бор. Бизда бўлса соғни касал қилғучи, касални ўлдирғувчи 5–10 та нодон табибларимиздан бошқа ҳеч нимамиз йўқдир.

Бизда агрономлар йўқ. Боғ ва экин ишларимизда бўлган ихтисоссизлигимиз орқасида унадирган ҳосилотнинг ўндан бирини ҳам ола олмаймиз. Оврупо ўз илми орқасида экинчилар ишларини жуда осон йўлга қўйгандир. Ғайри мунбит ерларни мунбит (ҳосилдор) қилиб юборадир. Юз кишининг ишлайдирган ерини ёлғиз бир киши ишлаб юз киши ишлагандек ҳосил оладир.

Тегирмонимиз обжувозимиз, мойжувозимизга кел-сак. Ҳозир ишлаш эмас уларни миллий музахоналарга қўйиб қўйгинимизда ота-боболаримизнинг қандай ваҳшийлик билан яшаганидан ибрат олишимиз керак эди. Лекин афсус... ҳамон биз ўзимиз ваҳшиёт даврида яшаймиз. Бутун ўлкамиздаги жувоз, тегирмонларимиз бир йилда ишлаб чиқарадиганини Оврупонинг бир заводи бир кунда ишлаб чиқарадир.

Мамлакатнинг ҳаёти бўлган сув ишларимиз ҳам бизнинг жаҳолатимизга қурбондир. Оврупо сувсиз ва ғайримунбит ерларни ишга киритган бир замонда биз катта-катта дарёларимиздан баҳра ололмасдан ташна ҳолда яшаймиз. Оврупо минглаб одамларни ҳавода юритган чоғда биз ҳали Имоми Аъзам араваси билан нашъу наъмо қилмоқдамиз.

Бундай кўнгилсиз ҳолларни ҳозир ҳам сезмасдан кўр каби туришимиз энди уятдир.

Бизнинг табиий бойлигимизни четлар эмас, ўзимиз ишлашимиз керак ва бу йўлда ҳар ким маслаҳат қилсун, ўйласун. Ҳар бир маслаҳат, ўйлашнинг натижаси болаларимизни четга юбориб ўқитиш бўлиб чиқсун.

Салимхон Тиллахоний
Туркистон. № 85. 1923 йил 11 март.

Кичик армуғоним
– *Хайринисо Мажидхон қизига* –

Қоро турмуш чангалидан кутилиб,
Эрк чечаги тақа олғон кучли қиз,
Эски одат санамларин парчалаб
Эрк-Тангрига сажда қилғон руҳли қиз,
Йўлинг тўғри ортга боқма, кетавер!
Илгарилаш ашуласин айтавер!

Тўғри йўлинг нурли, узун-улуғдир
Улуғ йўлнинг тармоқлари чексиздир,
Тармоқли йўл тажрибасиз, соф, сода,
Кўзлар учун хатар билан тўлуғдир.
Ишонамен сенинг кўзинг ўткир кўз,
Мийянг кучли, керак эмас бошқа сўз!

Тор қафасдан қочиб кўкда ўйнагон,
Эркинликнинг қучоғида дам олгон
Гўзал қушнинг овчилари кўп бўлғай,
Пайти келса қуш тубанга тортилғой,
Бу ҳақиқат! Учар экан қараб уч!
Эҳтиётсиз юксалишдан умид пуч!

Сенга қарши, бугун, кўкка юксалган
Лаънат, қарғиш “ҳеч”дан чиққан “ҳеч”гина,
Келгусида йўлларингга тўшалган
Раҳмат, олқиш қаршисида кичкина.
Илгарила, йўл сўнгида ёруғлик!
Югуришга зарар этмас оруғлик!

*Боту. Масков. 6 ноябрь 1922 йил.
Маскавдан Берлинга жўнашлари муносабати билан.
Туркистон. 1922 йил 29 ноябрь.*

Билим йўлида (“кўпайсин дейман”)

Эзилган миллати, қоронғуликда қолгон юртини
келгусида чин билим билан ёритмоқ учун бу йил ҳо-
рижга кетган талабалар орасида қизим Хайринисо ҳам
бор эди.

Билим учун узоқ элларга биринчи ўзбек қизини
юбориш шарафи – шукурлар бўлсинким менга насиб
бўлмиш. Ҳозир мен шу муносабат билан ҳар ердан

қутлаш хатлари олмоқдаман. Шуларнинг ҳар бирига айрим-айрим хат ёзиш мумкин бўлмағонлиғи учун уларнинг ҳаммасига бирдан, айниқса, ғоят қизгин туйғулар билан қутлаган Москва ва Бокудаги талабаларимизга, Қозон ва Оренбурғ маданият-маориф ходимлариға, ёш шоиримиз Боту ўртоққа ташаккуримни билдириб, билим истаб дунёнинг ҳар томониға ёйилатурғон йигит ва қизларимизни “Кўпайсин!” дейман.

Мажидхон

Туркистон. 1922 йил 18 декабрь.

Германияда ўқувчи мусулмонлар

Берлиндаги татарлар томонидан Россия мусулмон талабаларига ёрдам учун бир жамият очилиб, шу жамиятга Германия ҳукумати томонидан бир мунча десятина ер ва бинолар берилган. Германия мактабларига кирмак учун ҳукумат томонидан фақатгина 3 шарт бор: 1) Шогирднинг аъзоси (соғлиғи)га шаҳодатнома си бўлмоқ; 2) Шогирднинг сиёсат ва савдо ишларига аралашмаслиги; 3) Таҳсил тамом бўлгач, тўхтамасдан ўз ватанига кетиши, ўз қавмига хизмат қилмоқлиғидир. Бир шогирд керак ҳукумат томонидан таъмин қилинсин ва керак хусусий ўз масорифи билан ўқисин. Унинг таҳсили тамом бўлганидан сўнг ватанига бориб хизмат қилмоғи мажбурийдир ким ҳукумат буни полиция кучи билан ҳам қиладир.

Германиянинг энг яхши мактаблари Берлинда эмас. Оддий ва кичик шаҳарларидадир. 50–60 минг нуфусга эга бўлган бир шаҳарда 13–15 минг ўқувчиси бўлган олий ва ўрта мактаблар бор. Бу шаҳарларда кайф-сафо ишлари ортиқ тараккий қилмаганлигидан ғоят даражада арзончилик ва шогирдларнинг ахлоқлик бўлишигада катта таъсири бор.

Германия мактабларидан бизнинг учун энг мувофиқ бўлгани техника, зироат ва табобат мактабларидир. Чунки, биздек иқтисодий ишларда кейинда қолган бир қавм учун қуруқ хаёл ва фалсафа олимларидан кўра мамлакатнинг қон томирларини идора қилғучи амалий кучлар лозимдир. Бизнинг учун йўл шул мактабларда тортахассис (узкий специальность) усулининг юритилишидир. Бошқа мамлакатнинг олий ва ўрта мактабларида ўқиш учун кўп фанлар ва ишларни билмак лозим. Ҳолбуки, Германиянинг олий ва ўрта мактабларига кирмак учун бир шуъбада ўқилатурган илмнинг ўзини яхши билмак кифоядир.

Олмонларда бир ёшда бўлган шогирдлар ибтидоий мактаблардан бошлаб олий мактабларни тамом қилғунча бирга бўлалар. Яъни, бир синфда мухталиф ёшда бўлган шогирдлар йўқ ва бир шогирднинг бир синфда икки йил қолиши кўрилган иш эмас. Шунинг учун мактабларга қабул этиш қоидаси ичига ёш масаласи тамом киритилмаган. Шул сабабдан чет мамлакатлардан борган талабалар қанча ёшда бўлса бўлсин қабул қилинадир. Фақат қўлида ўз мамлакатининг вакили томонидан расмийлаштирилган, бурун ўқиган мактаб идораси томонидан берилган бир шаҳодатномаси бўлмоғи шартдир.

На ҳукумат томонидан ва нада хусусий тўдалар томонидан таъминот олиб боришга имкон топа олмаган дардлик ёшлар олтин ҳисоби билан 200 сўм пули бўлганда қулоқлик билан Германияга борар ва тахсилни давом эттира берурлар. Бу пулнинг 70 сўми санад(гувоҳнома)лар олмоқ ва йўл масорифига тутмоқ учун бўлиб қолгани Германияга боргандан кейин 5–6 ой немис тилини ўрганмак учундир. Мактабга қабул қилингандан кейин Россия мусулмон ўқиғувчилари учун кечинишга пул топмоқ ғоят қулайдир. Оврупо урушидан кейин турк қавмининг тилларини ўрганмак-

ка немислар орасида буюк бир мароқ кўзғолди. Ҳар ўқиғувчи ўз қавмининг тилини олмонларга ўқитиб маишатини таъмин қиларлиқ пул топа билур. Иккинчи йўл эса Шарқ кечалари ясашдир. Билетлари жуда қиймат баҳолик бўлса ҳам немислар Шарқ кечаларига зўр мароқ билан келарлар. Шунинг учунда Германияга борғувчи талабаларнинг миллий кийимлар олиб бормоқлари лозимдир. Шунинг ҳам жуда бир ишонч билан айтиш мумкиндики, Россия мусулмонлари орасидан борган бир ўқувчининг Германия мактабларига қабул қилинмасдан қолиши эҳтимоли ҳеч йўқдир.

Бу кунларда Германиянинг олий ва ўрта мактабларида бўлган ислом талабалари шу ҳисобдадир: 1) Ҳиндистондан 50, булар ўз масорифлари билан ўқиғувчилар бўлиб, мажус ҳиндликларда шу ҳисобдадир. 2) Авғонлар 40, буларни авғон ҳукумати таъмин этадир. 3) Усмонли турклари 1000, буларнинг ҳам аксари хусусийлардир. 4) татарлар 40, буларнинг 12 таси ҳукумат томонидан таъмин қилинадир. 5) Миср араблари 400 6) Макка, Мадина, Тунис, Тароблис, Жазойирлардан борганлар 40 нафар. 7) Озарбойжон туркларидан 70, 8) Қиримликлардан 2; 9) Қофқоз тоғлиқ халқларидан 6; 10) ўзбеклардан хусусий бўлароқ бир ўқувчи бор (А.Муродий). ҳаммаси 1649 нафардир. Усмонли турклар ва татарлардан бошқа ҳеч бир қавмдан Германияда ўқувчи хотин-қизлар йўқдир.

Ҳозирда Германияга борадирган ўқувчилар ҳисоби: 1) Бухородан 42; булардан 3 таси татарлар, қолгани ўзбеклар 2) Хивадан 5; 3) Қозоғистондан 15; 4) Бошқирдистондан 10; 5) Тотористондан 10 (Туркистондан борадирган ўқувчиларнинг сони ҳозир маълум эмас). Буларнинг ҳаммаси ҳам ўз жумҳуриятлари томонидан таъмин қилиниб юборилади. Булардан бошқа халқ томонидан иона тўплаб, Москва ва Қозондан 20 ўқувчи юборилғусидир. Тошкентдан хусусий

бўлиб 5 ўзбек (бири киз – Х.Мажидхонова), татарлардан 14 (буларнинг 5 нафари киз) кетадирлар. Можористон мактабларида ҳам шул шартларнинг борлигича топилиши устига улар ўзларини туронлик санагонлигидан Россия туркларига кўп рия қиладирлар. Бу кунда Можористон олий ва ўрта мактабларида Россия турклари учун 12 стипендия ҳам бор.

Сирожий
Қизил байроқ, 1922 йил 31 август.

Улуғ устод Фитрат афандига

Фазилатли афандим!

Бундан бир ой мукаддам Бухороға бориб жанобингизни зиёрат қилган, ўзимнинг Германияга бориб ўқув ниятида эканлигимни айтган эдим. Шу ниятимга етиш, ёлғуз жанобингизнинг ёрдамила мумкин эканлигини арз этиб, бу хусусда ёрдамингизни дариг тутмаслигингизни ўтингон эдим. Жанобингизда манинг бу рижомни рад этмай 3–4 ой сўнгра Бухородан юбормоқчи бўлган ўқувчилар билан кўшиб юбориш ёки Бухородан юборилатурғон ўқувчилар кетгунча етарлик таъминот топсам, парпорт ҳозирлатиб сўнг, 3–4 ойдан сўнгра юборилатурғон ўқувчилар билан таъмин этилишимизни сўзлаган эдингиз; бул сўзингиз мени жуда суюнтирган эди.

Ҳозир менинг дардим тоғи зўрайди. Германияга тезроқ кетиб, келгуси ўқув йилида ўзимни Германия дорулфунунида кўрув иштиёки кучайди. Ўзимни 4 ойга қадар таъмин етарлиқ ақча топдим. Биргина бул 4 ойлик таъминот кифоя эмас дейуб ўйлаб, яна сиздан ҳам бир оз кўмак кутаман!

Азиз устод!

Германияга кетар учун энг керакли нарса паспорт бўлгани учун шуни юбормоғингизни ўтинаман.

Суюкли устод!

Паспортни тезроқ юбормоғингизни, бир оз моддий ёрдам бермоғингизни, келгусида Бухоро ҳукумати томонидан Берлинга юборилатурғон ўқувчилар испискаси (рўйхати) ичинда манинг ҳам отимни бўлунтириб, шул юборилатурғон ўқувчилар билан бирга мани ҳам таъмин этишга ғайрат этмагингизни тубанчилик билан сўрайман, ўтинаман.

Эҳтиром билан шогирдингиз: Абдуғани Ёқуб
Тошкент, 1923 йил 30 январь

Паспортга сурат ҳам керак бўлур деб икки дона суратимни ҳам юбордим. Паспортга отим ёзилгон чоқда “Абдуғани Ёқуб ўғли Қурбон” деюб ёзилса, чунки мени бошқа документларим шул отдадир⁵⁸.

Четдаги талабаларга ёрдам

Тошкентда бир неча йил муаллимлик қилган ишлик ёшларимиздан ўртоқ Абдуваҳҳоб Муродийнинг Германиянинг олий зироат мактабида ўқиб турғонлиғи тўғрисида газетамизда вақти билан маълумот берган эдик.

Яқиндан мазкур Абдулваҳҳоб ўртоқдан “Кўмак” уюшмасига бир хат келган. Ваҳҳоб ўртоқ ул хатида олий зироат мактабини битиргунича таъмин қилмоқни бўйнига олган хусусий бир шахснинг вафоти орқасида ҳозир бутунлай таъминсиз қолғонлиғини, агар ўз юртидан ёрдам бўлмаса ўқишдан чиқишга мажбур бўлишини ёзадир. Унинг таъминотсизлик сабаблик қийин ва оғир бир ҳолда қолғонлиғини Германияга янгигина бориб етган талабаларимиздан ўртоқ Саййид Али ва Аҳмад Шукрийлар ҳам тасдиқ этганлар.

23 ноябрда Тошкент ёшларининг гап мажлисларида шу тўғрида сўз кўзголиб, ўртоқ Ваҳҳобнинг ёзгон

⁵⁸ Санъатшунослик фанлари номзоди Сирожиддин Аҳмад томонидан тақдим этилган.

хати ўқулди ва дарҳол уни таъмин қилмоқ учун ташаббус бошланди. Шу ерда йиғилгон ўртоқлар барчаси бир оғиздан ойлиқларининг 25 фоизини беришга қарор бериб, яна бир-икки кишининг ҳиммати билан бир миллиардга яқин оқча тўпланди.

Гап мажлисида ҳозир бўлмаган бошқа ўртоқлардан ҳам йиғиб шул маблағни ўртоқ Абдуваҳҳобнинг бир йиллик таъминотига етказмакка бўлинди.

Шу мақсад билан эски шаҳарда бир адабиёт-томоша кечаси ясамоқ учун кишилар белгиланди.

Бундан бошқа яна четга (Германияга) кетган талабаларимиз фақат бир йилгагина таъмин этилиб кетганликлари эсга олиниб, уларни ўқишлари битгунича таъмин қилмоқ учун жиддий чораларга киришмак лозим топилиб, бу ҳақда келгуси гап мажлисига пухта йўллар ва чоралар топиб келмак учун икки ўртоқ вакил килинди. Эски одатларимиздан бўлган гап мажлисларида бундай хайрлик ташаббуслар, амалий ҳаракатлар кўрилиши кўп яхши ва ўрнак бўлғулик бир ишдир.

Гапдан ишга Ўртоқлар!

*“А.С.” /Абдулҳамид Сулаймон Чўлпон/
Туркистон. 1922 йил 26 ноябрь.*

Берлиндаги талабаларга кўмак (ҳисоб)

Тошкентда маориф-маданият ишларида ишлагувчи бир тўда ёшларнинг ташаббуси билан, Берлин олий зироат мадрасасида ўқиғучи талабамиз Абдулваҳҳоб ўртоқнинг таъминоти учун қуйидагича моддий кўмак йиғилди:

Саййи Носир Миржалил 20 000 сўм, Толибжон Мусабой 10 сўм олтин, Абдулҳамид Сулаймон – 7500; Нажмиддин Шераҳмедов – 5000; Ҳамидулло Орифжон ҳам Холмуҳаммад Охундийлар 4000 сўмдан; Муҳид-

дин Усмоний, Мунавварқори, Зуфар Носирийлар 3500 сўмдан, Шокиржон Раҳим, Абдунаби ҳожи ўғли, Тешабек Отабеков, Муҳаммаджонқори Раҳимий ҳам Асадулла Хўжахоновлар 2500 сўмдан; Салимхон Тиллахон – 1200 сўм.

6 декабрда ясалғон адабиёт кечасидан соф фойда 75 000 сўм.

Барчаси: 139 700 сўм. Бу пуллар тегишли йўл билан ўртоқ Абдувахҳобга юборилди.

М.Усмоний
Туркистон. 1922 йил 18 декабрь.

Четда ўқувчиларни унутмайлик

Туркистон, Бухородан Берлинга ўқишга кетган ўқувчиларнинг кўплари турлик муассасаларнинг кўмаги билан баъзилари энг кўп бўлганда бир йиллик таъминотларига етарлик нарса билан кетганлар. Баъзи бир талабалар жуда оз оқча, ҳатто курук “таваккал” йўли билан бориб қолганлар.

Маълумдир ким жаҳон уруши натижаси Германиянинг иқтисодий аҳволини жуда издан чиқариб юборди. У ерда ҳам биздагидек соат сари бозор баҳолари кўтарилиб, оқча қадри кун сайин тушиб борадир. Бу албатта, ўқувчиларимизнинг турмушига таъсир этмасдан қолмайдир.

Биз ул ерда ўқувчиларимизнинг мухтожларини аниқлаб олайлик, уларнинг ҳолидан тез-тез хабар олиб турайлик.

Бутун Туркистондаги ҳиммат эгалари, жамоат ходимлари, масъул ишчиларимиз турлик йўллар ва керак топилган ҳар бир чорани кўришлари лозим. Агар уларнинг овозини Туркистонда эшитмас экан, у вақт ўқишларини давом эттира олмасдан иложсиз Туркистонга қайтиб келишга мажбур бўларлар. Бу хунук

хол. Албатта, Туркистон жамоат, маориф ходимлари ва масъул ишчиларга уятдир. Келгусимизнинг маҳкам устунни бўлган четдаги ўқувчиларимизни унутмасдан ҳар вақт уларга ёрдам бериш тўғрисида қайғурайлик.

Усмонхон

Туркистон. 1923 йил 15 апрель.

Кўмакнинг жавоби

“Туркистон” газетасининг 152 сонида “Кўмакдан муфассал ҳисоб сўраймиз” деган бир бошқармага ёзувни ўқидик. Бу ёзувда “Тошкентда Марказий “Кўмак” уюшмаси буқунгача ҳисоб бергани йўқ. Бу нарса четда турган кишиларни шубҳага тушириши эҳтимолдир” ва бошқалар. Лекин, Марказий Кўмак уюшмаси газетада ҳисоб бергани йўқ. Бу камчиликни Кўмак уюшмаси ўз устига оладир. Аммо, масъул ишчилар йиғинида марказий “Нашри маориф”нинг вазифаси ўқувчиларга моддий ва маънавий ёқидан кўмак эттириш эди. Чунки, “ўзинг учун ўл етим!” деганидек, бу ишга ҳам ўқувчиларнинг ўзлари ҳаракат қилмасалар, булар учун аҳамият берадирган ҳеч ким йўқ эканини тушундилар. Унинг устига халққа юқори таҳсилни тушунтирмоқ, ўқувчиларга кўмак бериш ва кўмак тўплашни кучайтириш, қисқаси мажлисларида ўлка ўзбек билим ҳайъати қошида ва “Кўмак” уюшмасининг умумий мажлисларида ҳисоб берган эди. Агарда четда бўлиб эшитмаган аъзоларимиз газета орқали ҳисоб сўрар эканлар хурсандлик билан қарши олиб, навбатда турган вазифамизни бир оз илгарирак ўтаган бўламиз.

Тошкент дорулфунуни ва бошқа мактабларда ўқувчилар ўқишда давом этиб турган чоғларидаги кўрган қийинликларни тажрибадан кечирганларидан кейин ва ҳам келгусида ўқушларини ва юқори таҳсилларини тамом қилмоқлари учун Россияда ва чет элларда

кўрадирган қийинлиқларини кўзда тутиб 1922 йил 2 майда: 1. Саййид Али Хўжа 2. Иброҳим Орифхонов 3. Камол Додахўжа ўғли 4. Ризқи Раҳимий 5. Абдувоҳид Жаҳонгир 6. Тўлаган Мўмин ўғли 7. Очил Хўжа 8. Аҳмад Шуқурий 9. Тохир Шокирий 10. Салимхон Тилла-хонлар тўпланиб, “Кўмак” уюшмасини уюштирдилар.

Бу “Кўмак” уюшмасининг мақсади биринчи навбатда хорижга ва ички Россияга бориб ўқувчиларнинг ишларини енгиллаштириш, Туркистон талабаларига олий таҳсил асосларини яратмоқ нияти билан очилган эди. “Кўмак” ташкил этилганидан сўнг унинг ишчилари ҳам кўпайди. Хусусан, ҳукумат идораларида ишловчи ёшлар ниҳоятда кўп кўмак бердилар. Шунинг билан баробар тевааракдан кўп ёрдам берилди. Ҳозир ҳам қараб турмасдан ўз устиларига тушган хизматларни бажо келтирадилар. Ўқувчилар томонидан бир неча ерда клуб, театру ва йиғинлар қилиб оқча тўпладилар. Бундан бошқа ҳар бир шаҳар ва уездларга алоҳида вакиллар юбориб кўмак тўпладилар.

Кўмакнинг вакили борган шаҳар ва уездларда ниҳоятда аҳамият бериб хейли кўмак йиғиб бердилар. Кўмак ҳам бунинг қаршисида ўзининг вазифасини тамом этиб ҳар томонга етар даражада бўлмаса ҳам кучига қараб ҳар томонга ўқувчилар юборди. Биринчи маротаба Германияга Саййид Али Хўжа, Аҳмад Шуқурий, Абдусаттор Абдужаббор ўғли, Вали Қаюмларни Бухоро ҳукумати ҳисобига ва ҳам турли идора ва наркоматлар ва ҳам Бухоро таъминотидан қуйидаги кишилар турли ўқиш юртларига юборилди.

Аҳмаджон Иброҳим ўғли, Султон Матқулов, Темурибек Қозибек ўғли Битлиев домла, Азимбек Беримжон ўғли, Абдурахмон Мунитбой ўғли, Хайринисо Мажидхон кизи, Солиҳ Муҳаммад ўғли, Собир Иброҳим ўғли, Абдувахҳоб Исҳоқ ўғли, Абдувахҳоб Муродий.

Ўз таъминоти билан кетганлар: Марям Жуманиёз кизи, Тоҳир Шокирий, Саида Шераҳмад кизи, Насриддин Шераҳмад кизи, Фузайл Шераҳмад ўғли (яна бор).

Салимхон

Туркистон. 1923 йил 29 июл.

Германиядаги ўқувчиларимиз

Сентябрь бошида менга Германияга бориб бир ойча туришга тўғри келди. У ерга боришдан биринчи мақсадим Германияда бир йилдан буён ўқиб турган Туркистон ва Бухоро ўқувчиларининг аҳволи билан танишмоқ эди.

Германияга ўқувчилар юбориш фикри 1922 йил ёз куни пайдо бўлиб, Туркистон ҳайъат раёсатининг ва Бухоро ҳукуматининг қарорига биноан Германияга 40–50 ўқувчи юборилган эди. Чет элларга ўқувчилар юборишга қарши келгувчилар бўлса ҳам кўпчилик юбориш фикрини маъкул топди. Ўшал вақтда Қирғизистон, Татаристон ва бошқа жумҳуриятларда ҳам Германияга ўқувчилар юбориш фикри бор эди. Ундан кейин Германияга борган ўқувчилар мактабга кира олмай, Туркия ва бошқа сиёсий қочқинларнинг таъсирига берилган деган хабарлар тарқатилди.

Икинчидан Германияга ўқувчилар ўзларининг мухтожликларини ёзиб, моддий ёрдам кўрсатишни сўрадилар. Шунинг учун уларнинг аҳволи билан яқиндан танишиб, Германияда ўқишларининг фойдалик ёки фойдасиз эканлиги тўғрисида натижа чиқармоқ лозим бўлди.

Туркистон ўқувчилари 11, Бухоро ўқувчилари 47 кишидир. Туркистонликларнинг 7 нафари ўзбек, 4 нафари қozoқдир. Туркистон ўқувчиларининг ёши етган бўлиб ўз вазифаларини яхши тушунадирлар. Ҳаммасида яхши маълумот олиш (айниқса, амалий) ундан кей-

ин юртларига қайтиб, ўз халқи ва ҳукуматига фойда келтириш ҳаракати бор.

Уларнинг ҳаммаси Туркистон шароитига тўғри келадиган мактабларда ўқийдирлар. 4 нафар ўзбек техника академиясида (бу мактаб Германияда атоқли бўлиб, 4 йил назарий ва бир йил амалий иш қилинадир), 2 нафар қирғиз қишлоқ хўжалиги академиясида (3 йил ўқиш ва 1 йил амалий иш), 2 қирғиз кўнчилик мактабида ўқийдир (Рустенбургда 2 йил тажриба оладир), 2 ўзбек (1и қиз) гимназияда (1 йил ўқиш, 3 йил тажриба), 1 ўзбек дорулфунунда (тиббиёт шўъбасида, 5 йил ўқиш ва 1 йил тажриба) таҳсил оладир.

Бухоролик ўқувчилар: 1. Берлин дорулфунунида бухороликлардан 5 киши бўлиб, ҳар қайсиси турли факультетларга бўлинган: тиб, фалсафа, сиёсий иқтисод олий техника мактабининг бинокорлик шўъбасида, электротехника, машина ва олий қишлоқ хўжалик мактабида. Буларнинг бири бу йил Дрездендаги олий техника мактабининг макино (машина) шўъбасига кирадир. 2. Хотин-қизларни ўқитиш ва тарбия қилиш уйи – бу уй ўзининг яхшилиги билан машҳурдир. Ўқиш муддати 2–3 йил бўлиб бир неча шўъбаларга бўлинади. Масалан, болалар боғи, болалар уйи, чақалоқ болалар боқиш, мактабгача тарбия. Мазкур уйда бир ўзбек қизи ўқийдир. 3. Кёслинг шаҳридаги давлат билим тарбия муассасаси. Унда 16 киши ўқийдир (Ўқиш муддати 10 йил). Ҳаракат қилса тезроқ битирса ҳам мумкиндир. 4. Виттенгаузенда қишлоқ хўжалик мактабида бир киши ўқийдир. 5. Гелмштадт шаҳридаги қишлоқ хўжалик мактаби. Унда 4 киши ўқийдир (ўқиш 4 йил олий маълумот берадир). 6. Саксонияда Фрайбург шаҳридаги кўнчилик мактаби. Бу энг яхши мактаб саналадир, унда бухороликлардан 2 киши ўқийдир (ўқиш муддати 3 йил). 7. Лейпциг матбуотчилик мактаби, унда 2 киши ўқийдир. 8. Броншвейг шаҳридаги

дорихона ишлари мактаби, унда бир киши ўқийдир. 9. Ҳар хил машина ясайдирган фабрикларда 6 киши тажриба оладир. Ундан ўрта техника мактабларига ва дорулфунунларга кириши мумкиндир. 10. Велобод шаҳридаги дорулмуаллиминда 2 киши бор. 11. Дрездендаги муаллимлар мактабида бир татар қизи ўқийдир. 12. Гимназия – унда бир татар қизи бор. 13. Дўхтир Факкелманнинг хусусий ўрта мактаби – унда 4 киши ўқийдир (ўқиш муддати 3–4 йил уни тамом қилганлар дорулфунунга кира оларлар). 14. Хермсдорф шаҳридаги болалар уйи – унда бухороликлардан бир бола ўқийдир. Бу мактабларнинг кўпининг асоси-назарий ўқитиш билан бирга амалий ўқитишдир.

Бухороликлардан ўзбеклар 35 нафар, татарлар 8 (булардан 4 нафари қиз), туркманлар 5, яҳудийлар бир киши. Мана Германия мактабларида ўқувчи Туркистон ва бухороликлар шулардан иборатдир. Баъзи кичкина камчиликларни эътиборга олмасак, умуман ўқиш ишида тўғри йўл тutilган. Айниқса, туркистонликлар орасида ўқиш иши яхши кўриладир. Бутун ўқувчилар амалий маълумот олмоқдалар. Яхшигина немисча сўзлашни ўрганганлар. Ўз юртларига фойдалиқ киши бўлиш ҳаракатидалар. Бутун ўқувчилар, айниқса, иқтисод билан яшаб бир тийин исроф қилмасдан, бутунлай ўқишга берилганлар. Немис маориф идораларининг вакиллари ва мактаб идоралари бизнинг ўқувчилар билан яхши муомала қиладирлар.

Немис тилини тезроқ ўрганиш учун бутун ўқувчилар немис оилаларига жойлашганлар. Табиий бу тўғри йўл бўлиб, яхши натижалар берган. Иқтисод билан яшамоқ учун ўқувчиларнинг кўпи ишчи маҳаллаларида турадир. Чунки, унда Берлиннинг марказига қараганда ҳар нарса арзонроқдир. Ўқиш ва тирикчиликлари яхши, аммо сиёсий тарбия иши қаноатланарлик эмас экан. Ўқувчилар ва уларнинг бошлиқлари

Россиянинг Берлиндаги вакили билан ҳеч бир алоқада бўлинмаганлар. Масков ва Туркистондан ҳеч бир газета ва сиёсий адабиёт олмаганлар. Фақат Бухоро комиссиясигина Бухородан бир неча номер газета олдиришга муваффақ бўлган. Ўқувчиларнинг бўлиб турган воқеалардан маълумоти кам экан. Рус сиёсий қочқинлари билан муомалада бўлмасалар ҳам Шарқ сиёсий қочқинлари (турклар, татарлар ва бошқалар билан) учрашганлар. Аммо, уларнинг бизнинг ўқувчиларимизга ҳеч бир таъсири тегмаган. Туркистон ва Бухоро ўқувчилари ўртасида бирлик бўлмай, бир маротаба ҳам ўқувчиларнинг йиғилиши бўлмаган, ўқувчилар ташкилоти йўқ экан. Меним вазифам шуларни тузатиш эди.

Қандай чоралар кўрилди

Энг илгари Туркистон ва бухоролик ўқувчиларнинг умумий йиғилишларини чақиришга ва келгусидаги масалаларни ҳал қилишга тўғри келди. Шул йиғилишда Туркистоннинг аҳволи ва ўқувчиларнинг вазифалари тўғрисида атрофлик равишда маъруза ўқидим. Бундан бошқа Россиянинг Германиядаги ҳуқуқлик ваколати ҳам савдо вакили ишчиларининг ялпи йиғилишида ва Татаристон Шўролар Жумҳуриятининг давомига уч йил тўлиши муносабати билан татар асирлари томонидан ясалган тантаналик кечада Туркистоннинг аҳволи тўғрисида кенг маълумот берилди. Мазкур кечада Германия ташқи ишлар Министрлиги вакиллари, Туркия, Эрон сафир(элчи)лари ва оқ сиёсий қочқинларнинг вакиллари ҳам бизнинг ўқувчилар иштирок қилдилар. Ўз-ўзларини текшириб турмоқ, бир ташкилот шаклини бермоқ ва бизнинг ҳуқуқли вакил билан алоқа ҳосил қилмоқ мақсади билан Туркистон ва Бухоро ўқувчиларининг вақтинча бирлашган бюроси тузилди. Бу бюродан ташқари ўқувчилар ўз-

ларининг ўқувчилар бюросини ташкил қилдилар. Бирлашган бюро тайин этилган ҳисобланиб, Туркистон ва Бухоро ҳукуматлари томонидан тасдиқ қилинди. Мазкур бюро ва ўқувчилар ташкилоти тўғрисида тузилган вақтлик лойиҳага биноан ул ўзининг ишини ҳуқуқга молик бир ташкилот сифатида олиб бориб Германиядаги Шўро ўқувчиларининг умум иттифоқига киришлари керакдир.

СССРнинг Германиядаги ҳуқуқлик вакили ёнида уч Ўрта Осиё Жумҳуриятларининг махсус бир савдо вакили бўлишини лозим топдиқ. Бу вакил савдо ишларидан бошқа ўқувчиларнинг сиёсий йўлбошчиси ҳам бўлмоғи керак. Ҳозир вакил тайин қилинганча бизнинг ўқувчиларга бюро орқалик ҳуқуқли вакил йўлбошчилик қиладир. Ўқувчиларни тўғридан тўғри Масковдан ва Ўрта Осиё жумҳуриятларидан газета ва бошқа адабиётлар билан таъмин қилиш чоралари кўрилди.

Бутун Туркистон ўқувчиларига тайин қилинган стипендия миқдорида меним томонимдан 5 ойлик маош берилди.

Сўзнинг охирида шуни ҳам айтиш керак ки, Германияда ўқувчилар фойдалик иш ўрганадилар. Улар келгусида юртларига қайтиб билимлари билан кўп фойда келтирадилар. Шунинг учун харажат қилиб юборгандан кейин ҳозир уларни қайтариш табиий тўғри эмас. Балки, уларга ўқишларини тамом қилишига имкон бериш керак(!).

Бухоро ўқувчиларининг камчилиги шулдир ким, уларнинг кўпи тубан даражада маълумотлик бўлиб ёшлари жуда кичкинадир. Табиий, чет мамлакатларга ўрта ёки юқори даражада маълумотлик кишиларни юбориш керак. Агарда тузилган ташкилот давом қилса бизнинг ўқувчиларга ҳеч бир чет шахслар таъсир қила олмайдир.

Энди келгусида чет мамлакатларга ўқувчилар юбориш масаласи, махсус текширилиши ва ҳал қилиниши керак.

Турор Рисқулов
Туркистон. 1923 йил 19 декабрь.

1920–1924 йиллар

“... Маориф ва матбуот. Бухоро ўлкаси ҳар вақт илм ва маърифат бешиги бўлмоғи билан фахр қилур эди. бурун вақтда чиққан олимлар биргина рухонийлар эмас, табиблар, муаррихлар, шоирлар ва муҳандисларимиздан дунёда яшаган кўп халқлар ибрат олар эдилар. Бизнинг мадрасаларимиз вақти билан Макка ва Мадина каби атрофдаги халқларни ўзига жалб қилар эди.

Амирлар усули идораси ва беклар ҳокимияти вақтида бу маориф чашмаларидан ҳеч нарса қолмади... Ўтган вақт билан ҳозирги вақт орасидаги фарқни душманларимиз ҳам мушоҳада қилсалар бўлур. Мамлакатимиздаги ибтидоий мактабларда дорулмуаллимларда ўқиганлар сони ўн мингларча ҳисоб қилинадир.

Озми кўпми замонга яраша муаллимларимиз мавжуд. Ўқув ва ўқитув асбобларимиз ҳозир. 300 га яқин талабаларимиз хорижий мамлакатлардаги ибтидоий ва ўрта мактабларда ўқимокдалар.

Бу тарафдан келгусимизни таъмин қилмоқ учун мумкин бўлган чоралар кўрилмоқдадир. Фақирлигимизга қарамасдан янги мактаб бинолари ҳозирланмоқдадир. Ўрта Осиёда мисли бўлмаган театру биноси мавжуд. Ёшларимизнинг бу йўлдаги қозончлари кўз олдирадир.

Халқни анвар қилатурган кироатхона, клублар ҳар бир шаҳримизда бордур. Булар билангина кифоялан-

масдан 30–40 ёшгача келган саводсизларимиз учун кечки хат-савод курслари кўпаймоқдадир.

Матбуотга Амир замонида йўл берилмади. Инқилобнинг бошидан буён кундан кун халқ рағбати ортган газеталаримиз чиқиб келади. Давлат нашриётимиз томонидан нашр қилинган китоблар оз ва керакмиқдорда бўлмаса ҳам янги асослар деб ҳисоб қилмоққа тўғри келади. Халқимиз ўртасидаги хат-саводсизлик битиб маданий юксала бошламоғимиз шубҳасиздир. ...

Ишимиз тўғри, йўлимиз ойдин ва муваффақият бизнинг тарафдадир. Биз бунга ишонамиз”.

Файзулла Хўжа
Озод Бухоро. 1924 йил 2 сентябрь.

ГЕРМАНИЯДА ТАҲСИЛОЛГАН ТАЛАБАЛАРНИНГ ТУРКИСТОН МАТБУОТДАГИ ЧИҚИШЛАРИ

Санойи нафисамиз ўлди

Кун чиқиш (Шарқ) дунёси санойи нафисада кўп нарсаларни берди. Туркистон эса бу ерда ҳам ўзининг Шарқнинг юраги эканини кўрсатди. Илло, ёрқин нақшлар бу бизнинг Самарқанддаги буюк гўзал масжид бинолари ва миноралардадир. Ернинг энг маданий жойларидан ҳар йили қанча-қанча кишиларни ўзига чорлар. Бу ер майналмилал бир зиёрат ери бўлмишдир.

Бу гўзалликка талпинувчилар ернинг ҳар четидан бу ерга келиб, чексиз чиройлик махбубанинг қора чарос кўзларига тикилганидай тош қотиб соатларча ўзларини унутиб, сўзлаб турган сўзларидан адашиб бу биноларнинг ва минораларнинг нақшларига эсидан кетиб қараб қоладирлар.

Энг сўнг бу биноларнинг нақшлик ғиштларини кийим асбобларининг ўрнига чамадонларига беркитиб олиб кетар эдилар. Ҳозирда Оврупо ажойибхоналари (музей) бу иморатларнинг ғиштлари билан тўлган. Бизнинг чиройлилиқни тушунмайтирган сўпиларимиз бу кишиларга кечалари ҳеч ким йўқ вақтида ғиштларни кўчириб олиб бориб, унинг ўрнига уларнинг бўяма гўзал нарсаларини, яъни пулларини олиб ҳамёнларини тўлатар эдилар.

Рассомликда Туркистон ўзининг буюк истедодини кўрсатди. Жонлик нарсаларнинг расмини солув ёмон деганларидан сўнг унинг ўрнида бўлган кучини ҳеч қаерга сиғдира олмай ҳар турли гўзал ҳеч ким кўрмаган ва эшитмаган оғочлар, бошсиз жониворлар яратди (шундай бўлса қиёмат куни жон сўралмайдир).

Бу гилам, палак, чоршаб, кийик ва дўппилардаги гуллар, расмлар кўп вақт Оврупонинг энг буюк рассомларининг хайрат бармоқларини тишлатмакка мажбур этди.

Бу гўзал олакуроқ чопонлардаги куёш нури каби ранглар кимларнинг кўзини роҳат билан аллаламайди? Шоирона ёқдан Туркистонда етишган ул гўзал чечаклар тўғрисида мен энди кўп сўзламай.

Муסיқани олсоқ. Ҳозир Бухородан топилган асарларимиз бизда қандай муסיқашунослар ва муסיқий шоирлар (бастакорлар) етишган эканлигини кўрсатади. Баъзи бизда топилган муסיқий товушлар Оврүпода йўқ экан. Дугоҳ ҳозир энди Европада етишган мусиқага бўлган қарашлар бизда илгари бўлган эканлигини кўрсатади. Бизларнинг у буюк мусиқий шоирларимиз одамнинг сўзини ўксик (ноқис) эканлигини англаб, бутун миядаги, кўнгилдаги тилакларни сўз билан айтиб бўлмаслигини, кўнгилда бўлган у нозли уюнларни, дардларни ёлғиз чолғу (мусиқий) орқали дунёга-тошқориға чиқарув, ёлғиз мусиқий куйлар билангина бўлатурғон эканлигини тушунганларини Дугоҳ каби бир мусиқа (опера) билан дунёга билдирганлар. Бизда мусиқийга тушунув нақадар буюк эканлигини мана шу қисқагина чиройлик легенда кўрсатадир.

Бизнинг мусиқий куйларимизнинг нақадар чиройлик эканлигини бироз янглишликлар билан бўлса ҳам Оврүпо оркестри билан айтилганда ҳамма кўрди. Бу мусиқий куйларидан Шарқнинг ҳам Ғарбнинг ҳам кўнгли қўшилишиб ўйнашди.

Биздаги ўюн(рақс)нинг чиройлилиги ҳар бир кўрганга очик белгили бўладир. Ҳар ҳолда бир-бирига ўхшамаган у тана ҳаракатларининг чиройлилигига ҳар ким хуштор бўладир.

Халқ ўюнларига тоза кўнгил билан қарайдир. Ўюн вақтидаги ўюнчининг теккан нарсаи халқ учун авли-

ёнинг саркити каби табаррук бўлур. Аммо нима сабабдандир? Шарқ кечасида бир киши бу ҳолларни тушунмасдан ўзининг бузулган фикри ила таъриз қилди.

Театруларимиз ила сомоварларда бўлиб “Судхўр акам жон беродир” каби чуқур маънолик қарашлар халққа тушунтириладир. Аммо, ҳозир эса ҳар бир етиштирган нарсаларимиз сўфи имомларимиз, Самарқанд масжидларидаги у баҳосиз ғиштларни бузуб олиб “нақшфурушлик” қиларлар.

Оврупонинг у янги кийимлари бизларнинг расмий қоғозимиз (миллий рамзларимиз) бўлган кийикчаларимизни, чопонларимизни, дўппиларимизни сиқиб чиқара ётибдир. Оврупо модаси (мишвати) бизнинг кийим палакларимизни йўқ қилиб борадир.

Оврупо расмда (тасвирий санъат) ҳозир боши деворга тўқ этиб тегди. У расмда кутулишни энди Шарқдан кутса керак. Аммо расмга сабаб бўлган омиллар бизда яна бордир.

Шоирларимиз эса шоирлик деб ҳар бир одми ҳар бир кишининг оғзидан чиқатурган сўзларни назм қилиб ёзувни ўрганиб олмишлар. Булар шоирман деб юришдан уялмайдилар.

Октябрь ўзгаришидан сўнг бизлар учун илм дарвозалари даранглатиб очилди. Шунинг билан бирга бизлар учун сира оти эшитилмаган консерваториялар очилмоққа бошлади. Оти эшитилмаган консерваторияларда болалар ўз мусиқийси, ўз куйларини, ўз мусиқий товушларига ўрганмайдилар.

Оврупо мусиқий товуши бизим мусиқий тушунувимиз нуқтасидан қараганда янглишдир. Яъни овруполилар учун бизнинг мусиқий товушимиз янглишдир. Агар булар Оврупо мусиқасига ўрганиб ўзлариникидан хабарсиз қолсалар ул вақт бизнинг мусиқий товушлар уларга янглиш кўриниб, у вақт улар Туркистон мусиқасини илгарига олиб бора олмаслар.

Ул вақт уларнинг қиймати Туркистон балки бутун дунё учун ҳечдир (!). Чунки, Оврупо мусиқасида ўзларидан ҳамма вақт яхши тушунатирган истеъдодлик кишилар чиқиб турар. Уларнинг мусиқийси бизларга мухтож эмас (!). Агар биз шунигина билувда давом этсак, у вақт татар қардошларимиз каби ўзимиздан дунёга ҳеч бир мусиқий нарса бера олмасмиз.

Ўюнларимизга ёмон қаров орқасида ҳозир қанча гўзал ўюнларимизни унутдик (Чунончи, қайроқ ўюни ҳозирда жуда оз ўйналадир). Театруларимиз ҳозир бутун Туркистонники эканлигини йўқотди. Биринчи театрумиз Оврупо йўли билан солиниб, ўзимизнинг ўрганган табиий нарсаларимиз ўрнига мероллар билан оғулонган. Театруларимиз самаворхоналарда бўлиб турган жип ўзимизники бўлган ва кадрланишлар орқали ҳар кун қўйилиб турган драма ва комедиялардан хабарсизлар. Ҳеч бир ким буни кўролмас, булардан ибрат ололмайин ўлган устига кўмган дегани каби артистларимизнинг ҳаракатларининг ҳаммаси Овруподан олинган (чунончи, операларга кириб муножот вақтидаги тиз чўкиб қўлини кўтариб бурчакдаги Исо суратига ёлборув вақтларини кўрдик). Буларнинг ҳаммасини ёзиб бўлмас, шунинг учун бир мисолгина кўрсатдик.

Демак, ҳаммаси бузук, ҳаммаси қўрқинчлик. Бу сўзларни ёзувдан мен демак, истамайманким, калта камзул кийма ёким Оврупо расмига, мусиқасига ўрганма, унинг театр ҳаракатларини ўрганма! Йўқ, ҳаммасини ўрганиш керак. Ҳамма вақт кўпол қилиқлардан қутулиб, енгилликларга ўрганиш ва ҳамма вақт илгарига интилиш керак. Аммо, бу нарсалар бизлардаги кучларни йўқ этмасин (!). Биз буларни ўрганиб олиб, ўзимизда бўлиб кетган гўзалликларни юксалтиришга тиришайлик. Токим биз ҳам маданият бойлигига ўзимизникини олиб бориб қўшайлик.

Мана бу бизнинг кўз олдимизда яроқлаб турган тилак, орзу юлдузимиз бўлсун!

*Сайид Али Хўжа.
Қизил Байроқ, 1921 йил 3 август.*

Эндигисини кўлдан бермайлик

Ҳозир Тошкентда Туркистон муסיқасига бутун вужуди билан берилган муסיқа профессори Успенский бор. Бу ўзида бўлган иқтидорини, илм ўқуб етиштирган бутун кучини Туркистон муסיқасига берган. Тўғриси айтганда бу киши Туркистон муסיқасининг мажнуни. Успенский французлар руҳида муסיқа ёза олатурган муסיқий шоири (композитор) бўлса ҳам Туркистон муסיқийси учун мана шу истеъдодини йўқотди. Муסיқашуносларча айтганда ерга кўмди.

Бу киши Туркистон муסיқасини, санойи нафисанинг бошқа бўлакларига ўхшаш гавдалантирар, унинг соясини нота орқали қоғоз бетларига олар. Демак, буни ҳам ўлмас битмас қилар.

Ул Туркистон оҳанглари нотага олғонда шу қадар эҳтиёт билан оладирки, бундай озорсизлик ёлғиз ошиқларнинг ишидир. Яъни, оҳанглари нотага олганда бузуш, янглиш ёки Оврupo оҳангларига аралаш қилувдан сақланар.

Бу оҳанглари ўз аслида, ўз руҳида ёзмокқа тиришадир. Бунинг тиришуви шу қадарки ўзига ўзи ишонмас. Ёзгон асарларини ҳикмат мошиналари билан текшириб кўради. Граммафонга қўйиб эшитадир. Муסיқашунослар орасига солиб мунозара музокара қилдир.

Успенский каби Туркистон муסיқийсига берилган кишининг иккинчиси Мироновдир. Мана бу бечоралар Туркистон муסיқийсига берилиб ишлар эканлар, ҳеч бир ёрдамчилари йўқ. Буларни тақдир этадирган ки-

шилар ҳам йўқ. Материаллар йиғув учун бир ерга боратурғон бўлсалар от арабалари йўқ. Сўзнинг қисқаси ҳеч таъминсизлар. Ҳозир энди бир нарсасиз чарчаганга ўхшайдилар.

Успенский шундай суйган ва фойдалиқ ишини ташлаб жой ахтармоқчидир. Эҳтимол бундай кишилар тагин ўлкамизда бордир. Бундай кишиларнинг яқин орада бизнинг орамиздан чиқиши қийиндир.

Ҳукумат бошида турган кишиларимиз бунга аҳамият бериб, буларга кераклиқ нарсаларни етиштириб бериб турсалар бизнинг қанча нозлиқ, ёқимлиқ оҳангларимизни ўлимдан абадий қутқозғон бўлар эдилар. Эскиларимизни қўлдан бердик, энди ҳозирғиларимизни қўлдан бермайлик!

*Саййид Али Хўжа.
Қизил байроқ. 1922 йил 2 февраль.*

Табиатдан жавоб

Бу ким? – Менга юмшоқ товуш билан сўйлайдирган севиклим онам. Жим, халақт берманг. Мен онамнинг ширин сўзларини эштай. Онам менга: “Мен сиз болаларим учун нималар қилмадим. Сизга энг баҳосиз бир топилмас нарсани бердим-ки, у ҳам “умр” эди. Ва бу умрни давом эттирмак учун керак бўлган бутун асбобларин тайёр равишда сизга топширдим ва бу умрни фақат биргина чизиғини бураб туришни сизга қолдирдим. У ҳам нафс эди. Ва нафс учун керак бўлган нарсаларни мен оналик марҳамати ила сизга туганмас равишда тайёрладим. Ва бу машинани бошини қўлингизга ушлатиб, вақтида бурангда, бу баҳосиз умрдан фойдаланинг дедим. Ҳеч нарсани ўзингиз қилиб олинг демадим” деди.

Кўринг, сиз шу пружинани бурамоқ учун қанча ғавғолар чиқарасиз, қанча зулмлар қиласиз. Сизга

кўнгил бердим-ки, у сизни нафс учун қилган ҳаракатингиз тўғри бўлмаса, сизни бундан қайтарсун. Ақл бердим-ки, унингла сиз бутун қилган ишларингизни билиб, текшириб қилинг. Агар сиз ақлни ишлатсангиз сиз ҳеч кимга зулм қилмаган бўлурсиз. Мисол, ўсимликларни, ўтларни кўринг. Уларда ҳам нафс бор. Локин, бир бирига зулм қилмайдирлар. Чунки, мен уларга сиз каби таом танламоқда кенгчилик бермадим. Шунини қаршисида сизга ақл бердим. Локин, сиз бу баҳосиз нарсани ўрнида ишлата олмадингиз. Бу муқаддас нарса сизнинг қўлингизда зулм, ҳақсизлик яроғи бўлди.

Сен менга додлайсан, билмайсанки сен учун менинг юрагим нақадар ачишадир, йиғлайман. Агар мени тенгимда бир киши бўлса эди, сен севикли боламнинг қилган ишларингдан юзим қизарарди.

Яна сен бир биринг билан йўлда гиналашиб, кўнглинг маюсланиб, қайғурган чоғингда ташқари чиқсанг кечалари ой сенга дилбарлик ила устингдан ёқимли шуъласини сочиб, юзи титраб сени овутмакка ҳаракат қилмадим? Юлдузларнинг ҳар бирлари сенинг қайғунгга қўшилиб мўлтирашиб сенга тикилиб турмадиларми? Булбул ҳазин ила иси ва туси сени бутун қайғуларингни йўқ қилиб юрадирган гуллар устида ширинлик ила сайраб нозик овозлари билан қотган кўнгилларингни юмшатмадим?

Дарахларнинг барглари шпир-шпир қилиб секингина: қўй, жоним, хафа бўлма! Деган сўзлари сенга эмасми эди. Сув шилдираб оқиб, ўзининг тип-тиник устига сени чақириб, сенга болалар тилидек чучук тили ила сени ғамингни ювмакка ҳаракат қилмадим? Эрталабки шамол ўйнаб сени ёнингга келиб юмшоқ қўллари билан сени қитиқлаб кулдирмакка ҳаракат қилмадим?

Олам бир равишда турса сен зерикасан деб мен вақтни ҳам 4 палла ила алмаштириб турдим. Ёз кунлари куёшнинг олтин тусли шуъласи сенга қандай наъшалар, пишган мевалар қандай лаззат берар. Куз кунлари ҳамманинг туси сарғайиб, йиғи ила кўк кўз ёшларини тўкадир. Бу ҳам сенга таъсир қилмайдирми? Сен ўзинг ила қўшилиб йиғлайдирган бир йўлдош, бир ғамдош топасан. У ила қўшилиб йиғлаганда кўнглингдаги ғам юклари кетиб енгилланасан. Қиш кунлари ҳамма қор тойиб оқарадир. Қор илиқ совуғи жонинг томир-томирларида юрадир. Аммо, бу кексайишдан ер ўлмайдир. Ёшликнинг қайтишига бу бир ибрат. Аммо, одам болалари кексайганидан сўнг ёшликка қайта олмайлар, ўладирлар. Бунинг сабаби фақат ўзларида. Мен тирикликни бердим, ўлимни бермадим. Баҳор кунлари бу ёш олам сизни нафақат кўнглингни очар ва хушлантирадир.

Сўйла, эй, болам. Мени золим дейсан, ҳақлимисан? – Она... Онажон... кеч... кечир.

Эй болам, яна эшит. Сизга ҳеч бир таъриф қилиб бўлмайдирган бир бўлак нарса тайёрлаб қўюбман. Фақат уни сиз бу дунёда боқийликни қўлингизга олганингидагина бераман. Ва ул вақт мен ўзимни сизга кўрсатаман. Фақат боқийлик керак. Бул вақтларда боқийликни қўлингизга олинг!

*Сайид Али Хўжа 1918 йил
Армузон. 1922 йил 8 апрель.*

Ҳаракатда баракат

Дунёдаги миллатларнинг маданий ҳаётга қандай йўллар билан етишганлигининг сабабини текширсак қизиқ-қизиқ ҳолатларга учраймиз. Бугун ер юзида таракқий жиҳатидан биринчи ўринни олғон японлар бундан 40–50 йил илгари ваҳший бир ҳолда яшар эди-

лар. У вақт бутун оврупо жаҳонгирлари япон оталарини лукма қилмоқ учун оғзини очиб турган эди.

Лекин, Оврупо жаҳонгирларининг истило сиёсатини сезган Япон ҳукумати кишилари ҳар турли илмий уюшмалар очиб япон ёшларини таҳсил учун чет элларга юбориш ишларига киришдилар. Оз фурсатда Оврупо мактабларига ҳейлигина япон шогирдлари жўнатилди. Таҳсилларини битирган шогирдлар ватанларига қайтиб японларни оқартиришга бошладилар.

Кўп ўтмади. Японияда юзлаб Оврупо тартибида мактаблар барпо этилиб, 50 йил ичида япон миллати таниб бўлмас бир маданиятга эга бўлди ва биринчи давлатлар қаторига кирди.

Япон миллати шунчалик маданийлашгани билан четга ўқувчи йўллашни тўхтатмади. Тескарисинча, йилдан-йилга четга борувчи ўқувчиларнинг сонини оширди. Ҳозирги замонда Япониянинг Оврупо ва Амрикода ўқиб турувчи минглаб болалари бор.

Японлар чет элларга ўқувчи юбориш учун фақат ўзларининггина ғайрат ва ҳимматлари соясида муваффақ бўладилар. Биз ҳам ўзимизнинг ҳозирги ҳолда таназулга кетганлигимизни кўриб умидсизланмасдан бор кучимиз билан Оврупо ва Амрикога ўқувчилар юборишимиз лозим (!).

Мана бизда яқинда очилган “Кўмак” уюшмаси шул вазифани адо этадир.

Бу тилакка етишиши учун тепамизда турган ҳукуматимизнинг ёрдам кўрсатишининг табиийлиги, умидимизнинг бекорга чиқмаслиги учун жонлик далилдир. Тилакка етишмак учун ўзбек элининг чидамлик ғайрати, олийжанобона ҳиммати лозимдир.

“Кўмак” уюшмасига халқнинг яхши кўз билан қараб ишонч билдирганини кўриб турамыз. Кечагина очилган “Кўмак” уюшмасига юз, минглаб кўмак келиб туриши, биргина Мирзочўли қишлоғидан 75 дона кўй

келиши, аъзолари сонининг юзга қадар бориши. Ҳар бир ердан “Кўмак” уюшмаси очилишини табриклаб хат ва телеграмларнинг келиши бир оз фурсатда биздан ҳам Оврупо ва Амриқога ўқувчилар юборилишига мумкин эканлигига ишонч билдирадир.

*Аҳмадҷон Шукрий
Қизил байроқ, 1922 йил 9 июн.*

Туркистон дорулфунуни

Эшитганда рухни кўтаратурган, биносини кўрган-да юракка тўлқин тушатирган бир жой Туркистон дорулфунунидир. Дорулфунуннинг ҳозирда 3,5 мингдан зиёд ўқувчиси, ўқувчиларга етгулик мутахассис ўқитувчи профессорлари, мукамал ўқув қуроллари етарлик хизматчилари бордир.

Дорулфунуннинг асосий синфида 8 та ўзбек ва шул қадар қозоқ-қирғиз талабаси бор. Демак, ерлик талабалар ҳаммаси 20–30 нафар орасида бўладир.

Тездан дорулфунуннинг давомига 4 йил тўладир. Лекин, бу тўрт йил давомида қуйидаги сабабларга биноан ерлик халқ ўз ўқувчисини ўз ҳаққига муносиб бера олмади. Бериши ҳам мумкин эмас эди.

Ҳали бундай олий ўқув юртларига кириш учун ҳозирланган ерлик халқ ўқувчилари йўқдир. Бу қусур ва камчиликларга очик бир кўз билан қаралганда яна эски идоранинг маҳаллий халққа қараган сиёсий назариясининг касофатига, ўтган эл бошлиқларининг илм ишларига саботсизлиги ва тарихий жинойтлари ҳомил этиб юракка таскин беришга тўғри келадир.

Ўзгариш эски идоранинг ерлик халқ тўғрисидаги “олий жанобона” сиёсатини ҳам эл бошлиқларининг тарихий хатоларини бизнинг назаримизга келтириб кўрсатади.

Элимизнинг кўзлик сўқирларини истисно қилганда қилганда шаҳар ва қишлоқларимизда оз бўлса “илм

маориф керак” деган товушлар кўтарилди. Мана бу муборак товуш бекорга кетмади. Халқимизнинг савияи фикриясига мувофиқ илм ўзгариш ясадик.

Шаҳар ва қишлоқларимизда илмий уюшмалар ва мактаблар очконимиз тирик далилдир. Лекин инсонлар мероси бўлган хатокорлик меросини биз ҳам олдик. Бизда ибтидоий мактаблар яратилаётган бир пайтда “Бизга дорулфунун керак” дедик. Давомиз ҳақли лекин, вақт борлигини тушунмадик. Шўролар дорулфунун очди. Лекин, унда ўқиш учун 50 та ўқувчи топиб бера олмадик.

Агар дорулфунунга бўладирган масорифни бошланғич ва ўрта мактабларимизга сарф этсак эди 5–6 йилдан сўнг дорулфунунга кириб ўқишга юзлаб муқтадир ўқувчиларни етказа оламиз.

Илмий шўро ёнида очилган “Кўмак” ва умуман ўзбек ёшларида дорулфунуннинг ерлик халққа ҳозирдан фойдасизлигин, дорулфунунни ёпиб, кетадирган қувватни ерлик халқнинг бошланғич ва ўрта мактаблари билан четга бориб ўқувчи талабаларга сўраш фикри бордир (!).

Бу фикр ўз муҳитимизга қараб жуда тўғри ва асолик фикрдир. Ерлик халқнинг бошланғич мактаблари ҳозир моддий жиҳатдан сиқик бир ҳолдадир. Ҳозир ёшларимизда четга бориб ўқиш ҳаваси кучайиб борадир.

Бу зўр мақсадга етишиш учун иона оқчаси билан ҳеч суратда мумкин эмас.

Бизнинг ибтидоий мактабларимизнинг бақоси ва четга бориб ўқувчиларимизнинг таъмини учун ерлик халққа фойдаси бўлмаган Туркистон дорулфунуни ёпиб унга кетадирган куч-қувватни ерлик халқ фойдасига сарф этиш керакдир (Бошқармадан: Мубоҳаса йўли билан).

Аҳмаджон

Қизил байроқ. 1922 йил 11 июль.

Туркистоннинг келгуси

Бир вақтлар Туркистон ўзининг маданияти ва шон шукухи, етказган улуғ шоирлари, ёзғучилари, файласуфлари ва бошқа фан эгалари билан ўзини Шарқ дунёсига танитган. Илгарилари илм билан кўринган ва ҳаммани ўзига жалб этган эди.

Шарқнинг орқага қараб ўзгариши, Шарқ маданиятининг йиқилиши, ўлимига сабаб бўлди. Буюк маданияти орқасида анъана эгаси бўлган кўҳна Туркистон, бир Туркистон тупроғигина эмас, бутун Шарқ табиатнинг кўкаришидан кейин сўлиш қонунига мувофиқ бўлса керак, ҳозирги кўриниб турган жонлиқ кўғирчоқ ҳолига келди. Туркистон маданияти билан қуролланган кишилар томонидан ўлик Шарқ талқин этила бошлади. Шарқ XX аср илк чорагида уйқудан кўзини укалаб тура бошлади. Шарқнинг ҳар бурчагида уйғониш, оёққа қалқиш хабарлари, маданият йўлида интилишлар, ҳар ерда ҳаракат, ҳар ерда жонлилик кўрина бошлади.

Лекин, уйғона бошлаган Шарқнинг маданиятга эришиши учун ҳозирлиги йўқ. Асбоби йўқ – куч қуввати йўқ, йўқ, йўқ!...

Айниқса, Шарқнинг бир қисми бўлган Туркистоннинг илм доирасида юрган ёшлари ўзгаришдан бери, кучи етганича ҳаракат қилиб оз бўлсада, иш йўлига замин ҳозирлади. Кўп ўтмади, мамлакатимизда бошлангон иқтисодий бузғунлиқ ва хўжалиқ ишларидаги хоботликлар бизнинг илм йўлида ишларимизга оғир зарба берди. Кенгликда Германия, Австрия, Мажористон, Италия ва Франция мамлакатлари қадар 173 минг мураббаъ чақирим тупрокни ўз ичига олган бу ўлканинг бундай қийин ва ғайюр табиат ҳолидан чиқариш учун илмий ва фанний кучларни керагича етиштириш лозимдир.

Туркистонда табиат бойлиги жуда кўп. Туркистон ўз бағрида аллақандай қимматлик тошлар, турли қимматбаҳо конларни асрайдир. Ўз юзасида бошқа ерларда ўсмайтурган қийматбаҳолик ўсимликларни ўстирадир. Лекин, бу бойликлар ишланмаган бир ҳолда; сув чиқса жаннат бўлатурган ҳисобсиз жойларимиз чўл ҳолида қақраб ётадир.

Туркистонда ҳар турли майда саноатлар бор. Лекин, улар йўлга қўйилмаган. Эски йўл ва эски йўсинда ишланадир. Булар оврўпаникидан тараққий этмаган ва куч олмагандир.

Ҳозир ҳукуматимиз чет эллар билан муносабат ясамоқчи; Тездан муносабатлар бошланиши табиийдир. У вақт Россия ва унинг бир қисми бўлган Туркистонда саноат куч олиб фабрик, заводлар ишланиб юра бошласа, албатта, майда ҳунарчиларимиз улар билан рақобат қила олмасдан ўз-ўзидан йўқолиб битадир. Бу хавфнинг олдини олмоқ учун майда саноатимизни тараққий эттириб Европаники каби катта саноатга кўчиришимиз лозимдир. Бошқаларнинг тараққийсига ҳавасимиз келиб, оғзимизнинг сўлагини оқизиб турсак. Улар кунда бир янги кашфиёт, кунда неча хил ихтиролар чиқариб ўзларининг ер юзида яшамоқларини таъмин этсалар. Улар ким бўлурлар. Бизнинг бошимизга нималар келур?

Энди биз ҳозирдан эсга келиб Туркистон бойликларини ишламак ва маданиятимизни юксалтирмоқчи бўлсамиз, бизда ихтисос борми? Йўқ, ҳеч йўқ!

Бошқалар томонидан ишланган бойлигимиз, бошқалар фойдасидир. Бу ширин ўйларга эришмакнинг биргина иложи бўлса, ул ҳам чет эллар илмини ва уларнинг фан илмидаги маҳоратини ўрганиб, ўз маданиятимиз, ўз бойлигимизни ўзимиз ишлатайлик. Бунинг учун биринчи чора Оврўпага ўқувчилар юборишимиз керак. Мана бу нарсани илм атрофида юр-

ган ёшлардан тузилган “Кўмак” уюшмасини тузишиб, жиддий бир ҳаракатга киришди.

Четга борғучи ўқувчиларни таъмин қилиш учун смета тузиб ҳукуматга топширди. Қўшни жумҳуриятлардан ёрдам сўради. Бухоро ҳукумати Кўмак аъзосидан икки кишини четга ўқутмакни ўз устига олди. Бухоро ҳукумати учун қуллуқ қиламиз.

Ишлайлик миллатлар виставкасида юзимиз қизармасин!

Қани марҳамат қилинг. Ёш ўртоқлар, чет эллардан илм, фан ўрганишга!

Аҳмаджон Иброҳим ўғли
Қизил байроқ, 1922 йил 29 июл.

Германиядан хат

Берлиндан “Кўмак” уюшмасининг бошлиқлари отига куйидаги хат олинди: “Тошкентдан олинган бир хатда Оврупога талабалар юбормоқ учун сизларнинг бир уюшма тузганингизни ўқидим ва теримга сиғмайдирган даражада суюндим. Бир йилдирким Оврупода яшамокдаман. Илм маорифда Оврупонинг биринчи бўлган Германия дорулфунунларида бутун дунёдан, хатто татарлардан ўнлаб, турклардан эса минглаб талабалар бўлгани ҳолда бизнинг Туркистондан мендан бошқа талабанинг бўлмаслиги юрагимни парчаламоқда. Бошқаларга ҳасад сезгисини уйғотмоқда эди. Мана сизларнинг бу хайрлик муборак ташаббусингиз бир йилдан бери кунмаган кўнглимни кулдирди ва руҳимга жон берди.

Сиз жон ўртоқларимнинг вазифаси Туркистондан талаба юбормоқ бўлса, бу талабаларни ерлашдирмак ва бу ердан сизга лозим бўлган маълумотларни бермак, албатта, меним вазифамдир. Фақат шуларни ҳам эсимиздан чиқармайликким, бу кунгача бу мақсадга

етмоқ етмак учун жуда кўп уюшмалар, тўдалар тузилганди. Таассуфга қарши ҳеч бири ҳам муваффақ бўла олмасдан йўқ бўлиб кетдилар. Албатта, бунинг учун мазкур уюшмаларнинг бошлиқлари, аъзолари билан замон ва муҳит масъулдир.

Шунинг учун “Кўмак” уюшмасига унинг аъзо ва бошлиқларига бирдан-бир тавсиям шулдирким, замон ва муҳитни диққатга олиб ҳар турлик йўқликларга ва йўлимиздан чиққан монеъларга кўкрак кериб кўрқмас бир кўз, титрамас бир иймон, чарчамас бир вужуд билан чолишингиз ва уюшмага тилак (идеал) деб ёпишингиз. Шул доирада иш қилинса, менимча албатта, мақсадга етмак мумкин бўлур.

Берлин зироат академияси талабаларидан тошкентлик Абдуваҳҳоб Мурод

Қизил байроқ. 1922 йил 29 июль.

II. Оврупо ва биз (Германиядан хат)

Германияга келганимдан сўнг овруполикларни яқиндан танимоққа муваффақ бўлдим. Бутун Оврупода барча ҳукумат одамларининг ва катта бойларнинг қўшилиши билан буюк-буюк жамиятлар тузилгандирким, мақсадлари Шарқни бир умр қоронғуликда сақламоқдир. Ул жамиятлар бир тарафдан Шарқни текширар. Шарқ тўғрисида китоблар ёзар ва унинг ҳар бир ҳаракатини орқасидан таъқиб этар.

Шарқда маориф ва тараққийга бўлган ҳар бир қирмирлашни тўхтатмоқ учун бутун кучи билан тиришадир. Ҳар бир воситага мурожаат қиладир. Фақат ўшал жамиятларни айлантиргувчилар билан кўришиб қолган чоғингизда сизга – сиз Шарқ ўғлига энг мулойим сўзларни айтадир. Сизга энг яқин дўст бўлиб кўринадир. Булар Шарқнинг тарихини текширишга ҳам кўп

катта аҳамият берарлар: Мана бунингдек масхараболар жамияти ёлғиз Германиядагина йўқдир.

Балки, немислар ўзларининг ҳисобсиз душманларини енгмак учун Шарқнинг уйғонмоқлигини истайдирлар. Бу кунгача Шарқ тўғрисида ёзган китоблари бутун бетарафлик билан ёзилмишдир. Фақат илмда, маорифда булар Оврупада устоз саналадирлар. Немисларнинг олий мактабларида юзлаб амриқолик, француз ва инглизларнинг бўлишини ва бу ерда муҳандис тўпламоқ учун бир мунчаҳайъатларнинг келиши меним бу давоимни исбот этадир.

Сўнгра бошқа Оврупо давлатларига қараганда энг яқини ҳам шудир. Шўролар ҳукуматининг Германия билан яхши алоқада бўлиши ва Германия билан шўролар Россияси орасида муоҳадалар бизни яна Германияга тортар. Шул сабабларга кўра Оврупога юбориладиган талабаларнинг энг аввал Германияга юборилмоғи ҳар тўғридан ақлга мувофикдир. Бунга муваффақ бўлмоқ ҳам унча қийин эмас. Бизнинг ўз тилагимиз ва шўролар ҳукуматининг бу кунги сиёсати ҳам бу фикрга тўғри келади.

*Берлин. Абдуваҳҳоб Муродий
Қизил бароқ. 1922 йил 1 август.*

III. Германияда ўқиш ва ўқитиш (Германиядан хат)

Германияда 21 дорулфунун ва бошқа сонсиз юқори ва ўрта даражалик мактаблар бор. Германия дорулфунунлари мактаб бўлишдан бошқа яна бир қошифлар, ихтиро қилғучилар ётоғидир. Германия дорулфунунларидаги ўргатиш усули ҳеч бир ерда йўқдир. Жуда қисқа қилиб шуни ёзаман. Масалан, мактабда ўқитилмоқда бўлган ҳикмат (физика) дарсини олайлик. Талаба бу дарсни тинглар экан, мударрис (профессор) бутун тажриба қилиб кўрсатиш шарти

билан бир соат сўзлар. Икки кундан кейин мударрис томонидан талабаларга бул дарс тўғрисида вазифа берилур. Вазифа бажарилганидан сўнгра бутун тажрибаларни яна талабалар ўз кўли билан қилур. Бутун нозик ерларини таъриф ва исбот этар, татбиқот ясар. Мана шу йўллар билан бир дарс устида талаба мударрис қарамоғида 4 соат чолишар. Дарсни эшитмак билан қолмас. Балки, дарсинг руҳига кириб кетар. Фанни ўзидан йироқ эмас, ўз ичида ҳис этар. Мана шу сурат билан унинг миясида фан туғилур ва яшар. Ихтиро фикри уйғонур. Катта имтиҳон бўлганда ана шул дарсдан ҳам сўз, ҳам ёзув билан имтиҳон берур. Сўнгра шул фан тўғрисида бир китоб ёзар. Ул китоб мударрислар орасида ўқилур. Улар танқид этарлар. Талаба исбот қилур. Шул йўл билан талабанинг фаннинг ҳар нуқтасига етишганлиги билинганча қўлига шаҳодатнома берилур. Бу шаҳодатномани олган талабага ҳар қандай иш топширилур. Талаба бир назарийетчи бўлиб эмас, балки, ҳақиқий бир фан олими бўлиб етишар. Сўнгра яна жуда кўп бўлган Дорул масоиларга давом этиб, мударрис даражасига етиша билур.

Дорулфунун мударрислари эса мамлакатнинг энг мумтоз сиймоларидир. Немис мударриси бир олим, бир ижодчи, бир қошифдир. У яхши билар ва билганини ҳам яхшилаб тушунтирар. Бу мамлакатда мударрислар илмлари кашф ва ихтиролари билан мақтансалар ўрни бордир. Бутун Германиядаги ихтироларнинг ихтирочилари мударрислардир. Қисқаси дорулфунун олами бизнинг фикримиз ва ақлимиз ташқарисида бир оламдир. Мамлакат у даражада тараққий этмишдир ким мамлакатда бир дона ўқув-ёзув билмаган бир одам топилмас. Бутун халқ ҳеч бўлмаса, бизнинг ўрта мактабдан қанча юқори бўлган 12 синфлик бошланғич мактабларни битиргандир.

*Абдуваҳҳоб Муродий (“А.М.”)
Қизил байроқ, 1922 йил 4 август.*

Туркистоннинг тараққиёт йўллари

“... рус Туркистони мозийга эмас истиқболга ҳам моликдир. Лекин Хитой Туркистон (Шарқий Туркистон) табиий-жуғрофий сабабларга биноан, ҳеч вақт темир йўллар тўғрисида аҳамиятга молик бўла олмагонидан, фақат мозийга моликдир”

Мусташирқ (шарқшунос) Бартольд.

(Бартольднинг ушбу йилнинг августида Туркистон давлат нашриёти томонидан бостирилиб чикорилган “Туркистон тарихи” деган рисоласидан)

Ўзининг техниқовий иқтисоди ва маънавий тараққиёт даражаси билан қуруни вусто (ўрта асрлар) замонидан йироқ кетмаган Туркистон – Оврупо маданияти билан суғорилган Россия давлатига кўшилгон бўлгонлиғидан – ўзининг ҳаётида кўрилиши эҳтимоли бўлмагон буюк бир инқилоб даврини кечирди. Ҳоким миллатнинг ишчилар синфининг ўз элида ва Туркистонда кўрсатган буюк жаали биландунёга келган ижтимоиёт ва сиёсат денгизининг буюк тўлқинлари энди секин-секин тинчланиб тадрижий оқим равишига кирмақдадир чунки, ҳаётдан мақсад тараққиёт, тараққиёт бўлса тадрижийлик билан бўладир.

Инқилоб натижасида тузилган кўп жумҳурият-лардан иборат буюк Россия қўшма жумҳуриятининг ҳар ўлкаси ҳозир ўзининг тараққиёт ва обод истиқболи йўллари истагали киришди. Биз ўзимизнинг истиқболимизни Овруполилар даражасида равшан кўра олмасак ҳам бу тўғрида ўйламоққа мажбурмиз. Ҳеч бўлмағонда ўзимизнинг иймон қилгон Лавҳ маҳфуз бетларига кўзимизни тикиб, ундан бир қанча эҳтимолни чиқармоғимиз керак.

Инсон ўзи моддий бадан ва маънавий жондан иборат бўлгонидек унинг бутун ҳаёти ҳам маънавий ва моддий унсурлардан иборатдир. Бинобарин инсон ҳа-

ётининг тараққиёти ҳам ўшал икки йўл билан борса керак.

Туркистон халқларининг моддий ҳаёти Туркистоннинг жаҳон савдо майдонида тутқон ўрнига, ўзининг табиатига ва фуқаронинг қўллағон ишлаб чиқариш усулларига боғлонғондир.

Туркистоннинг дунё савдо майдонида тутқон вазияти XVII асрдан бери тубан даражада қолиб келди. Бу аср умуман мусулмон мамлакатларининг таназзул даври бўлиб, таназзулнинг ҳам кўп сабаби карвон йўлларининг аҳамияти кетиб, ғарблилар тарафидан денгиз йўлларининг юксалтирилиши эди. XIX асрда ҳам Туркистон Ғарбий Овруподан узоқ бўлғонлиги учун, тараққиёт томонидан бошқа мусулмон мамлакатларидан ҳам тубан даражада турди. XX асрнинг бошида ҳам қўшнимиз бўлган Эрон халқи сиёсий фикрлар билан суғорилиб, ўз элида саноат турғизиш ва четларнинг таъсиридан қутулиш йўлида қон тўккани муддатда бизнинг Туркистон тинч ухламокда эди. фақат Россиядан темир йўл келиб, савдо майдонининг кенгайиши билан Туркистоннинг савдоси, пахта деҳқончилиги ва унинг давоми бўлган пахта завод саноати бир қанча юксалди. Бундан очиқ англашиладир ки бизнинг мозийимизни порлоқ қилғон – элимиздан ўтган карвон йўли бўлса, истиқболимизни порлоқ қилғучи, элимизни жаҳон савдо майдониға тутошдирғувчи улуғ темир йўлдир. Улар бизнинг савдомизни кенгайтур, бизга бойлиқ ва ободлиқ берур ва ўзимизга катта саноат турғазишга имкон очар.

Туркистон иқлимининг қизғинлиги ва ерининг мунбитлиги уни доим қийматлик ҳосилот берувчи зироат мамлакати равишида қолдирғусидир. Иккинчи томондан Туркистон тоғларининг маъданга бойлиги бунда тоғ саноатининг юксалишига сабаб бўлғусидир. Бу икки асос – ҳаётни таъмин қилиш йўлларининг юк-

салиши натижасида (пахта заводлари, ипак фабрикалари, маъдан заводлари шекилли) катта саноатнинг бошқа хиллари ҳам юксалгусидирлар.

Туркистоннинг табиий бойлиқларини ишлата олгали, катта саноатни турғизгали ва натижада янги темир йўллар ўтказгали кучи етсун ҳозирги хўжаликдан ортиб қолиб тўплангон бойлиқнинг бўлиши керак. Ҳозирги зироатнинг маҳсулотини ортдириш учун бирдан-бир чора бўлса зироатда ҳар хил янги ишлаб чиқориш усуллари, янги қуроллар ва машиналарни қўлланишидир. Ҳозир бу қуролларни Овруполилардан олтун баробарига олишга тўғри келганидек, келгусида ҳам ҳар хил саноат қуролларини Овруполилардан сотиб олишга мажбур бўламиз. Машина қанча қиммат бўлса ҳам уни қўллашимиз керак. Чунки, ул бизнинг бойлиғимизни ортдира оладир. Буни Ғарб давлатларининг ҳаётида машинанинг тутқон ўрни исбот қиладир.

Туркистоннинг моддий истиқболи порлоқ, чунки ул табиатда бой яратилган ва жуғрофий жихатдан унғой ўрунда туродир. Фақат бу истиқболга қараб тезроқ ҳаракат қилишимиз лозим. унинг йўлида бўлгон ҳамма тарихий монёлар билан тадрижий равишда курашиб, уларни йўқ қилишимиз керак. Мана бунинг учун бизнинг иқтисодий бойлиғимиз билан баробар, истиқболни равшан кўргувчи, фанний ишлаб чиқариш усуллари билан таниш катта савдо-саноат ишларини юргиза олғучи маънавий кучимиз ҳам бўлиши керак. Бул кучимиз бўлмағонда бизнинг ҳаракатимиз кўр кишининг аста қадамларига ўхшар (!).

Ҳозирғи тарихий монёларимиздан муҳимлари, албатта, кўп асрлардан бери ўз бурчагимизга қомолиб ғофил қолишимиздан келган нодонлиғимиз ва диний хурофотдир. Буларнинг орқасида кечилиши минг маротаба ортиқ оғир монёлик тоғлар турадир ки улар

келгусида биздан бениҳоят жасорат ва ижтиҳод кутадирлар.

Ҳозир нодонлик ва хурофот билан курашганимизда ички Россия татарларининг инқилобғача ўтказган тарихий тажрибаларидан кўп ибрат олаоламиз. Ундаги каби бизнинг бу дардимизнинг ҳам буюк қуроллари матбуот, мактаб ва театрлардир. Бизда буларнинг ҳар қайсиси бор. Локин, улар ўзларининг ўзларининг тарихий вазифаларини ерига етказа оладирғон даражада эмасдирлар. Бизнинг янги мактабларимиздан шул вақтгача халқ ҳуркиб келди. Матбуотдан узоқ турди. Театрнинг англамади. Чунки, буларнинг ҳар қайсиси ўзининг ўзининг асосий вазифасининг ҳайкал мужассами бўла олмади. Халқнинг руҳига эҳтиёт билан яқинлашиб, унга таъсир ижро қила олмади. Ҳар бир халқнинг уйғониш даврида ғоят муҳим ўрин тутадирғон бу уч буюк қуролни ўз вазифаларининг руҳи билан суғориш бизнинг навбатдаги ишимиздир.

Бу ишларимизнинг орқасида зироат, суғориш ишларида ва саноат, савдо иқтисодиёт доираларида Оврупо усуллари билан ишлай олғувчи мутахассислар етиштириш иши турадир. Бунинг учун бизнинг Оврупо тилларини ўрганишимиз ва Ғарб мактабларида илм-хунар таҳсил қилишимиз лозим келади.

Обод ва озод истиқболнинг ва синфий муваффақиятларнинг бизнинг шеклли орқада қолғон халқ учун энг яқин бошланғич йўллари ушбулардир. Бизнинг тадрижий тараққиётимиз шул йўллар билан борса керак. Акс ҳолда, биз ўз мозийимиздан узулиб халқнинг ғурбатда қолишига сабаб бўлурмиз.

*Хайринисо
Туркистон. 1922 йил 13 сентябрь.*

Петровский зироат академияси

Баъзи сабабларга кўра Тошкентдан кечикиб чиқдим ва Масковга келгач ҳукумат бошқармаларида ишларимнинг тез битмаганлиги орқасида Петроград сув йўли ёпилиб менга Рига йўли билан Берлинга жўнашга тўғри келди. Қанча қийинлик ва машаққатлар билан юзага чиққан Берлин сафарида йўлим бўлган Масковнинг олий ўқув юртларига кириб чиқиш менга муяссар бўлди. Масков олий ўқув юртлари ичида энг диққатни жалб этган ўрин бутун Русияда машҳур Петровский зироат Академияси бўлди. Бу билим юрти Россияда энг атоқлик ва энг муҳим билим юрти деб ҳисоб этиладир.

Мактаб шаҳардан 7–8 чақирим четда ўрмоннинг ўртасига солинган катта бир бинодир. Бу зироат академиясининг турлик лаборатория, кутубхона, қироатхона, музахона ва тажрибахоналари бўлиб ҳаммаси кам кўстсиз жуда мукамалдир. Мударрислари Россиянинг атоқлик профессорларидан.

Ўқувчилар шаҳарнинг шов-шув ва ғалваларидан четда, соф ҳавода кун кечирадирлар.

Бу академиянинг 3000дан зиёда ўқувчиси бўлиб, булар Россиядаги турлик миллатлардандир.

Бунда Сибирдаги энг озчилик ташкил қилган ёқут халқидан 10 лаб ўқувчи бўлгани ҳолда Туркистон ўзбекларидан (Туркистон ўзбекларининг 4/5 қисми деҳқончилик билан кун кечирадирлар) бир киши ҳам йўқдир. Мана бу ҳол кишининг юрагини эзадир. Ўрта мактабларни битириб олий билим юртига кирадирган ёшларга Туркистон учун жуда муҳим бўлган Масковнинг Петровский зироат академиясига кўпроқ киришларини тавсия этаман.

Бултур Маскав ўрта мактабларида Туркистондан биргина ҳам ўқувчи йўқ эди. Мана бу йил “Кўшмак”

уюшмаси томонидан келган 50 қадар ўзбек ўқувчилари олий мактабларга кириш учун ошиқиб кеча-кундуз тинмасдан ўқиб ётибдирлар. Бу қандай шодлик.

Ўқувчиларимиз қаноат этарлик даражада таъмин этилганлар. Меним бу ўртоқларимга қила олатурғон тавсиям шул, ўрта мактабларни битиргандан кейин шул Петровский зироат академиясига кирсунлар.

Аҳмадҷон Иброҳимовф
Туркистон. 1923 йил 2 март.

“Кўмак” уюшмасидаги ўртоқларимга

Бойқуш уяси ҳолиға келаёзғон Туркистонимизни қайтадан руҳ бериб гулистон қилувчи, шубҳасиз, “Кўмак” уюшмаси ва уни идора этувчи ғаюр ўртоқларимдир.

Чунки, улар келгусида миллат болаларидан агрономлар, инженерлар, дўхтирлар, адиб ва шоирлар хулоса дохийлар етказадирлар.

“Кўмак” ва унинг ишчилари ўзининг биринчи асос тошини қўйди. У бу фурсат ичида Россия ва Оврўпоға бир қанча ўқувчилар юборишга муваффақ бўлди.

Мана бу бошланғон яхши ишларни давом эттириш, тобора кучайтириш керак. Бу “Кўмак” уюшмасидаги ўртоқларнинг вазифасидир.

Мен ишонаман, “Кўмак” уюшмасида ишлагувчи ўртоқларим, чарчамасдан ишларлар. Туркистоннинг ёш, қариси бу уюшманинг давом ва бакоси учун қўлидан келган ёрдамани берар.

Мен ишонамен, келар йилларда Туркистон ҳам бошқалардек 1000лаб ўқувчиларни четларга юборур.

Кўмакнинг юборғон талабалари борғон ерларида уюшиб “Кўмак”нинг обрўсини бошқалар олдида ҳам кўтарадирлар.

Берлин талабаларимиз ўртоқ Саййидалихўжа дардлик йигитларимизнинг ғайрати соясида Кўмакнинг бў-

лимини очқонлар ва ҳам “Кўмак” исмида бир журнал чикармоқчилар.

Ўртоқлар, бу нарсалар Кўмак уюшмасининг озгина хизмати натижаси эмасми?

Бу хабарни эшитгандан кейин шоят руҳингиз кўтарилур. Қувватингизга қувват қўшилур.

Кўмак бўлимларининг ишчан бўлиши учун Марказий “Кўмак” уюшмасини яхши асосга қўйиш шартдир. Ва бунинг учун қуйидаги чораларни кўриш лозим деб биламан.

1. “Кўмак” уюшмаси ҳозиргача бутун Туркистон ерлик халқи учун ишлаб келган бўлсада, ўзбекларники деб аталиб келди. Бундан кейин бу уюшма ерлик халқ Кўмак уюшмаси аталиши керак.

2. Марказий “Кўмак” уюшмасининг ҳар бўлими тепасига биттадан энг ишлик киши қўйилиши керак.

3. Кўмакнинг бўлимлари очилмаган жойларда ўқувчиларни уюштириб тезлик билан Кўмак уюшмаси бўлимларини очиш керак. Бўлимлардан у жойларда ўқийдиган талабаларнинг турмушидан Марказ ҳар вақт хабардор бўлиши ва ҳамма вақт уларнинг холидан мухобара бўлиб туриши лозим.

4. Ҳозирдан бошлаб “Кўмак”ни тарғиб этиш, газета ва журналларда мақолалар бостириш, рўза ойиға ҳозирлик кўриб, Рамазон кириши билан ҳар бир шаҳар ва қишлоқлардан кўмак тўплаш, ҳайит кунига Кўмак уюшмасининг аҳамиятини тушунтириш бир номер газета чиқариш лозимдур.

5. Газеталарга эълонлар ёзиб бутун Туркистон ўқувчиларининг тилакларини билиш керак. Яъни, ўрта маълумотли ўқувчиларни қайси мамлакат, қайси шаҳар олий мактабига кириши керак. Ўрта мактабни битирмаганларнинг қайси мактабларга кириб ўқиши тўғрисида маслаҳат кўрсатиб туриш лозимдур.

6. Россия, Оврўпа ва Амрико дорулфунун ва ўрта мактабларининг проғромлари ҳаёти, ўқиш ва ўқитиш йўллари билан таништириб туриш керак.

7.Россиянинг катта шаҳарларидаги ўрта мактаблардан, айниқса, ишчи факулталарида Туркистон ҳукумати орқали ҳаракат қилиб кўпрак ўрин олиш керак. Ҳаракат қилинмаса ўрин олиш мумкин эмас. Чунки, рабочий факультетдан ўринлар синфий иттифоқларга бўлинадир. Бизда синфий иттифоқлар яхши ва мустаҳкам бўлмағони учун тегишлик ўринни ололмай қоламиз. Бу теккан озғина ўрин ҳам оврўпаликлардан ортмайдир. Масалан, бу йил Петроград тоғчилик ишларини ўрганиш олий мадрасаси ёнидаги рабўчий факультетидан Туркистон тоғ ишчилари союзига 18 ўрин берилган эди. Бу ўринга Туркбюро В,Ц,С,П,С. Нукул оврўпаликларни юборди. Нечун ерлик тоғ ишчилари болаларидан юборилмайдир, деб сўрагонимда “ерлик халқ ўзи истамайдир” деган жавобни эшитган эдим. Ана шундай кўнгилсизлик бўлмасун учун ҳукумат орқали ҳаракат қилиб тегишлик ўринни олмоқ керак.

8.Вақфлардан ҳам фойдаланиш лозимдир.

*Аҳмаджон Иброҳимов. Берлин.
Туркистон. 1923 йил 14 март.*

Германияда Ўрта Осиё талабаларининг икки йили

Чет элларга минглаб, ўн минглаб студентлар юборган мамлакатлар қаршисида буюк Туркистон (Ўрта Осиё) жим турмади. Ўрта Оврупода биринчи марта бўлса ҳам ўзига яраша ўқувчилар юборди. Туркистондаги ўзгаришлар ичида ўзимизни дунёга кўрсатарлик катта бир иш қилдик. Туркия, Россия, Озарбойжон ва Германияга студент ва ўқувчилар юбордик. Ўрта Оврупода осиеликлар ичида кичкинагина бўлиб кўринган бир тўда Туркистон ёшлари Германия мактабларига кириб, ўқишга бошлаганларига тўппа тўлик бир йил тўлди.

Биз ўрта Оврупода ўқиб турган бир тўда ўқувчиларимизнинг аҳволларидан ёзиб ватандошларимизга танитмоқчи бўлдик. Биз 1922 йилнинг сўнгги ойларида Германияга келгач аввалдан тайрлигимиз бўлмагани учун тил билмас эдик. Буюк Туркистонни талаб, ёндириб, эзиб келган рус монархистлари, Петр Великий Оврупога юбориш учун талаба топа олмаган вақтларини эсларига олмасдан “Сартлар Оврупада нима қилади?” деган истехзолар билан матбуотда (Берлинда чиқадирган “Рур” газетасида) қичқиришиб ўтган эдилар. У қорни катта жаноблар бизни Оврупо маданиятига муносиб кўрмаган эдилар.

Рус миллатчиларининг бу совуқ ва кўпол қарашларига қарши Германлар томонидан яхши кутиб олинди. Матбуот “Туркистон уйғонди, уйғонсун!” каби ундовлар билан қизғин мақолалар ёзиб ўтди.

Германияга янгигина келганимизда кўп миллат мухбирлари биз билан кўришиб ҳам кетдилар.

Мана бу ҳоллар истиқболда юртимизнинг қандай роль ўйнагусини кўрсатса керак.

Ҳар қандай немис бизни оиласига кўшиб олиш учун эшикларини очиб қўйди. Оддий муаллимлардан бошлаб, дўхтири, профессорлари тил ўрганишимиз учун қўлидан келган ёрдамни аямади.

Германлар дунёни севганлари каби Туркистонга ҳам жуда қизиққанлар эканлар. Кўзимиз билан кўрганимиз учун бу ерда очиб айтишимиз керак ким улар мамлакатимизни, тарихимизни, истиқболимизни биз туркистонликлардан ортиқ биладилар, танийдилар. Юртимиз тўғрисида биз учун энг муҳим китоблар ёзиб, бошқа тиллардан ҳам таржима қилганлар.

Оз замон ўтгач тилни ўрганиб мактаб дарсларини тинглашга лойиқ бўлганимиздан сўнг, ҳар ким ўз йўлини тутиб олди. Кейин 1923 йил семестраси (янги ўқув йили)дан ўқишга бошладик.

Студент ва ўқувчиларимиз ўз даража ва истакларига қараб тубандагича бўлиндилар: 1. Студентлар 2. Гимназиячилар 3. Ўрта саноат мактабларига кирувчилар.

I

Туркистон ва Туркияда эъдодийни (ўрта мактаб) битириб келган ва дорулунунда ўқиган студентларимиздан баъзиларининг шаҳодатномалари Германия ҳукумати томонидан тан олинди, истаган олий мактабларига имтихонсиз қабул қилиндилар. Қоғозлари ўрнига солинмаганлари эса эшитгувчи (абитуриента ўрта мактаб) имтихони берганларидан сўнг, ҳақиқий талабалikka эришдилар. Эришиб келурлар. Бу каби ишлар кўпинча Берлин, Шарлтенбург олий техника мактабига кирувчиларнинг бошларига тушди. Шунинг билан барча ўқувчиларимизнинг мактабларга ўрнашиб олиш дарди битиб кетди.

Германияда Ўрта Осиё ҳисобидаги студентлар тубандагилар:

№	Оти	Мактаби	Соҳаси	Ватани
1.	Абдувахҳоб Муродий	Берлин олий зироат мактаби	зироатчи	Туркис-тон
2.	Азимжон Беримжон	Берлин олий зироат мактаби	зироатчи	Туркис-тон
3.	Солиҳ Муҳаммад	Берлин олий зироат мактаби	зироатчи	Туркис-тон
4.	Темурбек Қозибек	Берлин олий зироат мактаби	зироатчи	Туркис-тон
5.	Саййид Али Хўжа	Берлин олий техника мактаби	кимё	Туркис-тон
6.	Афзал Абдусайд	Берлин олий техника мактаби	архитектор	Бухоро
7.	Аҳмаджон Иброҳим	Берлин олий техника мактаби	Тоғ муҳандиси	Туркис-тон

8.	Султонбек Матқул	Берлин олий техника мактаби	Электр инженер	Тур- кис-тон
9.	Билол	Берлин олий техника мактаби	машина- созлик	Тур- кис-тон
10.	Тўлаган Мўмин	Берлин олий техника мактаби	Электр инженер	Тур- кис-тон
11.	Орифхон Иброҳим	Бонн олий зироат мактаби	Сув муҳан- диси	Тур- кис-тон
12.	Собир Иброҳим	Дармштадт олий техника мактаб	Кимё	Тур- кис-тон
13.	Атоулло	Дрезден олий техника мактаби	Машинасоз	Та- та-ри- стон
14.	Аҳмад Шукурий	Берлин дорулфунуни	Тарих фал- сафа	Тур- кис-тон
15.	Аҳмад Наим	Берлин дорулфунуни	Тиббиёт	Бухоро
16.	Тоҳир Шокир	Ҳейделберг дорулфунуни	Иктисод	Тур- кис-тон
17.	Абдуваҳҳоб Исҳоқ	Ҳейделберг дорулфунуни	Тиббиёт	Тур- кис-тон
18.	Шамсулбанот	Берлин дорулфунуни	Тиббиёт	Та- та-ри- стон
19.	Гулсум Музаффар	Берлин дорулмуаллимот	Муаллим	Та- та-ри- стон

1924 йил бундаги Туркистонликлар учун бахтлик йиллардан экан. Студент ва ўқувчиларимизнинг босган қадамлари узоқларга тушди. Берлин олий зироат мактабида Абдуваҳҳоб Муродий ва олий техника мактабида Билол каби йигитларимиз мактабларида энг муҳим синовлардан бўлган биринчи имтихонларини (vorigsamen) ва Аҳмаджон Иброҳимов ҳам олий техника мактаби томонидан талаб қилинган имтихонни яхши даражалар билан битириб қутулдилар. Билол ва Муродий ўртоқлар бир йилдан сўнг мактабларини битирсалар керак. Аҳмаджон катта имтихонга тайёрла-

ниб турадир. Бошқа студентларимиз ҳам мактабларга имтихонларини беришга тайёрланиб турибдирлар. Дорулфунун профессорлари Туркистон студентларидан хурсанддирлар.

Ўз илмий кишиларига чанқаган улуғ Туркистон 1925–1926 йилдан бошлаб Оврупода етишдирган миллий агроном, муҳандис, кимёгар ва дўхтирларига эга бўлгусидир.

II

Ўрта Овруподаги туркистонлилар ичида кўпчиликни ташкил қилганлар гимназия ва реал гимназияларда ўқувчиларимиздир. Ҳар миллат маданиятининг туб булоғи бўлган эъдодий мактаблар Германияда мукамал йўсунлик режага олиниши баробарида ўзича бир дунёдир. Бу хайриятлик дунёда келгусида тайёрланиб турган Германия ёшлари орасида бизнинг ўқувчиларимиз ҳам етишиб келурлар. Ўқувчиларимиз турли гимназияларнинг бошланғич бўлиmidан тортиб то сўнгги (Prima) синфигача ёйилгандирлар. Primaдаги ўқувчиларимиз учун мактаб мудирлари имтихон чоғида тиллар тўғрисида ўз болалари каби сўролмасликка ваъда бердилар. Яъни биз учун бир нутилмас яхшилик қилдилар ки, туркийчамизни Оврупо тиллари қаторига қўшдилар. Ўрта мактаб имтихонларида француз ёки инглиз тиллари ўрнида ўз она тилимиздан синов берамиз.

Германиядаги Туркистон ўқувчилари орасида биринчи галда яхши синовлар билан Берлин обер Реал (юқори) мактабини битирган Солиҳ Муҳаммад ва Prima га тайёрланган Баҳовуддин Амин ҳам Саттор Жаббор каби ўртоқлар чиқди.

Орамизда Марямхон, Хайринисо, Саодатхон отлик ўқиш учун мамлакатимиздаги тўсиқларга қарши Оврупога отилган фидокор қизларимиз ҳам бор. Уларнинг ўқишлари яхши. Бироқ, хивалик Марямхон моддий томондан яхши таъмин қилинмагани учун йўлларида

кўп чатоқликлар кўрадир. Чиндан ҳаёт хотини бўлмоқ ва Туркистонда қолган опа-сингилларининг истиқболи учун ҳеч ким кўрсатмас қаҳрамонлик қилиб келган қийматлик қизимизга Хоразм Жумҳуриятининг шундай совуққонлик билан қарашига Туркистон ёшлиги таассуф айтмай тура олмайдир. Бухоро таъминотидаги татар қизларидан Руқия ва Гулсум опалар Дрезден қизлар гимназиясидадирлар. Ёш ўртоқларимиз (Кёслинг гимназиясида) бирга турарлар. Ўз тилларини йўқотиб юбормасликлари учун ёнларида туркча муаллимлари бор. Ишларида, руҳларида янгиликлар кўринган ёш гимназистларимиздан умид кўпдир. Улар ўрта мактабни мунтазам битириб Туркистон студентлари ёнига киргусидирлар. Студентларимиз улар орасига бориб Туркистон тўғрисида маърузалар ўқиб туриш ниятидалар.

III

Оврупо ва Амриқо билан юртимизни солиштирсак, Туркистон мотамхонадан иборатдир. Кун ботарликлар табиатни ўюнчоқ қилганлар. Биз эса табиатга ўюнчоқ. Элимиз охират дарди билан оввора, яъни тириклигимиздан ўлимимиз ҳоким. Овруполиклар эса истиқбол ва яшаш учун ҳозирланмоқдалар. Мана биз туркистонликларнинг янги дунёдан ажралиб қолишимиз. Очиброқ айтганда, ажратган нарса машина давридан узоққа тушганимиздир. Шуни кўзда тутиб, кўп ўқувчилар машина, тўқимачилик, кўнчилик, боқча, зироат ва матбаачилик каби ўрта саноат мактабларига кирдилар. Германия ўрта саноат мактабларига кирган ўқувчилардан бир тўдаси 1925 йилда мактабларини битирса керак. Уларнинг сони қуйида кўрсатганимизча: ўрта зироат мактабида 6 та, машина ва фабрика техникумларида 5 та, электр техникумида 1 та, матбаа техникумида 2 та, кўнчилик техникумида икки ўқувчи барчаси 16 ўқувчидир.

Туркистон талабалари бирлиги. Эзилмак истамаганларнинг энг яхши қуроли унинг ёшларидир. Бугун Оврупо, Амриқо ҳат тарихида биринчи ўринни олган ва буюк ҳақ ҳурматга эга бўлганлар ўқувчи ёшлар эканлигини кўрамиз. Уйқудан янги турган Туркистон ёшлари студентлик йўлига энди қадам қўйиб келсаларда ёт элларда бир бирларидан дараксиз бўлиб кетмасликларини кўзда тутиб ва келгусида “Умум Туркистон талабалар бирлиги” тузиш нияти бор эди. Икки йил бўлди Германияда “Туркистон талаба жамияти” курилиб ишга бошлади.

Жамият Германия ҳукумати томонидан расмий тасдиқ қилиниб, студент дунёсига ўзини танитиш билан бу кун ўрта Оврупадаги турли миллатлар талаба бирлиги сирасига қўшилди. Тилаги отидан кўринган ёш жамиятимиз ҳам талаба ҳаётига оид кенг тузукларга эгадир. Унинг бутун тузукларини бу ерда сиғдириш мумкин бўлмаганидан улардан баъзиларини қисқача ёзиб ўтишни ўринли биламиз: 1. Жамият бутун Туркистонликларни (ўзбек, қозок, туркман) ўз ичига олар ва Туркистоннинг маориф ва маданият учун йўллар очар. 2. Оврупо илму урфонини Туркистонга танитмоққа ва Туркистон талабаларини Оврупога жалб қилмоққа ва мактабларга ерлаштирмакка тиришар; 3. Туркистон қўл саноатини тадрижан бўлса ҳам фаннийлаштирмакка ва бу йўл билан Туркистон фуқаросини капиталистлар асоратидан қутқармоқни биринчи мақсад деб билар ҳам Туркистонни Оврупога таништиришга ҳаракат этар. 4. Талаба ўртоқларни ҳар ҳафтада тўплаб ўз ихтисослари бўйича лекциялар ўқитдирар, ўз илмларини Туркистонга тадбиқ этишга тиришар. 5. Туркистон ва Туркистон ташқарисидаги бутун туркистонлик талаба ўртоқларга мурожаат қилиб мухобара таъсис этмакка бошлар; талаба марказларидан бирида бир журнал

чиқармоқ билан Туркистонга илмий хизматлар қилмоққа ҳаракат этар...

Ички ташқи тузукларимизни қўлимиздан келганича тадбиқдамиз Туркистон, Озарбойжон, Россия жумхуриятлари ва Туркиядаги ўқувчи ўртоқлар билан алоқа боғлаб танишмоқдамиз. Жамиятнинг ички ишлари ёмон эмас. Гали билан ўзаро маърузалар ўқишамиз. Кўклам бошланганидан бери “Гимнастик”, “Шарқия”, “Кезиш” каби тўдаларимиз якшанба кунлари (баъзан таниган олмон талабалари билан) шаҳар теградасида экскурсиялар қиладир.

Яқин замондан бери Туркистон Жумхурияти ва Шўролар Россиясида: “талабалар Оврупонинг бузук фикрлик кишилари таъсирида, уларни қайтариб олмоқ лозим. Йўқса, бир кун бошимизга бало бўлур...” каби бўлмаган сўзлар туғилганини эшитиб ҳайрон қолмоқдамиз. Ҳаммага маълум ки Туркистон талабалари Оврупога сиёсат билан аралашмоқ учун келмадилар. Германияга келганимизга икки йил бўлди. Шу вақтгача орамиздан бир кимса сиёсат билан шуғулланмади. Талабалар ўқишидан бўшамайдир. Аммо, Берлиндаги Россия Шўроларсафороти билан жуда яқин алоқамиз бор.

Биз Туркистон матбуотидан эссизларки узоқдамиз. Кўп вақт сўраб ёзганимизда газеталар интизомсиз келиб турсада, бугун 2, 3 ойдан ошиб кетди, тўхтади. Талаба ва ўқувчилар Туркистон дарак ва ахволларига доим танишмоққа қизиқадирилар. “Туркистон”, “Фарғона”, “Озод Бухоро”, “Оқ жўл”, “Зарафшон” ва бошқа туркча, русча газета, журналлардан мунтазам юбориб турилса, биз талабалар бундан сўнг улар билан ишга киришиб алоқа боғлар эдик.

ЭРТОЙ. Берлин.

Туркистон. 1924 йил 2 сентябрь.

Чет элларда Бухоро талабалари

Июлнинг 5 ида Германиядаги Бухоро маориф ваколатхонасида Бухоро ва Туркистон талабаларининг мажлиси бўлиб ўтди. Мажлисида Россия ваколатхонасидан ва бошқа жойлардан келган меҳмонларни Бухоро ва Туркистон талабаларининг ишлаган ишлари, мактаблари ва саноатхоналари билан таништирилиб ўтилди. Ундан кейин рус ваколатхонасидан келган ўртоқ Фихтнер сўз олиб, Бухоро ва Туркистон талабаларини табрик қилиш билан баробар Германияда ўқувчи Бухоро ва Туркистон талабалари ҳақида юрган ҳар турли хабарларнинг ёлғон эканлигини, бундан кейин ундай хабарларга ҳеч кимнинг ишонмаслигини Россия ваколатхонаси ҳар доим Бухоро ва Туркистон талабаларига ёрдамда бўлишини айтиб ўтди.

Мактаб талабалари номидан Абдулваҳҳоб Муродий, Аҳмад Наим, Саййид Али, Аҳмад Шукурий ўртоқлар сўзлаб, ўртоқ Фихтнердан талабаларга сиёсий дарс берилмагини талаб қилдилар. Ўртоқ Фихтнер ҳам талабаларнинг тилагини қабул қилиб, сиёсий дарс бермакка ваъда берди. Кейин ўртоқ А.Абдусаид мусофирларни, таҳсили талаба ва маориф комиссияси номидан саломлаб ташаккур билдирди. Мажлисида бўлганларнинг расмлари олинди. Талабалар тарафидан турли шарқийлар ўқулди. Мажлисга келган меҳмонлар жуда хурсанд бўлиб тарқалдилар.

“Мажлисида бўлгучи”

Озод Бухоро. 1924 йил 27 июль.

**Берлиндаги талабаларимиздан ўртоқ Файзулла
Хўжага хат**

Ўзбекистон Шўро жумҳурияти Комиссарлари Шўросининг ва ҳам бутун Шўро Жумҳуриятлари Ит-

тифоқи Марказий ижроқўмининг раиси мухтарам Файзулла Хўжа ўртоқ.

Сизнинг тўғрингизда таассуфлик хабарни биринчи дафъа “Правда” газетасида ўқиш билан дарҳол Самарқанд ва Москвага телеграф билан ўзимизнинг оғир таассуфимизни билдириб тезроқ соғайишингизни тилаб эдик. Бугун у таассуфлик хабарнинг тафсилотини ерлик газеталаримизда ўқигандан сўнг Сизнинг Сухуми касалхонасида бўлганлигингизни билиб таассури-мизни ўзингизга ёриб билдирамыз.

Умумий мақсад йўлида хайрлик ишлар битириб юрганингизда бундай бир фалокатга учрашингиз ҳамма меҳнаткашлар билан бирга бундаги Ўзбекистон ҳайъатини ва ҳамма талабаларни доққо ва аламга тушириб қўйди.

Алам ва ожингизга кўнгиладан иштирок этиб тезлик билан тузалиб Ўзбекистон Жумҳуриясида ўзбек камбағал меҳнаткашлари фойдасига узок йиллар ишлашга муваффақ бўлишингизни қалбимиздан тилаймиз.

Сизга узун умр ва соғлиқ тилаб ўртоғлик саломи билан:

Ўзбекистон маориф ҳайъатининг раиси:

Г. Идрисий.

Талаба жамияти раиси: Аҳмаджон.

Бадан тарбияси

(Физкультура)

Инқилобдан кейин мамлакатимизда бадан тарбияси (физкультура)га қанчалик аҳамият берилгани ҳар кимнинг маълумидир. Ҳар мактабда бадан тарбияси мажбурий дарс ҳукмига кирди. Ҳар бир шаҳарларда бадан тарбия клублари, тўгараклари очилиб кетди.

Бадан тарбияси янги туғилган боладан тортиб чол одамгача лозимдир. Бадан тарбияси орқасида кишининг гавдаси ва бошқа аъзолари ҳар бир қийин ва оғир ишларга уйғунлашади. Бадан тарбияси орқасида одамзод ўлишига довур ёш ва фаол қолади.

Халқ рўзғори фақат бадан тарбияси орқасида кишилардан аъзами суръатда (максимум) фойда қила олади. Кунда ҳеч бўлмағонда 15 минут, ёки ярим соат гимнастика билан машғул бўлгон киши, ўзининг ҳунар ва санъатини бажаришда, корхоналарда машиналар ёнида қанча иш қилса ҳам ҳеч чарчамайди. Бадан тарбияси кишидан дангасаликни йўқотди. Баданини тарбия қилгон одамнинг ўпкалари катта кенг бўлади. Кунда ҳеч бўлмаса бир соат ёки бир неча минут бўлса ҳам тоза ҳаво билан тўлиб қолади. Унинг юраги соғлом ва мустаҳкам бўлади. Бир оз югурса ёки бир оз шошиб иш қилса, нафаси қисилиб, юраги уруб кетмайди.

Бадан тарбияси кишининг руҳини кўтаради. Гимнастика қилган одам доимо чакқон, доимо тайёр, атрофида бўлгон ҳодисалардан хабардор бўлади. Ҳафсаласизлик, ёлқовликнинг яқинига йўлагиси келмайди. Ул ҳар вақт оғир бўлиб совуққонликни йўқотмайди.

Бадан тарбияси билан машғул бўлган одам, тез касал бўлмайди. Отдан трамвайдан йиқилса ҳам унинг суяклари дарров синмайди. Балки, ул одам жуда кам йиқиладу ва ҳеч йиқилмайди. Мабодо йиқиладургон бўлиб қолса, дарров ўз вазиятини совуққонлик билан таъйин қилиб олиб, керак бўлгон тарафка ўз ўзидан сакраб тушади. Спорт ва бадан тарбиясининг ҳар хил қисм ва навълари бор: копток тепиш (футбол), мушт ўйнатиш (бокс), яхмалак отиш, югуриш ва ҳар хил асбобларда юриш ва бошқалар. Бизнинг Туркистонда ҳозирча бўлмағон спортлардан бири қишда яхмалак отишдир.

Совуқ ерларда, масалан, Маскав, Ленинград ва бошқа шунга ўхшаш катта шаҳарларда спортнинг бу навъи жуда муҳим, оҳангдор, нафис (Элигент) ҳам фойдалиқ саналадир. Яхмалак отиш чоғида кишининг ҳар аъзоси мутаносиб суратда ҳаракат қиладир. Муз устида музикага мувофиқлашдириб ўйнамоқ ҳам турли ҳаракатларни қилмоқ бўладир. Чопмоқ ва яхмалак отмоқ осон бўлғонидан одамзод ҳеч чарчамасдан беш олти соат соф ҳавода муз устида қола оладир. Бу замон ичида албатта кишининг ўпкаларида фабрик, корхона, мактаб, контўр, идорахона, дўконларнинг ёмон ҳавосиданбир қатра қолмасдан чиқиб битадир. Муз устида яхмалак отиш спортини эркак ва қизлар баб-баравар қила оладир.

Бизда спорт йўқ деярлик даражада, шунинг учун одамларимизнинг баданлари заиф, руҳлари тушкун, ўзлари ёлқов ва дангасадирлар. Ҳозир олдимизда муҳим бир иш бўлса, ул ҳам бадан тарбия ишларини кенгайтиришдир. Зах уйларда, ифлос ва тифиз жойларда доимо яшаб туриш кишининг соғлиғини еб қўядир.

Б-и (Бадри Сайфулмулк)

Ер юзи. 1926 йил 5 март. № 6. – Б. 15.

Испурт (Спорт)

Сувда чўмилиш ва сузишдан кутилган фойдалар жумласига: терининг озодалиги, аъзоларимизда қоннинг чакқон юриши ва қоннинг юрагимиз томонидан ҳар бир аъзомизга тез ҳайдалиши, ағсоб, яъни қуруқ томир ва пайларимизни маҳкам қилиш, вужудимиздаги иссиқлик ва совуқликни текислаб турадуғон аппарат ва жиҳозларни фаолиятга келтириш, нафасни юксалтириш каби нарсалар кирадир.

Бу навъ чўмилишларни мактаблардаги бадан тарбия дарсларига киргизиш керак. Чўмилишни дарс қи-

либ киритиш керак дейилди. Чалак билан чўмилиш учун кўп вақт ҳам сарф қилинмайдир. 20–18 болани чўмилдириб олиш учун 45–30 минут кифоя қиладир.

Олмония ва айниқса, Дания ва Финландия мактабларининг ҳар бирида ҳаммом ва душ учун айрим хужралар, ҳатто махсус тайёрланган ҳамда сувлари доим алмашилиб турадурғон катта ҳовузлар бор. Бу ҳовузларда йилнинг тўрт фаслида ҳам чўмилса мумкинدير.

Сузганда одамнинг ҳамма аъзолари ҳаракатга келади. Илгари кетиш учун қўл ва аёқлар кучли суратда ҳаракат қилишга мажбур бўлади. Нафас олиш учун бошни ҳар вақт сувнинг юзасида юқори кўтариб туриш керак бўлғонидан орқа суякларнинг азалалари доим ҳаракатга келиб туриб, сўнгидан одамнинг ер юзида ҳам тўппа тўғри тикка юришига ёрдам этади. Бундай ҳолатда юриш ва аёқ устида туриб ўрганишининг нафас аъзолари учун жуда кўп фойдаси бор. Сувда сузиш кишини қари ва заиф одамлардек букилиб юришдан сақлайди. Бошларини кўпинча ерга солиб юргувчи бизнинг шарқ халқлари учун бу ҳол айниқса муҳимдир.

Сувда сузган вақтда ҳар тарафидан қобирғалар ва пастки томонидан жигар гўшт пардаси билан ўралиб олинган кўкрак қафаси, қўл ва аёқларнинг ҳамда курсоқ (қорин) азалаларининг яхши ҳаракатга келиши сабабидан кенг очилиб ўпкаларга соф ҳаво киришига сабаб бўлади. Шунингдек, аёқ ва орқа суяклари ҳам курсоқ этлари яна жигар гўшт пардасининг иккинчи турли тескари ҳаракатлари ўпкалардаги ёмон ҳавонинг чиқишига ҳам ёрдам этади.

Сувга сакраб тушганда, сувнинг совуқлиғи вужудимизга тўсатдан таъсир этиши сабаблик бунга қарши туриш учун юрак ҳам тезрак қувватлирак урушга киришади. Бу сабабдан чўмилғон чоқда юрак азалаларининг қуввати ортади.

Суяклар, азалалар, нафас аъзоларининг юрак ва қон томирларининг, томирлари асаблар бўлгонидан сув испуртининг буларга ҳам жуда кўп фойдаси бор.

Шу сўзларга яна бир муҳим қайд орттириб кетишимиз керакдир ки, бизнинг катта, кичик болаларимизда сувга чўмилишнинг ҳеч бир таъйини ва тартиби йўқдир.

Бадри Сайфулмулк.

Ер юзи. 1926 йил 30 сентябрь. № 13. – Б. 14–15.

Соғлиқ ва ҳаракат

Соғлиқни сақлашнинг ҳар бир киши учун қанча кераклиқ бўлгонини узун ёзмоқ ортиқча. Дунёда яшамок учун ишламак керак ва ишламак учун соғ бўлмоқ керак.

Бизда эскидан қолган фикр бўйинча, бир киши касал бўлиб кўрпа-ёстиқ қилиб ётмаса ва ўз ўз ишини бир оз бажара билса, ул киши “соғ” деб таниларди. Бу жуда янглиш фикр. Соғ бўлгон киши ўзини ҳар вақт кучлик, тоза билиб, табиатнинг унга берган яхши нарсаларини тамом олиб сарф қилишга қодир бўлиши керак. Кўп авқот ва ёмон усулда еган кишининг қорни катта бўладир. Бу албатта, ёмон нарса. Чунки, қорни катта кишилар, фойдалиқ бўлган бир кўп ишларни қила олмайди. Улар югуриш, узоқ йўлда юриш, оғир ишларни бажаришдан маҳрумлар, ва алҳосил, тамом ялқовланиб қоладирлар. Эссизким, қорни катта кишилар ўзларини мохтаб, жуда соғ киши бўлгонлари билан фахр қиладилар.

Бундай кишилар соғ бўлсаларда, аммо ҳар бир ишни қила олмагонлари учун уларни соғ деб бўлмайди.

Баъзи кишилар бор-ким, жуда заиф бўлиб бир оз югурсалар, юраклари қаттиқ уруб кетиб, юзларида ҳеч

бир кон қолмайдир ва дарров ўшал турғон ерларида-ёқ ўлтиришга мажбур бўладирлар. Бундай кишиларнинг ўпка ва юраклари кучсиз бўладир. Булар ҳам соғ эмаслар. Бундай масалаларни келтираберсак, сўз чўзилур.

Биз қандай қилиб соғлиғимизни сақлай оламиз? Соғлиқни сақлаш илми қандай йўллارни кўрсатадир? Биз чин маъноси билан соғ бўлиш ва соғ туриш учун нималар қилишга мажбурмиз?

Соғлиқни сақлаш илми бизга айтадир-ким, одамнинг соғлиғини сақлаш учун кўп ва яхши ҳаракат қилиш, баданга фойдалиқ овқатлар олиш, яхши яъни фойдалиқ материаллардан кийим кийиш, уй-жойни ёруғ ва тоза ҳаволиқ қилиш керак. Буларни билиш ва қилиш албатта, зарур. Аммо, биз ҳозирда биринчи нарсасидан бошлайлик.

Қоидага мувофиқ ҳаракат қилиш нима, унинг бизга қандай фойдалари бор?

Биз кўчага томошага чиқсак, уйда ёзув ёзсак, авқот есак, албатта, ҳаракат қиламиз. Аммо, бу ҳаракат бизнинг соғлиғимизни сақлаш учун фойдалиқ эмас, деб соғлиқни сақлаш илми айтадир.

Хўш нима қиламиз энди? – одамнинг гўшти катта бир бўлак эмас, балки, бир қанча кичкина-кичкина бўлақлардан иборат. Бу бўлақларнинг ҳар бирини арабча “аъзала” русча “мускул” деб аталадир. Бу азалаларнинг ҳар бири танамизнинг бир ерини, масалан, бармоқларни, аёқни, оғизни ва бошқаларни ҳаракат қилдирадир. Мана, бизга фойдалиқ ҳаракат шундай ҳаракатдур ким, бизнинг бутун азалаларимиз ҳаракатга келсин ва кучлик бўлсин. Азалаларни кучлик қилиш учун бизга ҳар хил гимнастик ҳаракатлар қилиш, узок йўл юриш, чопиш ва тоғларга чиқиш керак.

Бундай азала ҳаракатлари бизга кўп кўп фойдалар берадир.

Танимизнинг катта бир бўлаги ҳаракат аъзоларидан иборатдир. Гўшт ҳаракат қилдирадурғон, суяк эса ҳаракат қилдирилғучи аъзолардир. Яхши ўсган, катта кишиларнинг гўштлири-бутун таналарининг бешдан икки бўлаги бўлади. Бизнинг гўштлиримиз, тўғрироқ айтганда, азалаларимиз, сарбаст турғон ҳолларида бутун танимиздаги қоннинг учдан бир бўлаги тарафидан тарбияланадирлар. Яъни қон азалаларнинг ичидан ўтадир. Биз танимизни ҳаракат қилдириғонда-азалалар ишга кирадирлар ва биз кўраимиз ким, фақат ҳаракат қилиб турғон азалаларимизгина, эмас, балки, ҳамма азалаларимиз қон билан тўлиб қоладирлар. Бу эса бизнинг учун фойдалиқ бир ишдир. Чунки, танимизнинг ҳеч бир қисми азалаларимиз каби кўп ўсишга мухтож эмас.

Бизнинг бутун танимизнинг оғирлиғи, туғулғондан тамоман катта бўлгунча йигирмабир маротаба оғир бўладир. Яъни, масалан, бола туғилғон вақтида беш қадок оғирлиқда бўлса катта бўлғонида бир юз беш қадок бўладир. Бу ҳисоб албатта, тақрибийдир ва бунинг биланбиз одамнинг неча маротаба оғир бўлишини кўраимиз. Бунинг тескарисича, боланинг туғилган вақтидаги оғирлигига қараганда унинг азалалари 38 % оғирлиқ оладир. Яъни бола туғилғон вақтида унинг тамом оғирлиғи беш қадок бўлса, бундан тақрибан икки қадок азалалардир. Бу бола ўсиб бир юз беш қадок оғир бўлғонда, унинг ёлғиз азалалари етмиш саккиз қадок бўладир.

Мана бунга қараганда, азалаларнинг бошқа тан аъзоларига қараганда қанча кўп ўсишга мухтож бўлғони кўриладир.

Энди биз фикр қилиб биламизким, бизнинг танимизнинг бундай муҳим бўлаги бўлган гўштимизни ҳар вақт ҳаракат қилдириб, уни тоза тутиш ва кучлик қи-

лиш учун тиришиб, унга ўзининг овқати бўлгон қонни кўпрак юритишга аҳамият бериш жуда зарурдир.

Баҳовуддин Амин

Ер юзи. 1926 йил 14 июль. № 10. – Б. 13

Спорт тан ҳаракати

“Ер юзи”нинг 10-сонида тан ҳаракатларининг одамларга қандай кераклиқ ва фойдалиқ бир иш бўлгонини ёзиб ўтган эдик. Энди ҳаракатнинг танамизнинг ҳар бир аъзоларига қандай таъсир қилишини кўрамиз.

Тан ҳаракатларининг баъзилари бизга жуда кўп фойдалиқ бўлғони ҳолда, баъзи бирларининг кўп фойдалари бўлмайди. Бунинг устига одамнинг ҳоли ҳам катта роль ўйнайди. Ёшлиғидан бери испурт билан шуғулланиб келган бир киши тан ҳаракатларини жуда осонлиқ билан қилсада, испуртни янги бошлагон бир киши қилғонда ул тезда чарчаб қолади. Одамнинг ёшини ҳам бунда кўзда тутиш керак. 20–25 ёшга кирган бир йигитнинг қиладургон ҳаракатларини 15 ёшга кирган бир бола 50 га кирган бир қари киши, албатта, қила олмайди.

Тан ҳаракатидаги муҳим нарсa, аъзоларнинг ҳаракати ва иш қилишидир. Бундан келган фойданинг кўзга кўринатурган қисми, аъзоларнинг кучлик бўлиб кўп қийин ишларни осонлиқ билан бажаришга қодир бўлгани ва аъзоларнинг ўсиб кетиши бўлсада, аслида муҳимроқлари ҳам бордир. Қўл, аёқ ва ё бошқа аъзо билан қилинадурган ҳаракатни кўп ва мунтазам қилаверсак, ул аъзомиз шунга ўрганадир ва бир ҳаракат ёки ишни жуда осонлиқ билан бажарадир. Оғир ишларни қилғонда бизнинг кўкрагимиз, елка вақўлларимиздаги аъзолар кучли ва қалин бўладилар.

Ишлаттириб юрилган бир аъзоларнинг эга бўлгон қони, кўп ишлаттирилмаган бир аъзоникига қараганда анча кўпдир. Кўп тан ҳаракатини қилгон бир кишининг чарчаши 12–24 соат ичида тамом бўладир ва бу яхшидир. Чарчагон ҳолда танда оғирлиқ сезиш, уйқусизлиқ ва иштаҳасизлиқ каби нарсалар вақтинчадир, булардан қўрқиш керак эмас.

Тан ҳаракатларининг бизга тегадургон фойдаларидан бири ва муҳими инсоннинг нафас олиш аппарати (ўпка, юрак)га, умуман нафас олишга ва қон юришига бўлгон таъсиридир. Биз тан ҳаракатлари қилиб аъзоларимизни ишлаттирганимизда уларга кўпрак ҳаво, тўғрироқ айтганда ҳавонинг 5дан бир бўлаги бўлган “муваллид улҳамуза” (кислород) гази керак бўладир ва буни эса биз ўпкамиз орқали оламиз. Биз қанча кўп тан ҳаракати, испурт қилсак шунча кўп нафас оламиз. Бу эса бизнинг фойдамиздир. Биз томошага чиқиб бир икки чақирим юрсак, нафас олишимиз одатдагидан икки ярим мисли ортадир. Узоқроқ вақт, бир, икки соат юрсак, тўрт-беш мисли, агар тоғларга чиқсак олти мисли, тез чопсак 12 мисли ортадир. Масалан: агар биз олти соат йўл юриш учун чиқиб, ҳар соатига 5 километрдан юрсак, юқорида айтгандек, нафас олишимиз қанча кўпаяди? Одатда биз бир дақиқада 7,5 литр ҳаво оламиз, юрганда бу энди кўпаяди: бир дақиқада 7,5 литр ўрнига 32 ½ литр, бир соатда 450 литр ўрнига 1935 литр, олти соатда 2700 литр ўрнига 11510 литр. Аслида биз 6 соатда 2700 литр ҳаво олар эдик. Юрганда эса 11510 литр оламиз-ки, бу ҳисоб билан биз 8810 литр кўпроқ нафас олгон бўламиз. Бу эса бизнинг асл мақсадимиздир. Юриш, чопиш, тоққа чиқиш каби ҳаракатлар билан ихтиёрсиз кўпроқ нафас олиш ўрнига, ўзимиз уйдан ташқарига чиқиб қаттиқ-қаттиқ нафас олсоқ ҳам бўлади. Ёлғиз бу иш ўз ихтиёримиз билан бўлғонидан тезгина чарчаб қоламиз.

Тан ҳаракатлари орқасида кўпрак нафас олишнинг бизга бўлган умумий фойдаларидан бошқа яна бир фойдаси ҳам бордирки у ҳам ўпкаларимизни соғлом ва кучли қилишидир. Ўпкамиз кучлик бўлса, ҳар хил ёмон касалликларнинг микроблари (қурт) ўпкамизга кирганда унда жон ола олмайди ва ўпкамиз бу микроблар билан муваффақиятлик суратда курашади. Бу касалликларнинг бири ва энг ёмони тубиркулўз (сил) дир. Бунинг пайдо бўлишига кичкина ва кўзга кўринмайдурғон ва дўқтурлар томонидан “тубиркул” деб аталадургон микробларнинг нафас йўли орқали ўпкага кирибунда ўсиши сабаб бўлади. Ўпка кучлик ва соғ бўлганида бу микроблар ҳеч нарса қила олмайди-лар ва биз соғ қоламиз.

Мана, тан ҳаракатлари вужудни, ўпкаларимиз соғлом қилади, ҳар хил касалларга муқобала қилишда қуролланган бўлади.

Б.Амин

Ер юзи. 1927 йил 14 январь. № 18. – Б. 16.

Қора одам машина бошида

Англия ва Оврупа жаҳонгирлари: Осиё ва Африқонинг ҳар томонларида ўзларига мустамлака олиб, ерли халқларни қул каби ишлатган даврларида мустамлака сиёсатларига қуйидаги сўзларни шиор қилиб қўйган эдилар: “ерлик халқдан ҳеч кимни қурол ёнига келтирма! Ерлик халқдан ҳеч ким энг кичкина машинани ҳам идора қилмасин! Ваҳшийлар ҳар доим тўп ва машинадан узоқ яшасин!”

Бу шиорни Ҳиндистон ва бошқа мустамлакаларида, айниқса инглизлар ҳарф-бахарф ижро қилдилар. Биз Ҳиндистондан бошлаб Осиё ва Африқодаги бошқа бутун мустамлакаларга назар солсак, аввалда “қора халқ”, “занжи” дед юритилган халқларнинг ҳар хил

машиналарни идора қила бошлағонларини кўрамиз. Мустамлакаларда Оврўпо жаҳонгирларининг хўжайинлиғини таъмин қилғон техника энди ўша жойлардаги ерли халқларнинг ўз қўлларига ўтиб қолган

Овруполилар илгари қора одамларнинг оз ҳақ олиб ишлашга рози бўлғонларига қизиқиб, уларни машиналарни идора ишига қўюб кўрган эдилар. Қора ишчи машинани ақл, зако ва қобилият билан ишлатди. Оврўпа жаҳонгирларининг “қора одамлар маданиятга қобилиятсиздирлар” деган гаплари қипқизил ёлғон чикди.

Қора одам, машина билан бирга ўзини ҳам қул қилғон, уни жонли машина қилиб истеъмол қилган “маданий” оқларнинг зулмидан қутулиш йўлига киришди ва оз вақт ичида бир мунча муваффақиятларга эга бўлди. Бу кун “қора”ларнинг ўз мошиначилари, муҳандислари бор. Африқоликларнинг Оврўпа жаҳонгирларининг “маданий” аскарларига қарши тўп, милтиқ, аеропланлар билан курашадирган аскарлари бор (Абдулкарим воқеаси эска тушурилсин).

Ҳозир жаҳонгирларнинг барча мустамлакаларида ерли халқлар машина бошига келдилар ва уларнинг бу йўлдаги ҳаракатлари кундан-кун муваффақиятларга эришмакдадир.

Бадри.

Ер юзи. 1927 йил 30 ноябрь. № 31. – Б. 17.

“КЎМАК” УЮШМАСИ ТАШКИЛОТЧИЛАРИ ВА ТАЛАБАЛАРИ ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Эркинлик истаги

Эркин кўнглим чидай олмас бу сиқик,
Бу боғланган, бу “эгалик” турмушда
Агар шундай кетаверса бу аниқ,
Тилаги чун қила олмас бир ишда.
Шунча чоғлар чидаб келган кўнглимга,
Бугунгина ўз чизиғи тор келди.
Гўё унинг кўл тегмаган бўйнига,
Ип боғланиб, жуда қаттиғ тортилди.
Ул имтилиб – ул уруниб ётадир,
Тор қафасдан қутқорғали ўзини,
Теваракка аччиғ қарғиш отадир,
Билмадим-ким қон босқонми кўзини!...
Мундан бурун ул кўп оғир тунларни –
Чидам билан, тинчлик билан ўткарди.
Қаршисида авраб турган жинларни,
Кўра туриб, қуромади, кеткарди.
Шунинг учун тубанларнинг тубани,
Ёвуз, бузук кишилар ҳам эркинча,
Таларларди, эмарлардида уни
Сўқарларди орқасидан эркича...
Ул қандай тор, қандай сиқик ерларди,
Қандай бузук чизикларда бўлмади?...!
Ул қандай хўр, қандай тубан эрларди –
Тилини ҳам қимирлатмай – турмади?...!
Энди улда тор чизикдан безгандир,
Қайтиб унга киришликни истамас.
Ул маъносиз “эгаликлар” эзгандир,
Улар билан бир кун бўлсин – туролмас!
Ул эркинлик, ўз бошлилик истайдир,
Кетга қараб – ўлим бўлсун – кетмайдир...!

Чўлпон

Учқун. № 2. 1923 йил 1 апрель.

Қор

Кучсиз, титрак, оппок, кичик томчилар,
Тинмай, тинмай, тупроқ узра ёгадир.
Ел бунларни билмам нечун қамчилар?!
Кўкларда ҳам айриликдан оқарган
Бир кўзми бор ким, ёши
Бизнинг алам, ўлим билан суғорган
Еримизнинг кучоғига оқадир.
Бу кичкина ўксиз, оппок бибақлар*
–*Уча-уча етмай қолган тилақлар* –
Эсан елнинг қўлларига ўзини
Ташлаб қўяр, борлиғини унутар,
Ҳеч узмайин юқоридан кўзини
Титраб-титраб қаро ер узра тушар!
Тушгач ... бутун тушганлардек топталар...
Теккан ерин билмай босган оёқлар
Пичраталар бунинг оппок бетини
Босқон изинкўрмай ўтган туёқлар,
Топтаб – топтаб, оҳ ... айтолмам кетини...
Яна бир кун кўк сийнасини очиб,
Кула-кула бунлар сари боқғонда,
Яна бир кун қизлар каби табиат,
Қулоғига олтин халқа тоққанда
Бунлар бутун пчроқлардан айрилиб
Кўклар сори қараб учиб кеталар.
Яна уруш, яна ўюн, яна эрк
Оҳ... у кунлар.....!

Фитрат

Учқун. № 2. 1923 йил 1 апрель.

Ойға

(“Чигатой гурунги”)

Эй ёруғ ой! Нечун бизга қараб-қараб куласан
Юртимиздан қоронғулик кетганини сездингми?!
Порлоқ нурунги сочиб бугун ёрутқоли “Турон”ни
Ухлаб ётқон “Турк улусин” уйғотқоли келдингми?!
Нурунги ила юртимизни ёритгали қўймағон
Қора булут кўтарилди, сенда кўрсат юзингни!
Энди туркинг кўзин очиб кўрди ёруғ очунни,
Турк ёшлари бирлашалар, ташла эмди қайғунгни
Турк боғчаси Туркистонни ёвузлардан қутқориб
Яшнатурлар, сен қизғонма турк элидан нурунги!
Эзар бунлар ёвларини ҳеч қўймасдан очунда
Жон берурлар турк эрлари, бир байроқнинг остинда!

Элхон

Иштирокиюн. 1919 йил 6 август.

Темирчи

(“Чигатой гурунги”, мактаб учун)

Бир ўксиз эрдим отадан қолғон,
Есир онамла йўқсуллик тортган.
Билимсиз, кучсиз ўн уч яшардим,
Бир бурда нонни қайдин топардим?!
Онам келтирди темирчиликка,
Йиғлаб топширди мени устага,
Икки йил юрдим, яхши ўргандим,
Босқонлар уруб анча имгандим.
Букулмас темур, кучимни билди,
Қўлим остинда мумдек эзилди.
Бўюнсунмадим ҳеч бировга ман,
Томоқ тўйдирдим, ўз кучим билан.
Ишламак билан йўқсуллик кетди,
Тинчликлар билан кунимиз ўтди.

Элхон

Иштирокиюн. 1919 йил 19 июл.

Эй кўбиз

Эй кўбиз, мунча сенинг товушинг мунгли,
Эшитса эриб кетар тошнинг кўнгли.
Жон узар товушларни ўта олдинг,
Мазлумнинг кўнглиданми нота олдинг.
Оғочинг сув ичганми кўз ёшидан,
Бўзлайсан нега бунча сўз бошидан.
Ниҳолинг масъум кўнгли чўкканлардан,
Чиқдими мазлум қонин тўкканлардан.
Чўккан кўнгил кўтарар нолишларинг,
Ўйлатиб турли садо олишларинг.
Ишқ ўтига кўнглинг ёнмиш ёрадир,
Фарёдингдан юрак бағрим порадир.
Ниҳолингни ўзбек қизи экдими,
Кўкарганда ҳасратлик кўз тегдими.
Ёки сени қирғиз қизи бокқондир,
Лаб устингга ҳасрат ёши оққондир.
Йўқса торинг қозоқ қизи тортдими,
Шул сабабдан ҳасратларинг ортдими.
Фигон қилсанг ҳар юракдан ўт чиқар,
Зор йиғласанг тоғ ва тошдан дуд чиқар.
Аввал сени туркман қизи олдими,
Бўта каби бўзлаб сени чалдими,
Ёки аввал машшоқ сени олганда,
Базм этибон замзамани солганда,
Жирладими татар қизи Зулайлук,
Қўл ташлабон биз икков деб бўлайлук.
Нозик сирли ҳикоятдир фиғонинг,
Турли-туман шикоятдир афғонинг.
Ишқинг ҳаққи кўбиз бунча дард этма,
Турк элининг ўтган кунин ёд этма.
Синиқ кўнглим мунгдан ортиқ тўлгандир,
Очиқ юзим қайғу босиб сўлгандир.
Кўнглим кемтик кўп ҳиссиёт ўрнатма,

Ўйга кўмиб уйда мени хўрлатма.
Ўйлатмоқдан бошқа мурод сенда йўқ,
Фарёд этсак тоб ва тоқат менда йўқ.
Қайда сени булбул каби сайратган,
Мутриб қани кўнгилларни яйратган.
Чолғучилар қўлга сени олганда,
Сен бўзласанг бўта каби чалғонда.
Кўкда учуб юрган қушлар ингуси,
Гезак-гезак бошгинангга қўнгуси.
Ун чиқарсанг турли-туман унинг бор,
Рухсизларга рух берарлик кўнинг бор.
Бошдан аёқ ҳамду сано унларинг,
Жудоликдан сўз очганда тунларинг.
Қайғу босган кўнгил гулдек очилур,
Тилдан чиққан сўзлар дурдек сочилур.
Бир неча йил бундан бурун бир кунда,
Кундуз эмас сезмиш эдим бир тунда,
Кўкрагингга бир қалдирғоч кўнибдир,
Торинг узра аёқ босиб юрибдир.
Абобилнинг тирноғила сўзладинг,
Сўзламадинг бўта бўлиб бўзладинг,
Сенга қараб юммай турдим кўзларни,
Англаб олдим сендан чиққан сўзларни.
Дединг фарёд ажиб кунлар бор эди.
У кунларда ўзбек менга ёр эди.
Қайда кетди ҳамлик кўнглин шод этган,
Мендан англаб ўтганларин ёд этган.
Қиз, бўз бола, ёш ва қари сирдошим,
Ҳар мажлисда мен бўлгандим мунгдоши.
Фарёдима кулоқ солиб ёзиқлар,
Жонларига мендан олиб озиқлар,
Мени тинглаб қайғулардан безганди,
Тош кўнгиллар юракларин эзганди.
Ўзбек жувонлари мисли тўлин ой,
Рухли эди, говдалари тўлган мой.
Қайси кунки ўзбек мендан айрилди,

Мажруҳ қушдек қанотлари қайрилди.
Мени чертган бармоқларнинг шеваси,
Фарёдимнинг етиштирган меваси.
Қайда кетди ошиқларим хор ўлмиш,
Бойликни қўй, синиқ нонга зор ўлмиш.
Эл машшокда номус йўқ, деб билдилар,
Билар билмас шундайдир, деб келдилар.
Берди мени ўчоқларга ёқсин деб,
Ёнишимни нодон қолмай кўрсин деб,
Зиёрат деб мазаротда ётдилар,
Тошдек бўлиб жаҳолатда қотдилар.
Йиғлаб дедим ўтганлари ёд айлаб,
Ўзбекдаги камчиликдан дод айлаб,
Энди фиғон айла, турғиз ўзбекни,
Ўргат унга денгиз ичра сузмакни.
Ишқинг ҳаққи, қўбиз, танбур бир бўлиб,
Дутор, сато, курай ила жўр бўлиб,
Нола қилғил ҳайрон бўлсун фалаклар,
Инсон боқсун, туғён қилсун малаклар!

Тикон

Инқилоб. 1923 йил. № 9–10. – Б. 52–55.

Ватан

Етар кўк узра бечора ватаннинг оху авғони,
Оғир ҳолатда қолмиш, йиғлаюр, чиқмоқдадир жони.
Урилмиш, ёндирилмиш, куйдирилмиш, бағри қон ўлмиш,
Узулмиш, марҳамат, шафқат, кесилмиш, оқмадин қони.

Кечар устидан авлоди, тушунмас ким этар афғон,
Тушар бечоранинг ёдиға кечмиш хони ва ҳокони.
Ватан авлодидан, деб лоф урарлар тушларида, йўқ
Ким остида, ким устида, бу Ватан кимларнинг қурбони...

Хосият Тиллахонова

Билим ўчоғи. 1922 йил. № 1. – Б. 54.

Булок
(наسر ва назм)

Оппоқ юзлик, соф кўнгиллик, ширин булок сувлари!
 Ноз қилиб, жилваланиб, ер остида югуруб –
 Югуриб ёруғликқа чиқосиз.
 Шошиб, пишиб, ўйнаб кулиб, сучук тилла
 Чувуллайсиз, сўзлайсиз,
 Ай, ёш, чақолоқ, гўзал булок сувлари!
 Энтикиб, энтикиб, ширин, ширин ҳикоялар қиласиз,
 Қоронғу ер даҳшатларин қобок солиб сўзлайсиз!
 Дилда бўлган олий мақсад, ёруликнинг орзусин...
 Бунга етгач уяласиз, кулимсираб қизарасиз,
 Бошингизни эгасиз
 Нурли куёшга бирдан боқиб,
Титраб, қизиб, хитоб билан,
 Ошиқларнинг дардлик олов сўзларин,
 Кўпдан бери қамалиб ётган, диллардаги орзуни
 Тўхтамайсиз, энди бир-бир сочасиз!
 Ҳайрон бўлиб офтоб тинглар,
 Секин-секин юқори чиқар,
 Сўзингизга сўз тополмай, бадани унинг ўтдек қизарар,
 Маюс бўлиб пастга тушар, ғойиб бўлар...
 Рангин учуриб, дамдин тўсиб, кулоғин осар, Ой, бечора,
 Ўзининг ёшлик – куёш вақтин эсга олар...
 Юраги ачир, типирчилар...
 Тез кетмакка ҳаракат қилар...
 Юлдузлар эса эси кетиб, мўлтираб боқар, турар...
 Баъзи вақтлар шамол эсиб, ҳикоядан эшитиб олиб,
 Атрофларга, тоғ-тошга хабар берар, бир-бир сўзлар...
 Девга ўхшаш баланд тоғлар тимдаланган
кўкракларин кўтарур...
 Қотиб тикилур, сувга боқар, хўмраюр...
 Билмам сабабин хафалигин тоғларнинг...
 Кип-кичкина булок сувин ҳаракати орзуси

Бу тоғларнинг қаттиғ дилин ҳасад билан эзами?...
Ёки булар бу ҳаракат шодликнинг
Бўш эканин тушунар, ачинар?...
Сувнинг эса, булар билан иши йўқ,
Парво қилмай, шуъла билан кучоқлашур,
Жилваланур, шодланур...

Саййид Али Хўжа
Инқилоб. № 2. 1922 йил. – Б. 27.

Анҳор*

(сочма-наср)

II

Шошур, оқур, сакрар, югурур,
Бошин тошга тоқ-туқ урур:
 гулдур... гулдур...
Аламига чидолмайдир
Бўрон каби гувур, гувур; –
Аямас ўзин, пастга отур, чинкирур...
Ёнғин юрак, йигит қонли тоғнинг анҳор сўзлари!
Кимдан қочур, нимани қувур, мунча қақшар, югурур?
Юмшоқ баданини қўпол тошга кўтарур, урур
Майдаланур, сочилур...
Қаттиғ тортиш, буюк суруш,
Оғизларидан кўпук сочур, бақирур,
Қулоқ солинг ҳасратидан чанг чикур:
Буни кўринг аблах тошни, сўнг олдига тушур!
Гўё уни ҳаракатдан тўхтатмоқни истайдир!?
Бу бўлурми буюк умид олдида
Кўтир тана, бу ғов бўлур, йўл тўсур!
Шунинг учун нозик бадан ғазабланур, жанг қилур...
Балки... ёлқов ғадир тана орзу қилур, имтилур –
Оқ баданла бирга борур, юрур!...
Ҳеч бўлурму, девла пари бирлашур?...
Кучоқлашур, ўпишур?...

Шунинг учун сирлик овоз дилни эзур, тептирур!...
Анҳор суви, мана энди, бирлашур кўпаюр,
Биргаликнинг фойдасини – яхши қилди! – тушинур;
Қоттигман деб керилган тошлар майдаланур,
кум бўлур,
Қораланур, хўп лой бўлур,
Мулойимгина остига тушур, янчилур

* * *

Ой, вой кибрлик болалар, нодон оталар, ариқчалар
Тўдадан чикур, айрилур,
Гўё, булар ўзлари билур муродга тезракўзлари етур...
Мана энди йўл адашур, биёбонда айланур,
Ҳашоратларнинг кони бўлур, бузулур, сасур, сарғо-
юр...
Охир дамда минг аламлар, ёввойиларга таом бўлур,
ютилур...
Буюк бадан! Нега бундай айрилмоққа йўл кўюр?

* * *

Кўп ариқлар – на хушдир бу! – озроқ юрмай тушунур,
Яна бирлик орзу қилур, бурилур,
Шошур, энтикур, атрофларидан хабар берур,
чулдур.... чулдур...
Акасининг кўкрагига ўзини отур,
кучоклашур, ўпишур...
Борган сори анҳор суви буюклашур, зўрлашур,
Тоғлардан чиқиб энди, текисликда йўл борур,
Оғир тана, катта тошлар ортиқ энди учрамайдир,
йўқ бўлур,
Уваланур, думаланур, хор бўлур,
Минг хорликла ҳар тарафга судралур,

Кучсизликдан остға тушур, тинч бўлур.

* * *

Мана энди бизнинг анхор дарё бўлур,
ўз ўзига эга бўлур

Буюк бўлур, зўр бўлур,

Хурсандликдан терига сиғмай атрофларга тошилур,

Зўр табиат баҳодирни қарши олур, кўкрак очур:

Юлдузлари ялт-ялт қилур, машғал бўлур,

Офтоб ёнур, гулхан бўлур, ёруғланур.

Баъзи сафо мажлислари қурилур.

Ҳар ёнидан кўк дарахтлар, кўм-кўк ўтлар чиқади,

Саломлашур, таъзим қилур, суюнур.

Гўзал кушлар, хуш булбуллар, нағма қилур,

мақтайдур,

Юмшоқ бадан – шамол ўюнга тушур,

Минг ноз билан ўйнар-ўйнар, айланур,

Бу таннознинг қўли теккан дарахтлар,

Ўзини унитар, икки букилур, додлашур,

Ҳу-хулашур, кўксига урур, “дўст”лашур.

* * *

На гўзалдур, бизнинг дарё ғолибликка мақтанур,

Секин-секин қадам босур, кимилур...

Мурод эшиги тез олдиндан очилур,

Кўпдан бери орзу этган чексиз, хурлик денгизи...

мана кўринур!

Дарё кулур, хурсандликдан ёш тўкур...

Бу шодлиқнинг мақтовини ким қилур?...

Сайид Алихўжа

“Берлин”

Инқилоб. 1924 йил. № 11–12. – Б. 33–35

ГЕРМАНИЯДА ТАҲСИЛ ОЛГАН
ТУРКИСТОНЛИК ТАЛАБАЛАРНИНГ “КЎМАК”
ЖУРНАЛИНИНГ ТЎЛИҚ ШАКЛИ

Блум Ауро пададер!

1. йил: 1. нэчй ситтабр 1923 сене 1. сан: 1.

аозу бйкже, علمى, ادبى, اجتماعى, جوگ

كومدا

ايچيده گيلهر:

1. — تيله كمنز	11. — حيات
2. — عقل و سيزگو	12. — يوراك
3. — تورك اده ياتي ده	13. — راخته قلا مين ديگن
ايدنئاليزم و رنئاليزم	چاغلرده
4. — تىخنيكه و يز	14. — سورما! ...
5. — آسيانك عاق اوغلى	15. — توش
6. — يازوو گما جاواب	16. — پارچا
7. — چولبان چولباندر	17. — خه به رلهر
8. — كيتكه ناكده	18. — اوتچلهر
9. — آروبا	19. — اداردهن
10. — تيلهك	

مه سئول موحه زربرى سه يد ئه لى جو جه

Adresse: Kummak – Berlin – Sch’o’neberg,
Stubenrauchstbe 4.

Dar chopxonai “Ozodi Sharq” ba chop rasid,
Berlin (W 50) Eislebenar shtrasse 11

“Билим Овруподадир”

Йил: 1 1 инчи сентябрь 1923 сана сон 1.

Ўзбекча илмий, адабий, ижтимоий жуг (журнал)

КЎМАК

1. Тилагимиз
2. Ақл ва сезгу
3. Турк адабиётида идеализм ва реализм
4. Техника ва биз
5. Осиёнинг оқ ўғли
6. Ёзувингга жавоб
7. Чўлпон, Чўлпондир
8. Кетганингда
9. Оврупо
10. Тилак
11. Ҳаёт
12. Юрак
13. Роҳат қиламан деган чоғларда
14. Сўрма!....
15. Туш
16. Парча
17. Хабарлар
18. Ўтинч

Масъул муҳаррири Саййид Али Хўжа

ТИЛАГИМИЗ

Ёруғликқа севиниб, интилиб чиқаётган Туркистон ва шунча илмий кишиларисизлигига қарамасдан келгусининг буюк умидлари учун бизни Оврупога юборди. Чинданда Туркистон чалаликни истамайди. Бутунликни истайди. Жуда яхши қилди. Биз аммо Оврупода йилларча қолиб ўқиган замонимизда севиклик Туркистонимизга хизмат қилувдан махрум бўлиб қолувни истамаймиз. Шу ерда турган чоғимизда ҳам бу тўғрида тушунамиз. Бунинг учун кучимиз етганича тиришамиз. Буни биз ўйлаб чиқмадик. Ҳар бир миллатнинг олий мактаб болалари қаерда бўлса бўлсунлар илмий ижтимоий йўлларда ўз миллатлари учун чолишадирлар. Ўқув билангина қолмайдилар. Бизим ишимиз келгусида илмий ишдир. Шунинг учун ҳозирдан қўлимиздан келганича чала бўлсада, кичик бўлсада, арзимас бўлсада қиламиз. Узоқларга буюк умидлар билан юборган Туркистонимизга бу ҳаракатимиз кўкрагимизда ёнғон хизмат туйғуларини кўрсатар умиддамиз.

Сулаймонга чумоли чигиртканинг аёғини тортиқ келтирганидек бизда шу кичик жугни улус аёғларига тўшантирамиз. Деймиз, бизнинг қўлимиздан келгани

ҳозир шу бўлди. Ярарлик бўлмасада, ўз болаларингизники. Олинг бузукларини тузатинг, камчиликларини тўлдиринг, кўмаклашинг.

АҚЛ ВА СЕЗГУ ЁКИ МИЯ ВА ЮРАК

Бизнинг баданимиз буюк, нозик бир мамлакат, бир ҳукумат. Бу ҳукуматда ҳар бир аъзо ўз ишига жуда уста. Фақат ўз ишинигина яхши биладир. Масалан, кўз билан кўриладир, эшитиб бўлмас. Қулоқ билан эшитиладир, юриб бўлмас. Баданимиздан ҳар бир бўлагининг ўзига махсус иши бор. Шул ишинигина адо этадир. Аммо, бу мамлакатнинг ҳар бир аъзоси ўз ишини ўз бошича қилмайдир. Бошдаги ва орқа арра суякдаги мағиз (мия) буларни идора қиладир. Ҳар аъзонинг идораси учун бош мия ичида алоҳида-алоҳида махсус бўлақлар бор. Агар шул бўлақчалардан бири бузулса шул бўлақча идорасида бўлган аъзо танада бўла туриб ишдан қоладир. Чунончи, кўз очик бўла туриб унинг миядаги идорахонаси бузулса ортиқ кўра олмайдир. Шунга ўхшаш аёққа ҳаракат буйруғини берадирган ўрин бузулса аёқ юришдан қоладир

Қуш ва ҳайвон мияларининг айрим қисмлари кесиб тажриба қилинган. Миясининг маълум бир қисми олинган бир қуш тўппа тўғри учадир, олдидаги нарсага ўзини урадир, қайрилишни билмайдир. Ихчамлик буйруғини берадирган мия бўлақчаси кесилган ҳайвонлар текис ерда турганларида ҳам аёқларини кериб худди йиқиладиргандек салакланиб, қўпол туриб галдираб юрадир. Бир оз итарув билан уларни йиқитса бўладир. Миясининг иш бўлақчаси бузулган кучуклар ортиқ эгаларини танимайдурлар. Таом берилса худди бир жонлиқ душманни тутиб ғажигандек ириллаб, таомга ёпишиб титиб ёрадирлар. Бош ва орқа мағиздан бутун танага оқ томирлар тарқатилган (телеграф ва

телефон симларидек). Мана бул томирлар воситаси билан мағиз бутун танани идора қилиб турадир. Агар биз қўлимизни кўтармакчи бўлсак, шул оқ томир орқали миядан “кўтар” буйруғи келадир ва қўлимиз кўтариладир. Агарда шул орада қўл билан мия орасидаги оқ томир узулиб хабар кесилса, қўл шул кўтарилганича қоладир. Аёқга бир тикон кирса, қўлни пичоқ кесса аввал шул хабар оқ томирдан мияга борадир. Миядан “оғри” буйруғини қайта келтирадир. Қўл аёғимиз оғрийдир. Агар буйруқ бўлмаса оғримайдир. Ҳар ким ўз танасида бир қизиқ тажриба қила оладир. Курсига ўтириб бир аёғини иккинчи аёғимиз устига қўйсак осилган аёғимиз очиқ қўлимизнинг жимжилоқ томонидаги қирраси билан урсак (тахтакач билан ҳам секин урилса бўладир) сўнгра қўлимизни дарҳол кўтариб аёғимизга қараб турсак бир ондан сўнг очилган аёғимиз ўзидан ўзи бир силкинадир.

Бунинг сабаби: биз урганимизнинг хабари орқадаги мияга борадир. Мия эса жавобан “силкин” дейдир. Аёқ синкинадир. Бу хабар бориб қайтиб келганича оз вақт ўтадир.

Бадандаги бутун аъзоларнинг ҳаракати мияга боғлиқ бўлган бир ҳолда миядан буйруқсиз ҳеч бир зиғирча ҳаракат қила олмагани бир замонда танамизда бир аъзо бордир ким у хурдир. У ўз бошича ҳаракат қиладирган иши бутун ҳамма вужудга қон етказиб берадир. Бизнинг еган таомимиз қонга айлангач юракка бориб тушадир. Юракдан қон бутун аъзоларга ёйилиб ҳужайралар ичида ёнадир. Баданимиздаги иссиқлик бу ёнувдан вужудга чиқадир. Бу ёнувдан вужудга келган қувват билан биз яшаймиз. Ёнувдан бузулиб қолган қон қайтиб юракка тушадир. Юракдан ўпкага бориб, тозаланиб юракка қайтиб янадан бутун танага тарқалар

Юракнинг шул ҳаракати учун ўзида ўзига хос ҳаракат маркази бор. Мия билан юрак ўртасида бир ок томир бор. Бул томирдан мия юракка ҳамма вақт “шошма, секин, секин!” деган маслаҳат йўлинда хабарлар юбориб турадир. Агар шул томир бузулса юрак тезроқ ура бошлайдир.

Демак, кишининг баданида икки буюк марказ бор: биринчиси мия, иккинчиси юрак. Инсоннинг буюклигига табиатда ҳокимлигига ҳозирда ер юзидаги яшовчиларнинг тожи мен деб керилувига сабабчи бўлган унинг ақлидир. Бу унинг бош миясидир. Ақлнинг қисмлари: ўй, тушунув, иш, хаёл, муғомбирликларга бўлиниб, буларнинг ичида энг зўри ўйдир.

Табиатда жониворлар учун яшамок олишмоқ демакдир. Жониворлар (кўп ўсимликлардан бошқа) фақат жониворлар танасини еб яшайдирлар, яъни бир бирларини ебгина яшайдирлар. Бунинг учун ҳар бир жониворга ўзини бошқаларга емиш бўлувдан сақламоқ ва бошқаларни тутиб емак керак! Бунинг учун ҳар бир ҳайвоннинг яшамок қуроллари бор. Масалан, илоннинг заҳарлик тиши, чаённинг найзаси, отнинг югурук аёғи, буқанинг шохи...

Инсонда эса бунларнинг ўрнига энг зўрроқ, энг мукамалроқ, энг даҳшатлироқ бўлган ақл бор. Демак, ақлнинг асоси тиғ, найзаликдан иборатдир. Ақл аслида бизга душманлардан қутилув ва бошқаларни емак ва ўлдирмак учун қурол қилиб берилган. Шунинг учун совуқ ақл бизга душманларни ва халақт берувчиларни ўлдирмакка ва таомимиз учун керак бўладирган жониворларни аямасдан сўймакка ундайдир. Баданимизда совуқ ақлгина бўлса эди, балки, биз ёлғиз бузувчи ва ўлдирувчигина бўлар эдик.

Буни сиёсат кишиларида кўраимиз. Унларда кўпинча сезгу (ҳиссиёт) қотиб, қаттиғланиб кўпроқ ақл уларда ҳукумат сурадир. Элнинг “мансаб кишини бу-

задир” деган мақоли бор. Бу мақол тегсиз эмас. Шунинг учун сиёсат кишилари кўз кўрқитмоқ учунгина кўп айбсизларни бўшга отиб юборадирлар. Масалан, Л.Толстойнинг “Уруш ва яраш” деган романида французлар Масковни олганларидан кейин шаҳарга тушган ўтнинг жўртага ёқувчилари бор гумон қилиб (балким, бу ўт француз аскарларининг эҳтиётсизликлари натижасида вужудга чиққан) кўчадан қанча гуноҳсизларни тутиб келиб отиб юбордилар. Сўнгги Жаҳон Урушида иштирок этган Австро Венгер юзбошиси ўз кўзи билан кўрганин шундай ҳикоя қилади: “Биз кўп аскарлар ўз мамлакатимиз ичидан рус уруш майдонига кета борар эдик. Аскарлар йўлда ҳеч бир нарсага тегмасинлар, ғайри ҳолда жазоси ўлум деб буйруқ эшиттирилди. Кўп юргандан кейин биз бир катта олмазор, нокзордан ўтиб борар эдик. Мевалар пишиб турган эди.. ҳамма чарчаган ва чанқаган. Солдатлардан бири ихтиёрсиз бир олмани узуб олиб оғзига олиб бориб бир тишлади. Буни аскар бошлиғи кўрди. Аскарларга дарҳол тўхтамоққа буйруқ берди. Олма узган солдатни аскарлар олдига дарҳол чақирди. Олмани нега уздинг, деди. Салдат бечора ранги ўчиб қалтираб ҳеч бир жавоб бера олмади. Буни отинглар деб уч кишига аскар бошлиғи буюрди. Аммо, ул уч киши шундай бир иш учун ўз орқадошини отмоққа журъат қила олмай ва нима қилишини билмай ҳайрон бўлиб турди. Аскар бошлиғи буни кўргач ўз тўппончасини чиқариб солдатни отди. Аскарларга илгари юрувга буйруқ берди”.

Мана бу маданият замони, маданий миллатнинг аскар бошлиғининг қуруқ ақли. Яна бир мисол, рус эли қўшиқларида Волга наҳрида бўлган машҳур атаман Стинка Разиннинг эл учун ғайри табиий бир иши сўйланадир. Стинка Разин Эрондан қочириб келтирган юқори табақага мансуб (княз қизи) билан қовушиб тотли суҳбат қилиб ўтирган бир замонда орқасидаги

йигитларни бундан норози бўлиб бир бирлари билан сўйлашганини эшитадирда қизни суйган бўлиб, қучоклаб, ўпиб туриб наҳрга отиб юборадир. Бу эл учун ғайритабиий бўлсада “буюк” сиёсийлар учун табиий бир ҳолдир. Сиёсатдаги у қон тўкишлар дипломатия ишидаги муғомбирчиликлар, бир бирини ўлдиришлар ҳозирги Оврupo сиёсийларининг бошқа мағлуб миллатларга: “бунлар қурт чумолилардир (бу фикр Дарвин назариясидан олинган). Бунларни ўлдирув чивин ўлдирув кабидир...” деб қарашлари, А.Темурнинг одам бошидан минора ясатуви бунларнинг ҳаммаси, албатта, сиёсий кишилардаги сезгунинг қўпол бўлиб тошдек қотиб қолишини очиқ кўрсатадир. Бундай кишиларнинг сезгулари баъзи вақтлар шундай ўтмас бўлиб қоладир ким бошқалардаги сезгуларни биргалашиб сеза олмайди. Ҳатто, кўп юракларни тўлқинлатган лирик шеърлар бунлар учун маъносиз бир нарса бўлиб қоладир.

Баданимиздаги иккинчи марказ бўлган юрагимиз бутун вужудда қон айлантирувдан бошқа яна сезгулар конидир. Сезгу: севги, виждон, шодлик, қайғу, ачинув, юмшоқлик, аччиғланув, ишонув (иймон), қўркув, илинж... қисмларга бўлинади.. бундан энг буюги “сезгу” (ҳиссиёт)дир.

Сезгусиз ақл кишини бузувчиликка бошласа, ақлсиз сезгу ҳам шу қадар ёмондир. Буни биз жинниларда, мастларда кўрамиз. Бунлар қилганларини билмайлар. Ҳеч бир сабабсиз уради. ўлдиради, йиғлайди, ялинади, кулади, қайғуланади. Рус тарихида Иван Грознийнинг ҳоли бу томондан диққат этарликдир. У ўз ўғлини аччиғланиб ақлини йўқотган вақтида темир ҳассаси билан уруб ўлдиради. Кейин ўз қилмишини англаб неча кунгача ерга бошини уруб йиғлайди. Баъзи вақтларда ўрдада айқни халқ устига ечиб юбориб халқни қоптиради.

Ёки отга миниб халқни бостириб чопадир. Бу вақтдаги дод, чуввосларни эшитиб завқ оладир. Кейин йиғлаб ибодат қилиб худодан гуноҳини сўрайдир. Манглайини қонатганча ерга уруб сажда қиладир. Баъзи оналар болаларини қутулмас хатарда кўрган ҳолларида ҳам ўзларини шул хатарга ташлаб қўшилишиб ўладирлар. Боласини сувга чўкиб куюб турганини кўрган бир она баъзан ўйламасдан сувга отиб ўзи ҳам чўкадир.

Сезгу Мажнуннинг ақлини енггани учун у тоғ-чўлларга чиқиб кетадир. Ваҳоланки, Лайли шаҳарда бўлган. Оддий турмушда бу кўп чўзилмайдир. Масалан, аччиғланган чоғларда. Инсон учун танадаги бу икки ажойиб қувватнинг ҳар бирини кўкартириб, жилвалантириб бир бирига қўшиш лозим. Ақлнинг фазилати кишини тўғрилиққа, буюкликка итарув билан яхши ёмонни ажратувидадир. Бунга киши ўқув билан етишар. Сезгунинг буюклиги унинг нозик ва чуқур бўлган яхши томонидир (севги, виждон, иймон, ачинув...). Бунга киши тарбия билан етишар.

Аммо, бу нарсаларнинг асоси кишининг ўзида бўлиши керак. Ақлсиз бир кишини иш билан ақлли қилиб бўлмас. Сезгусиз бўлган бир кишини нозик, чуқур шоир сезгулик бир киши қилиб бўлмас.

Инсон учун буюк бўлса ҳам ёлғиз ақл, чуқур, нозик бўлса ҳам ёлғиз сезгугина кифоя эмас. Инсоннинг буюклиги унинг саодати бу икки қувватнинг бир бири билан қўл беришиб бир бўлиб ишловидадир. Бундай кишилар инсоният дунёсини камолотга бошлайдилар. Агар бу қувватлардан бири иккинчисининг устига ҳоким бўлмоқ истар экан, ул вақт кишилик дунёси таназзулга кетадир. Буни бизга тарих кўрсатадир.

Саййид Али Хўжа

АДАБИЁТДА ИДЕАЛИЗМ ВА РЕАЛИЗМ

Баъзи Оврупо текширувчилари турк қавмларида унчалик сезгулари йўқ бўлиб унларнинг таъбларида нукулгина қирувчилик, ёввойилик бўлганин даъво этар эдилар. XX асрда турк қавмларининг адабиёт дунёсида ўз борлиқларин кўрсатувлари бу фикрнинг янглиш эканлигини сездирди.

Адабиёт билағонлари: бир миллатнинг адабиёти у миллатнинг руҳини кўрсатадирган ойнасидир, дейдилар.

Янги аср ўзгариш тўлқунлари соясинда турк қавмларида адабий асарлар ёзила ёки адабий оқим ва маслаклар туғула бошлади. Ғарб, шарқ ва шимол туркларари шеваларида янги адабиёт вужудга келди. Туркияда буюк адабий чухралар туғилди.

Чексиз кенгайиб кетмоқда бўлган турк қавмлари адабиёт боғчаларини кезиб чиқув узоқ замон ва кўп кучлар истайдир. Шундай бўлсада адабий маслакларни танурга намуна бўларлик асарларни кўрсатиб ўтув мумкин дир.

Ҳозирги аср адабиёт оламида идеализм (ғоячилик) ва реализм (ҳақиқатчилик) маслаклари катта роль ўйнайдир. Кўпдан кўп бир адабий асар, фалсафий ёхуд ижтимоий ёқдан текширилатурган бўлса, мана шу икки маслак кўзгуларини тақиб у асарга қарамокқа тўғри келади.

Қафқозиялик Ҳусайн Жовуд афандининг усмонлича ёзилган “Шайх Санъон”и билан Фитрат афандининг чигатой шевасида ёзилган “Ҳинд ихтилолчилари” идеализм ва реализм йўллари билан ёзилган асарлардир.

Ҳусайн Жовуд афанди мислсиз идеалист бўлгани каби Фитрат афанди улуғ реалистдир. Ҳ.Жовуд афанди драмасининг қахрамони Шайх Санъон Арабистондан Қафқозияга келганида ишқга тутиладирда йиллар-

ча чўчка боқадир. Сўнгида маъшуқаси хумори билан тоғлар орасинда севги йўлида жон берадир. “Ҳинд ихтилолчилари”нинг қаҳрамони эса ватани куйида ўзгарувчиликни қабул этиб Гангар тоғида моғоралар ичида яшаб ватан ёвларига қарши урушадир, сўғишадир. Ҳозиргача ўқидиғим драмалар орасида шу икки мунаввар асарга тенгларлик асар йўлиқмади. Балким, ўқиганлар бордир. Чоқиштириб кўрсинларчи!

Аҳмад Шукурий

ТЕХНИКА ВА БИЗ

Техника – инсоннинг табиатда учартиғи, топдиғи қувват ва моддалардан эл эҳтиёжи ва хожатини ўташ, турмушини енгиллатиш учун риёзиёт, табиёт, механика фанларини негиз тутиб ясалган, қурилган, ишланган нарсалар, асбоб-олат ҳам ишлаш йўсунарининг тўпига айтиладир.

Киши дунёга кучсиз, заиф бир ҳолда келган. Ўзининг теварагида минут сайин ютардай даҳшат бериб турган табиат ва турли душманлардан қандай сақланиш кераклигини тушунган, чорасини ахтара бошлаган. Киши бу ҳоллар ичинда кўп довдирамаган. Ақли фикри соясинда теграсиндаги топдиғи тошлардан ўзининг эҳтиёжига тўғрилаб ҳозирги бизнинг ишлатдиғимиз асбоб қуроллар ўрнига ишлатиш мажбуриятинда бўлган. Мана бу кишининг биринчи техникага бошлаб киришидир. Бунинг воситаси билан душманлар орасинда яшаб ўз уруғини кўпайта ва ёя олган.

Замоннинг ўтиши билан эҳтиёжнинг зўраови орқасинда бу яроқсиз нарсалар билан табиатдаги буюк тортишиш курашинда енгилишини англади. Унларнинг ерига маъдандан мукамалроқ қуроллар яшаш даражасига етишди. Табиатда тўғри келтирдиги қувват ва моддаларни ўз истагига бўюн эгдирди. Бунларнинг

воситаси билан содда қуроллар тубдан мукаммаллаштирилди.

Кишининг ўткир ақли, ўринли фикрлари, чарчамас вужуди соясинда техника тадрижий суръатда олға босди. Айниқса, ҳозирги вақтда Оврупо, Амриқода техника шундай юксалган ким бизнинг томонларни чексиз ҳайратда қолдирарликдир. Икки томони дарахтлар билан безаниб яшнаган кенг озод кўчалари, ичига кирганда учмох (жаннат) сезгуларини берадирган парк боғлари, соғлиқ сақлаш ўюнларининг майдонлари, йўсунлик, савлатлик кўринишдаги мактаблари, дорулфунунлар, театрулар, кутуб ва қироатхоналар, музейлар, бинолар. Унлардаги кишининг эҳтиёжига ҳозирланган нарсалар, унлар соясинда келган натижалар элнинг тиришишини, яшашини, билимини ошириб, тирикчиликни маданий йўлга қўйгандирлар.

Тоғ каби фабрик, заводларда ишланиб чиқиб турган турли машиналар кишининг устиндаги юкларни олди. Эзилиш ва қийналишдан қутқарди. Бунлар орқали майда хунар ишлари юксалди. Кўк сари керилиб турган юксак тоғлар бағриндаги қийматлик нарсалар осонлиқ билан олинди. Океанусларда жавлон этиб турган параходлар, ер ости, ер юзи, ер тепаси электрик ва ўт аробалари ва учғичлари бутун ер юзиндаги элларни бир бири билан алоқада бўлишга ҳам олиш бериш ишларининг юксалишига сабаб бўлди. Сув ва зироат машиналари саҳроларни боғларга айлантирди. Дехқончилик ишларини юксалтирди. Юқоридаги сўлаганларимиз Оврупо, Амриқода тирикчилик йўлларини очган техника орқасинда борлиққа чиқозилди. Бу унумлик натижалар кун ботиш элини дунёда яшамокқа қизиқтирди. Шунинг учун бу йўлда белни маҳкамлаб тинмасдан тиришмақдир.

Энди биз бир айланиб ўзимизга ва бизнинг техникамизга қарасак, юрагимизни эзарлик бир ҳолда бўл-

ганлигин кўрармиз маданий улусларнинг юксалишига сабабчилардан бўлган инженерлар, дўхтирлар, агрономлар, турли олий маълумотлик иш кишилари ва майда қўл ҳунар усталари бизда йўқдир. Мана бунларнинг натижасида юртимиз нообод, элимиз йўқсулдир.

Туркистон эли унумлик тупроқлар, турли маъданли тоғлар, қийматлик ўсимликлар, олтин баробаринда турадиргон ҳайвонлар ва бошқа турли табиий бойликлар билан бирга ҳар турли деярлик ҳунарларга эгадир. Нега ким тўқувчилик, кўнчилик, гиламчилик, маъданчилик, ипакчилик ва бошқалар. Лекин, бунларнинг ҳаммаси йўсинсиз бир йўлда ишланадир. Табиий бойликларни йўлга қўйиш, ҳунарларни юксалтиш – замон қолипларига солиш ҳаракатлари бизда йўқдир. Ҳунарчиларимизнинг ишлаган ишлари, чиқозган моллари мамлакатни бойитиш нарида турсин бояқиш эгаларининг курсокларини тўйғаза олмайдир. Шу сабаблик кўп ҳунарчиларимиз ишларини йиғиштириб, чет кишилар фабрика, заводларига қора ишчилик хизматларини ўташга мажбур бўлган эдилар. Россияда ишлаб чиқаришнинг тубанга кетиши, четдан нарсалар келтириш йўқлиги қўл ҳунарларимизни яна бир оз қимирлатди.

Туркистоннинг бой ва буюк ерида оз элнинг тинч, роҳат, тўқ турмушда яшай олмасдан турли кучлар (очлик ва касалликлар) қоршусинда эгилиб қирилиши маданий халқларни чексиз ҳайратда қолдирадир.

Элимиз орасинда бу кунгача ишлаганимиз элнинг руҳини кўтармади. Уни рози этмади. Озгина бўлсада маданиятга мойил этдира олмади. Бунинг сабаби иш кишиларимизнинг йўқлигида дейман. Қандай ишни бошласак, қилсак ундан эл кўзига бир натижалик нарса кўрсата олмадик. Тўғриси ишлаб чиқара олмадик. Кўп жойларда театру ва мактаб биноларини солмоқ учун оқча тўпланадирда ўзимизнида инженер – архи-

текторлар ва бошқа иш кишилари йўқлигидан йиғилган пуллар бўлмағур нарсаларга сарф бўлиб кетадир. Бу каби унумсиз ишларимиз саноксиз.

Бизнинг Туркистон халқи практичний – амалиётчи халқдир. Кўп сўз бош оғритадир. Куруқ сўз кулоққа ёқмас деб турғон эл қаршисинда қанча унумсиз ишлар ишланиб яна маддоҳликда давом этсак эл шунча биздан, маданиятдан нари қочар.

Шунинг учун бизнинг Туркистонга Оврупо техникаси билан қуролланган кишиларни етказиш лозимдир. Мана бунлар воситаси билангина ишланган ишларни, табиий бойликларни йўлга қўйилганин, хунарларнинг юксалганин эл ўз кўзи олдида кўргач аңлар, тушунар. Маданият сари ўзидан ўзи оёқ босар. Оврупонинг техника хунарларинда олдинда бўлган Германияга бултур Бухоро ва Туркистондан талабалар келдилар. Буларнинг ҳаммаси деярилик олий техника, зироат ва хунар мактабларига кирдилар. Туркистон, Бухоро, Хивада Оврупога йил сайин ўқувчилар юбориб туриш ҳаракати борлигин кўраимиз. Мана бунлар яқин бир орада юртимизнинг унумли саҳифасининг очилишига умид ва иймон келтирадир.

“ А.И. ” (Аҳмаджон Иброҳимов)

ОСИЁНИНГ ОҚ ЎҒЛИ

Буюк тажрибалик Осие кўп яшаган, кўп нарсаларни кўрган, анъаналик, тантаналик, хавфлик кунларни кечирганидан кейин чарчаб ухлаган эди. Ўлган эмас, фақат қаттиқ ухлаган эди.

Мана бул замонда катта қоринлик, зўр бошлик, сиёсатда дилсиз, хиссиз Оврупо туғилди. Боғбоннинг ухлаганидан фойдаланиб, баҳузур боғ ичига кириб жойлашди. Емишларни, меваларни ўзиники деб билди. Ҳеч бир ўйламасдан фикр қилмасдан боғ қушчалари-

ни отди, жондорларини калтак остида, ўлим хавфида тутди. Ухлаган Осиёнинг кўл оёқларини боғламоққа тиришди. Уйғонсада уйкуда ётганидек, ўзига зарарсиз қилмоқ чораларига киришди. Аммо, Осиёни чамбарчас қилиб боғлаб етиша олмади. Бу катта, зўр вужуд ўрнидан қимирламоққа бошлади. Оврупо сиёсийларининг юрагига воҳима тушди. Сориг тоифадан кўркув бошланди. Аммо, чорасиз!...

Осиёнинг бир четидан Япония бир ҳатлаб Оврупога яқинлашди. Оврупо техника (машина) ишини ўзига олди. Уни Оврупонинг ўз қаршисига қурол қилди. Иш билган Оврупо устакорларининг (инженер, дўхтир ...) ишини ўрганиб олди ва унларга у ерда иш топув кийин бўлди. Хитойда эса керилган такаббур инглизларга яхшигина жазо берила бошланди. Баъзи Хитой ошхоналарида инглизларга таом сотилмайдир. Ҳар қаерда унларга ҳақорат назари билан боқиладир. Ҳиндистонликларда эса инглизлардан қутулув келгусининг буюк идеалидир. Япония, Хитой, Ҳиндистон ва Туркиядан сўнги замонларда янада буюк олимлар, дохийлар, адиблар ва файласуфлар етиша бошлади. Бунларни Оврупо кўрди, эшитди. Ичидан зил кетди. Мана бул орада катта қоринлар ўз орасинда жанжал бошланди. Бир бирини ғажишди. Бунинг учун Оврупонинг илм ва ҳунари билан мутлақо ошно бўлмоқ, ул ерга бориб, ўз конинда шул илмлар билан шуғулланмак лозим эканини катта кичиги, қарисию ёши ҳаммаси тушунди.

Ҳозирда Осиёда ҳеч бир давлат йўқки, унинг Оврупода ўқувчиси бўлмасин! Ҳар бир Осиё давлати кучи етгунича, бу нарсага энг зўр аҳамият берди. Қодирлари кўпрак, кучсизлари камрак ўз талабаларини Оврупога юбордилар ва юбормоқдалар. Шу чоғда Оврупода Япония, Хитой, Ҳиндистон, Эрон, Туркия, Афғонистон, Бухоро, Туркистон, Қафқоз, Қирғизистон ва Татористондан талабалар ўқиб туродирлар.

Оврупо олим ва файласуфлари ҳозирда Оврупо-нинг ўлими, ботуви яқинлашганини исбот этадир. Бунинг ўрнига яна Осиё чиқса керак. Мана шундай бир замонда тушунчасиз бир татар қардошимиз, Туркистон ва Татористон талабаларини Оврупога бориб ўқушини нотўғри топмиш.

Осиёлик бир киши демак, Осиё саодатини кўра олмасмиш. Шундай тушунчасизликни бошқа осиеликлар эшитсалар бунга қандай назар билан қарарлар экан (?). Шундай тубан бир фикрни матбуотда қандай босдилар экан? Бунда бу киши, албатта, Осиёни ҳақорат қилган, Осиёдан оқ бўлган бўлур.

Бу киши нима деган: “Оврупода ўқиб келган кишилар коммунизмга ишламайлар, унга фойда келтирмаслар...”.

Шундай ҳам тушунчасизлик бўларми? Коммунизм фикри бурун қай ердан чиққан? Қайси ерда ишланган? Оврупода эмасми? Русияда коммунизмни вужудга чиқарган Ленин Оврупода ўйлаб юрган эмасми? Капитализм бўйинча бўғилганлар овруполиклар эмасми?

Шўролар ҳукумати Оврупога Осиёдан талабалар юборув билан ишда ўзининг Осиёга яхши қарашини бутун ер юзига кўрсатмадими? Россия миллатчилари – колонизаторларнинг юракларини шул иш билан эзмадими? Шул иш билан эски ҳукуматнинг юзига қора суркаммадими? Демак, мақола ёзувчи қардошимиз тагин коммунистлардан кўра эски ҳукумат кишиларига шул иши билан ўзларини яқинроқ кўрсатган бўлмасунлар? Тагин бу мақола рус миллатчиларини шодлантирган бўлмасин? Япония, Ҳиндистон, Хитой, Эрон ва Туркиядан минглаб шогирдлар келиб ўқиганида ўз орангиздан ўнлаб киши келиб ўқувини кўролмадингми? Ўйланг, уялинг! Чиндан халқингизни идеалингизни севсангиз халқни маърифатга бошланг!

Қоронғуликдан чикоринг! Ҳозирда бу ерда ўқувчиларингиз оз. Лозим эди неча маротаба кўбрак юборув. Мана мунга чолишинг!

Сайид Али Хўжа

ЎЗУВИНГГА ЖАВОБ

... тарихли ёзувингни олдим. Ватанимиз тўғрисида ҳар на ёзганини ўқиб шодландим. Ёзувингда менга: “Олмон маданияти қандай экан?” сўроғини қўясан. Қўзим! Менинг тилимнинг сенга оқиб кечган, оқиб турган олмон маданиятини лойиқинча тушунтирарлик кучи йўқдир.

Олмон маданиятини англатиш мақташнинг ташқи ёқидир. Мен эмас мендан билағонроқ кишиларда бу элнинг маданиятини теги билан тушунтира олмаслар ишонувидамен. Олмон маданияти хаёлда, ҳақиқатда тебранмоқдadir. Гёте ва Шиллер каби шоирларининг асаридан бир япроқ ўқисанг, руҳингни кўкларга юксакларга учирадир. Ҳар томонингни чулғаб олгон ғавғоли ҳаётдан қутқариб, жим-жит шеърият ва хаёллар оламига кўтарадир. Хамбургдек бир шаҳрига борсанг тоғ кўринишлик кемалар техник оламни кўзингга гавдалантирадир. Алланеча минг чақирим узоқларда бўлган мамлакатлардан сув кечиб соғ келганин сўйлайдирлар. Бу ҳақиқат эмасми? Театрларига кирсанг беш минг йил илгари ўтган Миср ҳаётидан бир воқеани сахнага туширадир. Ўтирдиғинг ўринда ўзингни унутасан. Унутилув тўфонлари остида қолиб кетган чоғларни кечагина бўлган каби эслайсан. Бу тараққий эмасми? Темир йўл аробаларига ўтирсанг бир неча соат сўнгида ўзингни бошқа шаҳарда кўрасан. Тез замон ичида олмон учғичлари бизнинг томонгада учажаklarини сўйлайдилар.

Бўлгани: Ерда, сувда, ҳавода олмон маданияти то-
мир ёйган!...

Ҳурмат билан кўзингдан ўпиб

Аҳмад Шуқурий

ЧЎЛПОН ЧЎЛПОНДИР

Чўлпон оти кулоғимга кирдигича кўзимга Шек-
спир руҳи кўринадирда турадир. Шекспир лиризмаси
билан Чўлпон шеърляти орасинда нақадар айирма ах-
тарсамда они тополмадим. “Уйғониш”ни тобқирлар
ўқиб чиқдим. Шекспирни мутолаа этдим.

Энг сўнг: “Шекспир Чўлпонда ёхуд Чўлпон Шек-
спирдир...” фикрига келдим. Чўлпоннинг шеърлари
Шекспир жўшқинлиги билан тўладир. Чўлпон оқ кўн-
гиллиги Шекспир самимийлигидан ўтадир. Чўлпон
бизда севги тангриси, сезгу (ҳиссиёт) яратувчисидир.
Чўлпон лирик, Чўлпон шоир. Чўлпон чўлпондир.

А.Ш (Аҳмад Шуқурий)

КЕТГАНИНГДА

Кетдингми мангуга ташлаб,
Қолдимми қайғуларим-ла?
Ҳижроннинг куйини бошлаб
Йиғловчи чолғуларим-ла?
Севгимдан сўнгги малаклар
Тўп-тўғри кўкками учди?
Кўнглимдан тоза тилаклар
Ёвнингми бағрига тушди?
Ортиқ сен мендан узоқда
Кўзларни ўйнатасанми?
Ортиқ сен бошқа булоқда
Дилларни қайнатасанми?

Ортиқ сен ундаги боғда...
Ортиқ мен якками қолдим?
Фарёд йўқ... барча жаҳон жим,
Ер ютса яхши шу чоқда!...

Кетдингми сен мени ташлаб?
Қолдимми қайғуларимла?

Чўлпон “Уйғониш”дан

ОВРУПО

Ақл – куёш бу оламни ёритмиш,
Муҳаббатнинг тиниқ суви қуримиш,
Бул экинзор унуми битмиш,
Биёбонга айланмиш
Ақл! Келгил кўнгил бирла бирлашгил
Бу саҳронинг гулзориға чолишғил

Саййид Али Хўжа

ТИЛАК

Қаро кийган, қалам қошли, қаро кўз
Узун сочли, ўрта бўйли бир қизча
Ўйнаб-ўйнаб, уча-уча сайраган
Булбул каби келиб кўнди.
Ёвуз қишнинг тунгдирғувчи елиндан
Қотиб қолган йигитларни ўзининг
Сучук-сучук сўзи билан эритиб тургузди.
Ҳаммасини ўз изиндан юрғизди.
Менда кўпдан уюшуб қолган кўлимни
Тебратиб этагини тутай дедим.
Бироқ, у кўкка учди
Юлдузларга кўшилди.

Мен эса қаноти йўқ қушлардек
Унинг нурли изига қараб қолдим термулуб.

Саттор. 1921.

ҲАЁТ

Шовқунли денгизда бўронлар ичра
Бир кема елпираб кетиб борадир.
Билмам нечун кемачи тошқунланиб
Узоқдаги атоллларга боқадир.
Ҳар томондан келган кучли тўлқунлар
Кўтариб кемани кўкка ололар.
Ана! ... бир атолда бир қиз кўринди
Кемачининг шошқони маълум энди.
Қанча ойдан бери ондан айрилган
Айрилиқда қолган, уни соғинган.
Кемачи истайдир қизга айтмакни
Қизнинг кучоғига тез отилмакни.
Кемачи боқмайдир йўли устига
Тикилиб борадир ёлғиз ул қизга.
Бирок, кема йўлда тошга урулди
Кема парчаланди, кемачи ўлди.

Аҳмад Шукурий

ЮРАК

Куйган ўртанган юрак
Яна куймак истайдир.
Ёниб пишиб ўрганган
Яна чўғни тусайдир.
Олов бўлиб нур соқган,
Қору музни эритган,
Совуқ танни иситган,
Замонларни истайдир.

Олов бўлиб гуруллаб,
Шошиб, элиб, ғириллаб,
Қимирлашга талқинин
Зўрайтмоқни тилайдир.
Кул бўлсинда эзилсин,
Судралсинда босилсин,
Ҳар хил туёқ остида
Ўтмишинми эсласин...
Ёниб турган юракка
Бу хил ишлар ёқмайдир
Юрак чексиз ёнувни,
Ишқ ўтида куювни,
Маъшуқини ёндириб
Қучоғинда суювни
Мана буни хушлайдир...

Саййид Али Хўжа

РОҲАТ ҚИЛАМАН ДЕГАН ЧОҒЛАРДА

Қўйсангизчи ваҳший дўллар, ёмғирлар,
Деразамни қитир-қитир тирнамай.
Уйимда ҳам роҳат қилиб яшолмай
Энди сиздан қайси жойга қочайин?
Хунук жоҳил совуқ
Қўпол эй, бўрон!
Нега мунча аччиғ қилиб
Эшигингни ёпасан.
Бу на зўрлик?!
Уйим вайрон этасен.
Темир қанот қушчаларни инидан
Оналарин бағрин эзиб, ҳар томонга отасен!...
Бахт кунинда қаро нурсиз, ай, соя
Кўз ачитиб рўбарўда турасен!
Қаронғулик, ғамлик кеча узун ку?!

Кунимни ҳам бузуб расво этасен!
Қаронғулик, йўклик дўсти, ай, ўлум!
Етар энди ҳамма жондор сенинг ку?!
Гўзал пари – нозик ҳаёт исига
Ҳар нафасда келиб уни кўрқитасен.
Маъшуқимни кучиб ўпган чоғимда
Ай, айрилиқ – апти расво, воҳима.
Муҳаббатдан теккан дилга суқилиб
Шодлик қонин захар-заққум этасен.
Алам андух Дажжолининг оғзинда
Чайналғонда шодлик деган хабар йўқ...
Хурсанд бўлиб биргина кулган онда
Кўп кулмағил! Истиғфор айт!
Деюб тинмай шивирлаб
Хурсандликка кишан солиб
Зиндон аро элтасен...

Ай, табиат шундай бўлса оналик
Сутинг захар, ўзинг мурдор экансен!

Толиш

СЎРМА!...

Сўрма мендан иқбол надир, бахт надир?
Бу сўроғлар меним фикримча бўшдир.
Бутун умрим бўйи бахтни изладим
Ҳар одимда бахтсизликка учрадим
Унинг учун иқбол надир, бахт надир?
Ҳикматини, маъносини билмадим,
Бу тугунли сўроғларнинг ҳикматин
Бахтга тониш бўлғонлардан сўраб кўр.

Аҳмад Шукурий

ТУШ

Оҳ... золимлар! Нима ёзди, сизга қарши у малак
Нега унинг қўлларини, сочларини кесасиз?
Унинг нозик вужудига тинмай қамчи урасиз.
Қўйсангизчи, ай, ваҳшийлар, қўйинг уни урмангиз
Қўйинг уни ўз ҳолига, қўйинг уни кесмангиз!
Оҳ... ёвузлар. Ана тагин уни тутиб бўғдилар
Ханжар билан чечак каби вужудини тилдилар
Нозик пари у ерда кўп типирлади, жон берди,
Кўк тангриси кучоғига, унинг руҳини олди,
Оппоқ, кумуш тусли бадан, қонлар ичида қолди.

ПАРЧА

Кўзингда ўйнашадир, билмадим нечун ёшлар?
Йўқ эрса, сенда алам денгизига тушдингми.
Қарашларинг нега мунча тўлиб тошиб йиғлар?
Йўқ эрса, сенда бу кирлик ҳаётга тўйдингми?

Аҳмад Шукурий

АМРИҚОДА КИШИ ҚОНИ

Амриқо газеталарида оғриқ (касал)лар учун қон сотиб оламиз, деган билдиришлар бор. Кишилар қонларини сотмоқ учун ўтинчлар босдириб сўрайлар. Қон сотғувчилар бир бирлари билан кундашлашадирлар. *Бунинг билан киши қони арзонлашадир. Шундай бўлсада ўзининг берадиган озгина қони учун юз (доллар) оладир.*

Ньюйоркда ўн мингдан кўп соғ кишилар қонларини оғриқларга сотгонлар...

Кўмак: Туркистонда текинга қон олдирғувчи ҳам қон олғувчи сартарошлар диққатига.

ДУНЁ УРУШИ ҚАНЧАГА ТУШДИ?

Бир Амриқо журналисти дунё урушини кишилик дунёсига қанчага тушганлигин ҳисоблаган. Урушда бўлган харажатлар (киши ўлимларидан бошқа) ёндирилган шаҳарлар, бузулган уйлар ва бошқаларни ҳаммасини ҳисоблаб 250 миллиард доллар (1 доллар рус олтуни оқчаси билан 2 сўм) чиқозгон. Бу оқчанинг вазни 7816 минг тоннадир (бир тонна – 62 пуд чамасинда). Буни бир ердан иккинчи ерга кўчириш учун ҳар бириси қирқ вагонлик 3906 поезд керак. Агар вагонларни қаторасига терсак 1802 мил (1 мил – 8 чоқирим) га чўзиладир.

Агар бу 250 миллиард кумуш долларни қаторасига тизилса 286 маротаба ерни белбоғ бўлиб ўрайдир. Агар бу кумуш долларни бир бирининг устига кўйилса 394 минг мил юксаклигинда бир буюк минора вужудга келадир. Бу минора ер билан ойнанинг масофасидан 2 маротаба узоқда туродир.

Агарда бу оқчаларни бутун ер юзиндаги инсонларга бўлинса ҳар кишига 170 дона кумуш доллар тегадир.

Кўмак: Бу долларлар Россия Шўролар Жумхурия-тида яшовчи 117 миллион чамасинда халқни 1921 йилда яшашларига кетган оқча ҳисоби билан, 111 йил 3 ой чамаси таъмин этар эди.

* * *

Баҳоси (олтун ҳисобида) 10 тин.

ЎТИНЧЛАР:

1. Турк адиб ва шоирларидан ўзларининг кучли қаламлари билан Олмониядаги Туркистон талабаларининг бу “Кўмак” жугини безаш, бунингла Туркистоннинг илм ва маданиятда ортда қолган халқини олдинлатиш йўлида, ҳар турли мақолалар ёзиб туришларини рижа ва таманно этамиз.

2. Жугимизни моддий томондан таъмин этилмаганига қарамасдан, Туркистон матбуот севувчиларининг яхши қарашларига ишониб чиқара бошладик. Шунинг учун ватандошлардан жугимизнинг давоми учун моддий кўмакда бўлишларини ўтинамиз

ИДОРАДАН

Ўқишнинг қизғин чоғларида журнални чиқориш куни тўғри келиб, биринчи тилагимиз бўлган таҳсилимизга халал бермасин деб, “Кўмак”нинг чиқиши ораларини таъйин этмадик. Шундай бўлсада мумкин қадар ораларини узайтирмасдан чиқариб туришга тиришамиз

МУНДАРИЖА

ТУРКИСТОН ЖАДИДЛАРИНИНГ МАЪРИФАТПАРВАРЛИК ФАОЛИЯТИ ВА “КЎМАК” ТАШКИЛОТИ.....	3
--	---

“КЎМАК” ТАШКИЛОТИ ТОМОНИДАН ЧЕТ ЭЛЛАРГА ЎҚИШГА ЮБОРИЛГАН ТАЛАБАЛАР ҲАҚИДА.....	34
Ўқуғувчи товуши	34
Москвада туркистонлик шогирдлар.....	34
Ўқиғувчи талабаларга кўмак бериш лозим	37
Оврупода Туркистон ўқувчилари.....	38
Баладия идоралари учун унумлик жойлар	39
Ўлка ўзбек билим юрти эсда тутилсин!.....	40
Масковдаги ўқиғувчиларимиз тўғрисида.....	42
“Четда ўқувчи талабаларимизга кўмак ишлари”	45
Четга кўпроқ ўқувчилар юбориш керак.....	47
Кичик армуғоним	48
– Хайринисо Мажидхон қизиға –	48
Билим йўлида (“кўпайсин дейман”).....	49
Германияда ўқувчи мусулмонлар	50
Улуғ устод Фитрат афандига	53
Четдаги талабаларга ёрдам	54
Берлиндаги талабаларга кўмак (ҳисоб).....	55
Четда ўқувчиларни унутмайлик	56
Кўмакнинг жавоби	57
Германиядаги ўқувчиларимиз	59
Қандай чоралар кўрилди	62
1920–1924 йиллар	64

ГЕРМАНИЯДА ТАҲСИЛ ОЛГАН ТАЛАБАЛАРНИНГ ТУРКИСТОН МАТБУОТДАГИ ЧИҚИШЛАРИ.....	66
Санойи нафисамиз ўлди	66
Эндигисини қўлдан бермайлик	70
Табиатдан жавоб	71
Ҳаракатда баракат.....	73
Туркистон дорулфунуни	75
Туркистоннинг келгуси	77
Германиядан хат.....	79
II. Оврупо ва биз.....	80
III. Германияда ўқиш ва ўқитиш	81
Туркистоннинг тараққиёт йўллари	83
Петровский зироат академияси	87
“Кўмак” уюшмасидаги ўртоқларимга.....	88
Германияда Ўрта Осиё талабаларининг икки йили....	90
Германияда Ўрта Осиё ҳисобидаги студентлар тубандагилар:	92
Чет элларда Бухоро талабалари.....	98
Берлиндаги талабаларимиздан ўртоқ Файзулла Хўжага хат.....	98
Бадан тарбияси	99
Испурт	101
Соғлиқ ва ҳаракат	103
Спорт тан ҳаракати	106
Қора одам машина бошида	108

“КЎМАК” УЮШМАСИ ТАШКИЛОТЧИЛАРИ ВА ТАЛАБАЛАРИ ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР.....	110
Эркинлик истаги	110
Қор.....	111
Ойға	112
Темирчи	112
Эй кўбиз.....	113

Ватан	115
Булок	116
Анхор.....	117

ГЕРМАНИЯДА ТАҲСИЛ ОЛГАН ТУРКИСТОНЛИК ТАЛАБАЛАРНИНГ “КЎМАК” ЖУРНАЛИНИНГ ТЎЛИҚ ШАКЛИ.....		120
Ақл ва сезгу ёки мия ва юрак.....		123
Адабиётда идеализм ва реализм		129
Техника ва биз		130
Осиёнинг оқ ўғли		133
Ёзувингга жавоб		136
Чўлпон чўлпондир		137
Кетганинда		137
Оврупо.....		138
Тилак		138
Ҳаёт		139
Юрак.....		139
Роҳат қиламан деган чоғларда		140
Сўрма!.....		141
Туш		142
Парча		142
Амриқода киши қони.....		143
Дунё уруши қанчага тушди?.....		143
Ўтинчлар:.....		144
Идорадан		144

Баҳром ИРЗАЕВ

**ТУРКИСТОН
ЖАДИДЛАРИНИНГ
“КЎМАК” ТАШКИЛОТИ**

«Тошкент ислом университети»
нашриёт-матбаа бирлашмаси
Тошкент – 2016

Ношир: **С.Саиджалолов**
Муҳаррир: **С.Очилов**
Бадий муҳаррир: **Л.Абдуллаев**
Саҳифаловчилар: **Б.Ҳайдаров**
Л.Абдуллаев
Матн терувчи: **З.Алимова**

Нашриётнинг гувоҳнома рақами АИ № 224. 2012 й. 16 ноябрь.
Босмахонага 2016 йил 27 декабрда берилди.
Бичими 84×108 ¹/₃₂ Шартли б.т. 8,6 Нашр т. 8,9
Адади 20 нусха. Буюртма № 85
Баҳоси шартнома асосида.

«Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа
бирлашмаси босмахонасида чоп этилди.
100011. Тошкент ш. А.Қодирий, 11.